

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

**Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
*Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη***

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Μελέτη της Δυναμικής και της Αλληλεπίδρασης των «Από τα Κάτω» δράσεων με την Πολιτιστική Πολιτική: Η περίπτωση του Μουσικού Εργαστηρίου Λαβύρινθος

Αγγελική Σπυριδάκη

**Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Δρ. Μήνα Δραγούνη**

Απρίλιος 2020

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Μελέτη της Δυναμικής και της Αλληλεπίδρασης των «Από τα Κάτω» δράσεων με την Πολιτιστική Πολιτική: Η περίπτωση του Μουσικού Εργαστηρίου Λαβύρινθος

Αγγελική Σπυριδάκη

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια

Δρ. Μήνα Δραγούνη

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στην Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Απρίλιος 2020

Περίληψη

Οι «από τα κάτω» πρακτικές είναι ένα φαινόμενο της δημόσιας σφαίρας που τα τελευταία χρόνια προσελκύει το ενδιαφέρον ακαδημαϊκών και υπερεθνικών φορέων χάραξης πολιτικής καθώς αναγνωρίζεται σταδιακά η αποτελεσματικότητά του ως μέσο χάραξης και υλοποίησης πολιτικής. Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή προσφέρει στην περαιτέρω κατανόηση του φαινομένου αυτού εστιάζοντας στις «από τα κάτω» πολιτιστικές δράσεις και τη δυναμική σχέση τους με το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής. Μέσα από πρωτογενή και δευτερογενή ποιοτική έρευνα μελετάται η σύγχρονη πολιτική του πολιτισμού, οι «από τα κάτω» πολιτιστικές πρακτικές και το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής της Ελλάδας στη σύγχρονη δημόσια σφαίρα. Το «Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος», ως «από τα κάτω» παράγοντας δράσης στο πολιτιστικό τοπίο της Ελλάδας, αναδεικνύει την πολυεπίπεδη χρησιμότητα, σπουδαιότητα και αναγκαιότητα των πρακτικών αυτών. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, οι «από τα κάτω» πρακτικές αναπτύσσουν «αντιστασιακές» στρατηγικές λειτουργίας και πολιτικής που προσφέρουν εναλλακτικά σημεία θέασης της δημόσιας σφαίρας σε σχέση με τα θεσμικά προσφερόμενα. Διαπιστώνεται εν τέλει, ότι μπορούν υπό προϋποθέσεις να αποτελέσουν μηχανισμό κοινωνικής αναμόρφωσης και ανακατανομής της εξουσίας στη δημόσια σφαίρα με αποτέλεσμα να καλύπτουν το θεσμικό «κενό» που ανακύπτει από την «από τα πάνω» διαχείρισή της.

Summary

“Bottom up” practices are a phenomenon of the public sphere which, in recent years, attracts the interest of academics and supranational policy planning bodies since its effectiveness as a means of policy formation and implementation is gradually being recognised. The present postgraduate dissertation provides a further understanding of this phenomenon focusing on "bottom up" cultural activities and their dynamic relation with the institutional framework of cultural policy. Through primary and secondary qualitative research, it was possible to study the modern policy of culture, "bottom up" cultural practices and the institutional framework of cultural policy in modern Greece. "Labyrinth Musical Workshop", as a “bottom up” act in the cultural landscape of Greece, showcases the multilevel utility, importance and necessity of those practices. According to the results of the research, "bottom up" practices develop rebellious operating and policy strategies which offer alternative “viewpoints” of the public sphere in relation to the ones offered institutionally. It is ultimately determined that they can, under certain conditions, act as means of social reform and redistribution of power in the public sphere, thus covering the “institutional gap” which arises from its “top down” management.

Ευχαριστίες

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσά μου Δρ. Μήνα Δραγούνη για την υπομονή, την ενθάρρυνση, τη συμπαράσταση, την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγησή της. Παράλληλα, τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς επιτροπής, Δρ. Ράνια Κοσμίδου και Δρ. Μαρία Κωνσταντογλου, για τη σημαντική συμβολή τους στην ολοκλήρωση της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής.

Επίσης, όλους τους αγαπημένους μου που ο καθένας με τον τρόπο του συνέβαλλε στην ολοκλήρωση της έρευνας αυτής. Special thanks to Linaki & Moniaki. Μα πιο πολύ όμως, τη Φούλη που τόσο σέβομαι και εκτιμώ, το στήριγμά μου στα εύκολα, στα δύσκολα, στα όχι τόσο δύσκολα.

Περιεχόμενα

1	Εισαγωγή	1
1.1	Προοίμιο	1
1.2	Σκοπός και Ερευνητικά Ερωτήματα.....	3
1.3	Σπουδαιότητα και Αναγκαιότητα Έρευνας	4
1.4	Μεθοδολογία και Σχεδιασμός Έρευνας.....	5
1.4.1	Πρωτογενής Έρευνα Πεδίου	6
1.5	Δομή Μεταπτυχιακής Διατριβής	9
2	Η Δημόσια Σφαίρα και η «Από τα Κάτω» Προσέγγισή της	10
2.1	Το Σύγχρονο Πλαίσιο Πολιτιστικής Πολιτικής.....	10
2.2	Το «Από τα Κάτω» Φαινόμενο	13
2.2.1	Τα Χαρακτηριστικά των«Από τα Κάτω» Πρακτικών	14
2.2.2	Οι «Από τα Κάτω» Πρακτικές στο Σύγχρονο Κοινωνικοπολιτικό Πλαίσιο	16
2.2.3	Η «Κλίμακα Συμμετοχής Πολιτών» (Arnstein 1969)	17
2.3	Η Πολιτιστική Πολιτική στη Σύγχρονη Ελλάδα	19
2.4	Επίμετρο	23
3	Περίπτωση Μελέτης	25
3.1	Το «Μουσικό Εργαστήριο Λαβύρινθος»	25
3.2	Αποτελέσματα Πρωτογενούς Έρευνας.....	27
3.2.1	Η Βιογραφία του ΜΕΛ.....	28
3.2.1.1	Η «Δημιουργία».....	29
3.2.1.2	Η «Εδραίωση»	30
3.2.1.3	Η «Αλληλεπίδραση».....	32
3.2.1.4	Επίμετρο	34
3.2.2	Ο Ρόλος του ΜΕΛ στη Δημόσια Σφαίρα	35
3.2.3	Ο «Πολιτισμός» στη Σύγχρονη Δημόσια Σφαίρα	39
3.2.4	Σύνοψη	42
4	Συζήτηση - Συμπεράσματα	44
4.1	Η Αλληλεπίδραση του ΜΕΛ με την Πολιτιστική Πολιτική: Συμπεράσματα από την Έρευνα Πεδίου	44
4.2	Επίλογος	49
4.3	Περιορισμοί και Προοπτικές Έρευνας	53
	Παράρτημα.....	55
A	Παράρτημα Έρευνας Πεδίου	55
A.1	Πρωτόκολλα Συνεντεύξεων	55
A.1.1	ΚΩΔΕΡ1	56
A.1.2	ΚΩΔΕΡ2	60
A.1.3	ΚΩΔΕΡ3	63
	Βιβλιογραφία.....	67

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

Η δυναμική και η αλληλεπίδραση των «από τα κάτω» πρακτικών με την πολιτιστική πολιτική αποτελεί το αντικείμενο μελέτης της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής. Το «Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος» θα χρησιμοποιηθεί ως περίπτωση μελέτης για τη διερεύνηση του θέματος αυτού στο πολιτιστικό περιβάλλον της Ελλάδας. Στο πρώτο αυτό κεφάλαιο ο αναγνώστης εισάγεται στο ευρύτερο πλαίσιο της έρευνας ώστε να εξοικειωθεί με τα ερευνητικά ερωτήματα και τη μεθοδολογία προσέγγισής τους.

1.1 Προοίμιο

Μετά την λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου υπερεθνικοί φορείς χάραξης πολιτικής δημιουργούνται, όπως η UNESCO (1945), ο ΟΗΕ (1945) και το NATO (1949), με στόχο την προώθηση της συνεργασίας μεταξύ εθνικών κρατών για την οικονομική, πολιτική και κοινωνική τους ανασυγκρότηση. Αναδύεται με τον τρόπο αυτό μία νοητή υπερεθνική κοινότητα που εξουσιοδοτείται από εθνικές κυβερνήσεις να διαμορφώσει κοινές πολιτικές τόσο σε επίπεδο θεωρητικού λόγου όσο και στρατηγικών υλοποίησής τους. Συνακόλουθα, η «δημόσια σφαίρα» (Habermas, 1991), δηλαδή ο νοητός χώρος του κοινωνικού βίου που διαμορφώνεται μέσα από διαδικασίες δημοσίου διαλόγου¹, διευρύνεται σε υπερεθνικό επίπεδο για την πλειοψηφία των χωρών του δυτικού κόσμου.

Στο πλαίσιο αυτό, ο πολιτισμός εμπλέκεται στη δημόσια πολιτική και αναδύεται ο όρος «πολιτιστική πολιτική» για να εκφράσει τη διττή διάσταση της σχέσης τους τόσο ως θεωρητικός λόγος πολιτικής ('politics') όσο και ως συγκεκριμένη διαδικασία δημόσιας πολιτικής ('policy') (Ζορμπά, 2014, pp. 163 -165; McGuigan, 1996, pp. 5-6). Η πολιτιστική πολιτική συμπεριλαμβάνει δηλαδή, τη διαδικασία διαμόρφωσης νοημάτων και την ανακατανομή εξουσιών στη δημόσια σφαίρα και παράλληλα, τον στρατηγικό

¹ Ο δημόσιος διάλογος ορίζεται ως η ελεύθερη έκφραση απόψεων από άτομα ή ομάδες ατόμων για ζητήματα που απασχολούν τις ανθρώπινες κοινωνίες ώστε να επιτευχθεί, όπου δυνατό, σύγκλιση απόψεων για αυτά (Habermas, 1991; Hauser, 1998).

σχεδιασμό όλων των δραστηριοτήτων ενός συγκεκριμένου πολιτιστικού περιβάλλοντος. Επομένως, η δημόσια πολιτιστική πολιτική, ως κυβερνητική παρέμβαση, ορίζει το θεσμικό αφήγημα εννοιών (π.χ. πολιτισμός, κληρονομιά) και οργανώνει το εκάστοτε πολιτιστικό τοπίο ελέγχοντας, εποπτεύοντας και χρηματοδοτώντας τα μέσα άσκησής της. Πιο συγκεκριμένα, τα θεσμικά (π.χ. νόμοι, αποφάσεις, εκτελεστικά διατάγματα), οργανωτικά (κρατικές μονάδες διοίκησης πολιτιστικών δραστηριοτήτων δηλαδή όπως π.χ. οι Εφορίες Αρχαιοτήτων), οικονομικά μέσα (π.χ. επιχορηγήσεις, χρηματοδοτήσεις, βραβεία), τα μέσα πολιτιστικής υποδομής (π.χ. κτιριακές εγκαταστάσεις και υλικοτεχνικός εξοπλισμός) και διάδοσης των πολιτιστικών αγαθών (π.χ. βιβλιοθήκες, μουσεία, πολιτιστικά κέντρα, τηλεόραση, ραδιόφωνο, εκδόσεις) (Κόνσολα, 2006, pp. 58 - 78).

Το τέλος του 20^{ου} αιώνα σηματοδοτεί μία νέα εποχή για τη δημόσια σφαίρα των δυτικών χωρών καθώς εκδημοκρατίζεται από τη διευρυμένη πρόσβαση των πολιτών (Bohman, 2010). Περισσότερα ατομικά δικαιώματα και επιλογές αναδύονται (Ferdinand, 2000) και ενισχύεται το κάλεσμα αποκέντρωσης, διαφάνειας και συμμετοχής στη διακυβέρνηση (Gray, 2004; Pollitt, 2003) που είχε αρχικά σημειωθεί τη δεκαετία του '60 (Hayden, 2016). Ταυτόχρονα, παρατηρείται ότι μόνο ένας περιορισμένος αριθμός πολιτιστικών αγαθών υποστηρίζεται και αναδεικνύεται θεσμικά συχνά (Matarasso & Landry, 1999, pp. 13 - 14). Δημιουργείται έτσι ένα «θεσμικό κενό» στη δημόσια σφαίρα από τον παραγκωνισμό των πολιτιστικών επιθυμιών, προτιμήσεων και αναγκών των πολιτών που δεν ικανοποιούνται από τα αγαθά που προσφέρονται στο θεσμικά διαμορφωμένο πολιτιστικό τοπίο (Stevenson και συν. 2017). Ως αποτέλεσμα, οι ετερότητες αυτές απαξιώνουν το θεσμικά διαμορφωμένο πολιτιστικό περιβάλλον και συχνά αποσύρονται στην ιδιωτική σφαίρα (Słowińska, 2018).

Παράλληλα όμως, διαπιστώνεται πως όλο και περισσότερες πρωτοβουλίες, δράσεις και οργανισμοί επινοούνται από τις πολιτιστικές αυτές ετερότητες με σκοπό να εκφράσουν και να ικανοποιήσουν ευρύτερες ανάγκες και ανησυχίες τους (Ζορμπά, 2008). Οι πρακτικές αυτές, με διαφορετικό σημείο εκκίνησης σε σχέση με τις θεσμικές προσεγγίσεις του εκάστοτε πολιτιστικού περιβάλλοντος, αναδεικνύουν τα διαφορετικά «σημεία θέασης» της δημόσιας σφαίρας (Foucault, 2008, p. 186). Παράλληλα όμως, καταδεικνύουν τη συνάρτηση των διαφορετικών αναγνώσεων του κοινωνικού βίου με τον βαθμό εξουσίας που κατέχει κάποιος σε αυτή (Arnstein, 1969), συνάρτηση που σε επίπεδο σύγχρονου δημόσιου λόγου, εκφράζεται στο αντιφατικό σχήμα «από τα

πάνω/από τα κάτω». Η προσέγγιση δηλαδή ενός συγκεκριμένου πλαισίου από τα ανώτατα, τυπικά θεσμικά, επίπεδα εξουσίας σε αυτό αποκαλείται «από τα πάνω» ενώ οι μη θεσμικές προσεγγίσεις κατώτερων επιπέδων εξουσίας, «από τα κάτω». Για παράδειγμα, η παραχώρηση εξουσίας από τα εθνικά κράτη στους υπερεθνικούς φορείς χάραξης πολιτικής που αναφέρθηκε νωρίτερα, τοποθέτησε τους φορείς αυτούς στα ανώτατα επίπεδα πολιτικής εξουσίας με αποτέλεσμα να μπορούν να οριοθετούν, να οργανώνουν και να διαχειρίζονται την ευρύτερη δημόσια σφαίρα «από τα πάνω».

Στο πλαίσιο αυτό, οι «από τα κάτω» πρακτικές αναπτύσσουν «αντιστασιακές» στρατηγικές λειτουργίας και πολιτικής (Rutten, et al., 2019, pp. 276-277) που φαίνεται να καλύπτουν το «θεσμικό κενό» και τις επιπτώσεις του, που προηγουμένως αναφέρθηκαν. Ο μηχανισμός όμως με τον οποίο επιτυγχάνεται αυτό παραμένει ανεξερεύνητος και η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή φιλοδοξεί να προσφέρει προς την κατεύθυνση αυτή μελετώντας τη δυναμική σχέση και την αλληλεπίδραση μιας «από τα κάτω» δράσης με την πολιτιστική πολιτική στο πολιτιστικό τοπίο της Ελλάδας.

1.2 Σκοπός και Ερευνητικά Ερωτήματα

Σκοπός της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής είναι, με έμφαση στο πολιτιστικό περιβάλλον της Ελλάδας, να αναδείξει τη χρησιμότητα, σπουδαιότητα και αναγκαιότητα των «από τα κάτω» πρακτικών ως όργανα διοχέτευσης εναλλακτικών μορφών πολιτισμού, αναγνώρισης και εδραίωσης ευρύτερων κοινωνικών αιτημάτων. Πιο συγκεκριμένα, να συνεισφέρει στην κατανόηση του μηχανισμού με τον οποίον καλύπτουν το «θεσμικό κενό» που ανακύπτει από την «από τα πάνω» διαχείριση της δημόσιας σφαίρας. Επομένως, στόχος της έρευνας είναι εστιάζοντας στο πολιτιστικό τοπίο της Ελλάδας να απαντηθούν με την κατά το δυνατόν πληρότητα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

- Ποια είναι η αναγκαιότητα, η χρησιμότητα και η σπουδαιότητα των «από τα κάτω» πρακτικών;
- Ποια είναι η συνεισφορά των «από τα κάτω» πρακτικών στο σύγχρονο κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι;
- Ποιο είναι το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής στην Ελλάδα;

- Ποια η δυναμική της σχέσης του θεσμικού πλαισίου πολιτιστικής πολιτικής με τις «από τα κάτω» πρακτικές;

1.3 Σπουδαιότητα και Αναγκαιότητα Έρευνας

Η σπουδαιότητα της έρευνας έγκειται στο γεγονός ότι οι «από τα κάτω» πρακτικές, τα τελευταία χρόνια εντάσσονται όλο και περισσότερο στον κεντρικό σχεδιασμό πολιτικής και κερδίζουν «ζωτικό χώρο» πλάι στις τυπικά «από τα πάνω» πρακτικές διαμόρφωσης και άσκησης της (Ζορμπά, 2008). Σε εμπειρικό επίπεδο άλλωστε, αναγνωρίζεται ότι είναι αποτελεσματικότερες σε σχέση με τους «από τα πάνω» μηχανισμούς διαμόρφωσης και υλοποίησης πολιτικής (Sgaragli, 2019). Επιπρόσθετα, η σύγχρονη διεθνής βιβλιογραφία καταδεικνύει ότι οι «από τα κάτω» πρακτικές βοηθούν τη διαδικασία διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων να γίνει δημοκρατικότερη (Gray, 2004; Pollitt, 2003), ότι συμβάλλουν στην ανάπτυξη και ανάδειξη του κοινωνικού κεφαλαίου (Reid, 2003) και ότι πυροδοτούν την ενεργή συμμετοχή των πολιτών (Arcodia & Whitford, 2006).

Στο πλαίσιο αυτό, υπερεθνικοί φορείς χάραξης πολιτικής (π.χ. Ευρωπαϊκή Ένωση, UNESCO), μέλος των οποίων είναι και η Ελλάδα, εντάσσουν τις πρακτικές αυτές στη θεσμική τους εργαλειοθήκη για την επίτευξη στόχων της πολιτικής τους ατζέντας. Η μεθοδολογία Community-Led Local Development (CLLD)² για παράδειγμα, είναι ένα από τα μακροβιότερα εργαλεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης που διαμέσου επιχειρησιακών προγραμμάτων³ με χρηματοδοτικά κίνητρα στοχεύει στη διαμόρφωση και υλοποίηση οικονομικών, κοινωνικών και λοιπών πολιτικών με την ενεργή συμμετοχή των πολιτών (ESIF, 2018, p. 10). Επιπρόσθετα, σε επίπεδο ευρωπαϊκής πολιτιστικής πολιτικής, διαπιστώνεται ότι η «από τα πάνω» προσέγγιση του «ευρωπαϊκού πολιτισμού» είναι ανεπαρκής για την επίτευξη του οράματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης⁴ (Sassatelli, 2008). Συνακόλουθα, θεσμοί όπως για παράδειγμα η Eurovision, λειτουργούν ως μηχανισμοί εξευρωπαϊσμού⁵ και υιοθετούν συμμετοχικές, «από τα κάτω» πρακτικές (π.χ.

² Περισσότερες πληροφορίες για την CLLD (Community-Led Local Development) είναι διαθέσιμες στην ιστοσελίδα: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/brochures/2014/community-led-local-development

³ Παραδείγματα αποτελούν το προγράμματα LEADER και URBACT που στοχεύουν στην οικονομική ανάπτυξη αγροτικών περιοχών (ENRD, 2020) και στη βιώσιμη αστική ανάπτυξη μέσα από διαδικασίες πολιτισμικής συναλλαγής (ERDF, 2020) αντίστοιχα.

⁴ Ως ευρωπαϊκή ολοκλήρωση νοείται ο μετασχηματισμός της διακυβερνητικής συνεργασίας, αμιγώς εμπορικού και οικονομικού χαρακτήρα, σε μία νομιμοποιημένη υπερεθνική ένωση στην Ευρωπαϊκή ήπειρο (Sokolska, 2019).

⁵ «Ως εξευρωπαϊσμό αντιλαμβανόμαστε το κοινωνικό μετασχηματισμό, δείχνοντας μια αναδιαμόρφωση των πολιτισμών, των ταυτοτήτων και των μορφών διακυβέρνησης» (Sassatelli, 2008, p. 225).

ψηφοφορία κοινού) που στοχεύουν στην ενεργή συμμετοχή των πολιτών των μελών κρατών του υπερεθνικού φορέα. Με τον τρόπο αυτό, οι πολίτες συμβάλλουν στον επαναπροσδιορισμό του «ευρωπαϊκού πολιτισμού» σε επίπεδο θεωρητικού λόγου, δηλαδή, αλληλεπιδρούν με το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής και συνδιαμορφώνουν με την «από τα πάνω» διακυβέρνηση ένα νοητό κοινό «ευρωπαϊκό πολιτισμικό χώρο» που εμπλουτίζει την ευρωπαϊκή ταυτότητα και εν γένει, συντελεί στη δημιουργία Ευρωπαίων πολιτών (Sassatelli, 2008, pp. 226 - 232).

Από τα παραπάνω συνεπάγεται ότι η μελέτη αυτού του σχετικά νέου φαινομένου είναι αναγκαία καθώς πρόκειται για έναν μηχανισμό διαμόρφωσης πολιτικής που σταδιακά εντάσσεται στη θεσμική εργαλειοθήκη υπερεθνικών φορέων. Εντούτοις, ο αριθμός μελετών που εστιάζουν στις «από τα κάτω» πολιτιστικές πρακτικές είναι εξαιρετικά περιορισμένος, γεγονός που αναπαράγεται και στο πολιτιστικό περιβάλλον της Ελλάδας. Η πλειοψηφία των διαθέσιμων ερευνών μελετούν το πολιτιστικό τοπίο της χώρας σύμφωνα με την «από τα πάνω» προσέγγισή του δηλαδή, ως κρατική παρέμβαση πολιτιστικής πολιτικής (βλ. ενδεικτικά Αυδίκος, et al., 2016; Γιαννόπουλος, et al., 2012; Zorba, 2009), εστιάζοντας πολύ λιγότερο στην προσέγγισή του από πολίτες που συντελούν στην «από τα κάτω» διεύρυνσή του. Η απουσία μελετών που να αναδεικνύουν τη χρησιμότητα, σπουδαιότητα και αναγκαιότητα των πρακτικών αυτών ως εναλλακτικά «σημεία θέασης» της δημόσιας σφαίρας (Foucault, 2008, p. 186) ενισχύει το σύγχρονο «θεσμικό κενό» σε αυτή και εγείρει ερωτήματα αναφορικά με τον τρόπο που λειτουργούν ως μηχανισμός διαμόρφωσης πολιτικής. Από τα παραπάνω αναδεικνύεται ότι η περαιτέρω μελέτη των «από τα κάτω» δράσεων είναι αναγκαία και η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή φιλοδοξεί να συνεισφέρει προς την κατεύθυνση αυτή διερευνώντας το πολιτιστικό περιβάλλον της Ελλάδας μέσα από μία «από τα κάτω» προσέγγιση.

1.4 Μεθοδολογία και Σχεδιασμός Έρευνας

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζεται αναλυτικά η μεθοδολογία που υιοθετήθηκε για την επίτευξη του σκοπού και των στόχων της μεταπτυχιακής διατριβής. Η ποιοτική έρευνα επιλέχθηκε ως μεθοδολογική προσέγγιση διότι επιτρέπει την σε βάθος μελέτη ποικίλων ζητημάτων των ανθρώπινων κοινωνιών στο φυσικό τους περιβάλλον με συγκεκριμένες τεχνικές. Επιπρόσθετα, διότι ο ευέλικτος και εξελισσόμενος σχεδιασμός της συνηγορεί

στην αποτελεσματικότερη συλλογή και ανάλυση στοιχείων, διαδικασίες που επαναλαμβάνονται σε όλη τη διάρκειά της (Creswell, 2007, pp. 37-39; Moser & Korstjens, 2017α, p. 272).

Πιο συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκε πρωτογενής και δευτερογενής έρευνα για την καλύτερη δυνατή διερεύνηση των ερευνητικών ερωτημάτων. Η δευτερογενής έρευνα σχημάτισε το ευρύτερο εννοιολογικό πλαίσιο της έρευνας (Yin, 2003, p. 24), όπου μέσα από βιβλιογραφικές και διαδικτυακές πηγές συζητείται εκτενώς το σύγχρονο πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής με έμφαση στο φαινόμενο των «από τα κάτω» πρακτικών. Παράλληλα, δίνεται βαρύτητα στο πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται η οριοθετημένη περίπτωση μελέτης, δηλαδή το πολιτιστικό περιβάλλον της σύγχρονης Ελλάδας (Stake, 2005, p. 444). Η βιβλιογραφική ανασκόπηση ήταν απαραίτητη για την εξοικείωση και κατανόηση του ευρύτερου εννοιολογικού πλαισίου της έρευνας, την εδραίωση των έως τώρα διαθέσιμων πληροφοριών για τα ερευνητικά ερωτήματα και την επιβεβαίωση της σπουδαιότητας και αναγκαιότητας της έρευνας καθαυτής. Επιπρόσθετα, βοήθησε σημαντικά στη γνωριμία μας με το πλαίσιο διεξαγωγής της πρωτογενούς έρευνας, την επιλογή της στρατηγικής και τον καταλληλότερο σχεδιασμό, υλοποίηση και παρουσίασή της όπως συζητούνται παρακάτω (Hancock & Algozzine, 2006, pp. 26 - 27).

1.4.1 Πρωτογενής Έρευνα Πεδίου

Υπό το πρίσμα των αποτελεσμάτων της δευτερογενούς έρευνας και για την πληρέστερη προσέγγιση των ερευνητικών ερωτημάτων, το πρώτο βήμα προσέγγισης της έρευνας πεδίου ήταν ο ολοκληρωμένος σχεδιασμός της. Πιο συγκεκριμένα, προσδιορίστηκαν οι στόχοι και το δείγμα της έρευνας, οι καταλληλότερες τεχνικές – μέθοδοι άντλησης και επεξεργασίας στοιχείων και τέλος, παρουσίασης και ερμηνείας των ευρημάτων (Hill, et al., 2003, pp. 90-108).

Αναλυτικότερα, η εργαλειακή, διερευνητική περίπτωση μελέτης επιλέχθηκε ως μεθοδολογικό εργαλείο διότι επιτρέπει την ολιστική συλλογή και ανάλυση πληροφοριών για το υπό διερεύνηση ζήτημα στο φυσικό του περιβάλλον με τη χρήση μιας οριοθετημένης περίπτωσης (Creswell, 2007, p. 74; Yin, 2003, p. 45). Πλεονέκτημα της μεθοδολογίας αυτής συγκριτικά με άλλες (π.χ. ιστορική έρευνα), αποτελεί η αξιοποίηση μεγάλου εύρους πηγών για τη συλλογή στοιχείων (π.χ. προσωπικές συνεντεύξεις, προσωπική παρατήρηση) και η προβολή πολλαπλών όψεων του υπό μελέτη ζητήματος

που δύσκολα ποσοτικοποιούνται βοηθώντας έτσι στην πληρέστερη κατανόησή του (Baxter & Jack, 2008, p. 544; Stake, 2005, p. 443). Συνοπτικά, η περίπτωση μελέτης επιλέχθηκε διότι μας επέτρεψε την ανάλυση, περιγραφή, απεικόνιση, διερεύνηση και αποτίμηση των «από τα κάτω» πρακτικών ώστε να διαφωτιστεί περαιτέρω η δυναμική του σύγχρονου αυτού φαινομένου και η αλληλεπίδρασή του με την πολιτιστική πολιτική (Yin, 2003, pp. 15, 76).

Το «Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος» (ΜΕΛ) επιλέχθηκε ως περίπτωση μελέτης (single case study) της έρευνάς μας στο ευρύτερο πλαίσιο της σύγχρονης πολιτιστικής πολιτικής της Ελλάδας (Yin, 2003, p. 24). Το ΜΕΛ, είναι μία από τις λιγοστές δράσεις στη χώρα όπου μία ομάδα πολιτών επιλέγει τη μορφή πολιτισμού που την εκφράζει και διαμορφώνει ένα πολιτιστικό αγαθό εναλλακτικό σε σχέση με αυτά που μαζικά προωθούνται από την τοπική αυτοδιοίκηση, δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς. Μελετήθηκαν λοιπόν οι λόγοι δημιουργίας του, οι τρόποι χρηματοδότησής του, ο ρόλος, ο αντίκτυπος και η πρόσληψή του στο πολιτιστικό περιβάλλον της χώρας. Βασικός λόγος επιλογής του ΜΕΛ αποτέλεσε η προσβασιμότητα στην συγκεκριμένη «μονάδα ανάλυσης» και παράλληλα η μοναδικότητά του (Yin, 2003, pp. 40-42). Η μοναδικότητα του φορέα έγκειται τόσο στη σχεδόν σαραντάχρονη παρουσία του όσο και στο γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια έχει επιτύχει να εισχωρήσει στο θεσμικά προσμετρούμενο πολιτιστική τοπίο⁶.

Για την συλλογή στοιχείων χρησιμοποιήθηκε η τεχνική των προσωπικών ημιδομημένων συνεντεύξεων με άτομα από την περιφέρεια Ηρακλείου και με διαφορετικά σημεία εκκίνησης ώστε να αναδειχθούν οι διαφορετικές οπτικές του φορέα. Κατά τη διεξαγωγή της απαιτητικής αυτής τεχνικής, η συνεντεύκτρια ήταν ειλικρινής, ενημέρωσε τον εκτιμώμενο χρόνο διάρκειας της διαδικασίας, έκανε ξεκάθαρους τους σκοπούς της έρευνας και τη χρήση των αποτελεσμάτων. Πλεονεκτήματα των προσωπικών συνεντεύξεων αποτελούν η ιδιαίτερη ευελιξία που τη διακρίνει όσον αφορά το περιεχόμενο, τη σειρά, την προσθήκη ή αφαίρεση των ερωτημάτων, η διεξοδική συλλογή απόψεων και στοιχείων και η ευρέως χρησιμοποιούμενη τεχνική της «στοχευμένης δειγματοληψίας» (Fontana & Frey, 2005, p. 698; Foster, 2008, pp. 33-34). Η στοχευμένη δειγματοληψία πρόφερε την ευχέρεια επιλογής του καταλληλότερου δείγματος, βάσει της κρίσης της ερευνήτριας, ώστε να συλλεχθούν τα περισσότερα σε αριθμό στοιχεία και

⁶ Λ.χ. με την εξασφάλιση σημαντικών κρατικών χρηματοδοτήσεων και επιχορηγήσεων και την παροχή μόνιμης στέγης από το κράτος.

να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα με τον πληρέστερο δυνατό τρόπο (Hancock & Algozzine, 2006, p. 125; Moser & Korstjens, 2017β, p. 10). Τέλος, το χαμηλό οικονομικό κόστος και η απλότητα ήταν πρακτικά πλεονεκτήματα που συνηγόρησαν καταλυτικά στην επιλογή της συγκεκριμένης τεχνικής (Gillham, 2000).

Ακολουθώντας τις οδηγίες των Hancock & Algozzine (2006, pp. 40, 72-73), ένα σύνολο προσεκτικά επιλεγμένων και κατάλληλα διαμορφωμένων ερωτήσεων ανοικτού τύπου χρησιμοποιήθηκαν για την άντληση στοιχείων. Οι ερωτήσεις αυτές ταξινομήθηκαν ως προς την ικανότητά τους να συνεισφέρουν στους στόχους της έρευνας και οι καταλληλότερες συμπεριλήφθηκαν στο ειδικά σχεδιασμένο πρωτόκολλο συνέντευξης. Το πρωτόκολλο συνέντευξης ήταν μία φόρμα 3 – 4 σελίδων που συμπεριλάμβανε τα αναλυτικά στοιχεία της συνέντευξης, όπως στοιχεία συνεντευξιαζόμενου, ημερομηνία, 7-12 ερωτήσεις ανοικτού τύπου και αρκετό χώρο μεταξύ των ερωτήσεων για να γραφτούν σχόλια (Creswell, 2007, p. 136) (βλ. [Παράρτημα Α](#)). Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν είτε σε χώρο επιλογής του συνεντευξιαζόμενου είτε μέσω τηλεσυνάντησης⁷, η διάρκεια τους κυμάνθηκε από 20 έως 136 λεπτά και ηχογραφήθηκαν με κατάλληλο λογισμικό⁸. Το υλικό κάθε συνέντευξης⁹ απομαγνητοφωνήθηκε¹⁰, κωδικοποιήθηκε και πραγματοποιήθηκε ανάλυση του περιεχομένου του (content analysis technique) (Gillham, 2000, pp. 59 - 65). Οι πληροφορίες που συλλέχθηκαν κατηγοριοποιήθηκαν σε ομάδες με κοινές επικεφαλίδες εντός του πλαισίου ερευνητικού ενδιαφέροντος και πιο συγκεκριμένα:

- (α) τον ρόλο του ΜΕΛ στη δημόσια σφαίρα,
- (β) την προσέγγιση του πολιτισμού στη δημόσια σφαίρα,
- (γ) τη συμμετοχή των πολιτών στη δημόσια πολιτιστική σφαίρα.

Τέλος, βασικά ζητήματα δεοντολογίας που εμπεριέχονταν στην έρευνα προσεγγίστηκαν ιδιαίτερα προσεκτικά καθ' όλη την πορεία της. Η προστασία της ανωνυμίας των συνεντευξιαζόμενων, το ζήτημα της εμπιστευτικότητας των δεδομένων και η τήρηση των νομικών απαιτήσεων (π.χ. νομοθεσία GDPR) αποτέλεσαν καίριο μέλημα του ερευνητικού σχεδιασμού. Υπό το πρίσμα αυτό, ένας κωδικός αναφοράς αποδόθηκε σε

⁷ Εφαρμογή Skype.

⁸ Εφαρμογή VoiceRecord Pro, Dayana Networks Ltd.

⁹ Τα ανεπεξέργαστα δεδομένα δεν συμπεριλαμβάνονται στην μεταπτυχιακή διατριβή, όμως είναι διαθέσιμα κατόπιν αιτήματος.

¹⁰ Εφαρμογή <https://otranscribe.com/>.

κάθε συνεντευξιαζόμενο και χρησιμοποιήθηκε στην παρουσίαση και ανάλυση των ευρημάτων. Οι πληροφορίες που συλλέχθηκαν κωδικοποιήθηκαν και έτσι αφενός διασφαλίστηκε η αντικειμενικότητα των αποτελεσμάτων και αφετέρου διευκολύνθηκε η συστηματικότητα της ανάλυσής τους (Foster, 2008, pp. 33-34, 52). Επιπρόσθετα, για την ηχογράφηση της διαδικασίας ζητήθηκε προφορική άδεια και τέλος, το πρωτόκολλο συνέντευξης υπογράφηκε από κάθε συνεντευξιαζόμενο ώστε να υπάρχει και εγγράφως η συναίνεση συμμετοχής του (Yin, 2003).

1.5 Δομή Μεταπτυχιακής Διατριβής

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή περιλαμβάνει 4 κεφάλαια. Στο παρόν κεφάλαιο ο αναγνώστης εισάγεται στο γενικό πλαίσιο της έρευνας, εξοικειώνεται με τα ερευνητικά ερωτήματα και τη μεθοδολογία προσέγγισής τους, τους στόχους και τον σκοπό της μεταπτυχιακής διατριβής. Ακολουθεί το δεύτερο κεφάλαιο όπου, μέσα από εκτενή βιβλιογραφική ανασκόπηση και διαδικτυακή έρευνα, σχηματίζεται το ευρύτερο εννοιολογικό πλαίσιο της έρευνας και συζητείται αναλυτικά το φαινόμενο των «από τα κάτω» πρακτικών στη σύγχρονη δημόσια σφαίρα. Το δεύτερο κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη μελέτη της σύγχρονης πολιτιστικής πολιτικής της Ελλάδας διαμορφώνοντας έτσι το εννοιολογικό πλαίσιο της περίπτωσης μελέτης.

Στο τρίτο κεφάλαιο που έπεται, ο αναγνώστης εξοικειώνεται με την περίπτωση μελέτης διαμέσου δευτερογενούς διαδικτυακής έρευνας και εμβαθύνει σε αυτή από την αναλυτική παρουσίαση των ευρημάτων της πρωτογενούς έρευνας. Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο, αρχικά συζητούνται περαιτέρω τα ευρήματα και οι προβληματισμοί που ανέκυψαν από την εμπειρική έρευνα. Έπειτα, συνοψίζονται τα συμπεράσματα της πρωτογενούς και δευτερογενούς έρευνας, συζητείται και αναλύεται εκτενώς η δυναμική των «από τα κάτω» πρακτικών ως μηχανισμός διαμόρφωσης πολιτικής. Το τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζει ακόμη σημαντικούς περιορισμούς που ανέκυψαν κατά τον σχεδιασμό και εκπόνηση της έρευνας. Τέλος, αναφέρονται σημαντικές πτυχές του «από τα κάτω» φαινομένου που αναδεικνύονται από την έρευνα πεδίου, οι οποίες κατά την κρίση της ερευνήτριας χρήζουν περαιτέρω μελέτης.

Κεφάλαιο 2

Η Δημόσια Σφαίρα και η «Από τα Κάτω» Προσέγγισή της

Το κεφάλαιο αυτό σχηματίζει μέσα από εκτενή δευτερογενή έρευνα το ευρύτερο εννοιολογικό πλαίσιο της έρευνας. Αναλύεται αρχικά το σύγχρονο πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής και ακολουθεί εκτενής συζήτηση του φαινομένου των «από τα κάτω» πρακτικών. Τέλος, μελετάται η σύγχρονη πολιτιστική πολιτική της Ελλάδας και διαμορφώνεται έτσι το εννοιολογικό πλαίσιο της περίπτωσης μελέτης που έπεται.

2.1 Το Σύγχρονο Πλαίσιο Πολιτιστικής Πολιτικής

Ο «πολιτισμός» είναι μία έννοια που έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον πλήθους επιστημονικών κλάδων καθώς έχει διαπιστωθεί ότι μπορεί να εκφράσει αντιλήψεις κοινωνικών ομάδων σε συγκεκριμένο χρονικό και ιστορικό πλαίσιο (Williams, 1989; Πασχαλίδης & Χαμπούρη-Ιωαννίδου, 2002). Συνακόλουθα, διαφορετικές και συχνά αντικρουόμενες ιδεολογίες εκφύουν διαφορετικούς ορισμούς του πολιτισμού (Fleming, 2004, pp. 229-230), οι οποίοι συναντώνται σε επίπεδο θεωρητικού λόγου πολιτικής ('politics') και εκφράζουν τις πεποιθήσεις των ιδεολογιών αυτών όσον αφορά τη διαμόρφωση εκάστοτε κοινωνικοπολιτικού πλαισίου μέσα από πρακτικές δημόσιας πολιτικής ('policy') (Ζορμπά, 2014, pp. 17-18). Επομένως, η διαμόρφωση της εκάστοτε πολιτιστικής πολιτικής, εξαρτάται από τον τρόπο που προσεγγίζεται ο «πολιτισμός» σε επίπεδο θεωρητικού λόγου, δηλαδή είτε «περιορισμένος» αμιγώς με τις τέχνες και την υλική κληρονομιά, είτε «ευρύς» ως ένας συνολικός τρόπος ζωής (Μπιανκίνι, 1994, p. 19).

Υπό το πρίσμα αυτό, από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και έπειτα ο πολιτισμός αρχίζει να εμπλέκεται στη δημόσια πολιτική των χωρών του δυτικού κόσμου και να χρησιμοποιείται με την «περιορισμένη» του έννοια για την εφαρμογή και υλοποίηση κυβερνητικών προγραμμάτων (Ζορμπά, 2014, pp. 57, 163 - 165; Wright, 2004). Ο όρος «πολιτιστική

πολιτική» αναδύεται και απολαμβάνει ευρείας απήχησης καθώς αναγνωρίζει την ανάγκη διαχείρισης των πολιτιστικών αγαθών και της πολιτιστικής κληρονομιάς σύμφωνα με τον τρόπο που νοείται ο πολιτισμός. Ο όρος αυτός αντιμετωπίζεται ως «ένα σύστημα σκοπών, μέσων και φορέων που συνδυάζονται σε ένα πρόγραμμα για να πετύχουν τη γνώση, ενίσχυση και διάδοση του πολιτιστικού φαινομένου μιας κοινότητας για μια δεδομένη χρονική στιγμή» (Κόνσολα, 2006, p. 28). Η «κοινότητα» αναφέρεται σε μια συμβολική οντότητα που περιγράφει σύνθετους κοινωνικοπολιτισμικούς σχηματισμούς και συγκροτείται από σύμβολα και αξίες που επιτρέπουν στα μέλη της να δημιουργούν νόημα, κοινή συνείδηση και ταυτότητα (Cambridge Dictionary, 2019; Green, 2016; Lexico, 2019). Για παράδειγμα, με γνώμονα την ανθρώπινη παρουσία υπάρχουν οι «φυσικές» και ψηφιακές κοινότητες, με χωροταξικά κριτήρια διαμορφώνονται οι τοπικές κοινότητες, περιφέρειες και Δήμοι (π.χ. η κοινότητα του Δήμου Αθηναίων, η τοπική κοινότητα των Ανωγείων Κρήτης) και άλλες που βασίζονται σε κοινά ενδιαφέροντα, αξίες ή στοιχεία, όπως η μουσική, η καλλιτεχνική, η ομοφυλοφιλική, η ακαδημαϊκή κοινότητα κ.ά.

Στο πλαίσιο αυτό, η δημόσια πολιτιστική πολιτική διαμορφώνεται από εθνικές κυβερνήσεις, δηλαδή «από τα πάνω», αρχικά για τη δημιουργία πολιτών (Douglas, 2015, p. 354) και την ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας (Quinn, 2010, pp. 13 - 14) και έπειτα για την επίτευξη αναπτυξιακών στόχων (βλ. ενδεικτικά Λέανδρος, 2012; Μπιανκίνι, 1994; Throsby, 2001). Ως αποτέλεσμα, ο πολιτισμός συγκεκριμενοποιείται και ομογενοποιείται (Fleming, 2004, p. 228) ενώ παράλληλα εκδημοκρατίζεται με τη μορφή του δημοκρατικού ελιτισμού. Η εκδημοκράτηση του πολιτισμού συχνά νοείται ως η διεύρυνση της πρόσβασης των πολιτών ανεξαρτήτως κοινωνικο-οικονομικής τάξης στην υψηλή τέχνη (Matarasso & Landry, 1999, pp. 13 - 14). Ο δημοκρατικός ελιτισμός δίνει έμφαση στην ενσωμάτωση ενός μεγάλου εύρους συμμετεχόντων στην υπάρχουσα πολιτιστική σκηνή και στη διεύρυνση της πρόσβασης στις πολιτιστικές μορφές που υποστηρίζονται και προσμετρούνται θεσμικά (Mulcahy, 2006, p. 323; Stevenson, et al., 2017, pp. 94-98). Συνεπώς, συγκεκριμένες μορφές τέχνης (π.χ. κλασική μουσική, κλασική αρχαιολογία και πλαστική) προωθούνται από τα θεσμοθετημένα όργανα άσκησης πολιτιστικής πολιτικής (π.χ. εθνικά – κρατικά μουσεία και πινακοθήκες, συμβούλια τεχνών και εθνικά πολιτιστικά συμβούλια) (Girard, 1983) τα οποία χαίρουν απλόχερα της κρατικής στήριξης και επιχορηγήσεων (Καρποδίνη-Δημητριάδη, 2013, p. 52).

Κατά τον ίδιο όμως χρόνο, οι προβληματισμοί του Foucault περί «διακυβέρνησης» και «κυβερνησιμότητας»¹¹ σε συνδυασμό με τις ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις και τις συνεχόμενες κοινωνικές μετατοπίσεις¹² λειτουργούν καταλυτικά στην αναδιαμόρφωση και εκδημοκράτηση της δημόσιας σφαίρας των χωρών του δυτικού κόσμου (Ferdinand, 2000, pp. 1, 5-6; O'Brien, 2014, pp. 18, 27-30). Συνακόλουθα, στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, στην αναδιαμορφωμένη δημόσια σφαίρα των χωρών αυτών, αναδύονται περισσότερες ατομικές επιλογές και δικαιώματα, εντείνεται το κάλεσμα αποκέντρωσης και διαφάνειας (Bohman, 2010) και ενισχύεται περαιτέρω η διεκδίκηση της θεσμικής αναγνώρισης ετεροτήτων που προκύπτουν από την «από τα πάνω» οριοθέτησή της. Παράλληλα, σημειώνεται μία τάση μεταστροφής σε συμμετοχικούς τρόπους διακυβέρνησης (Pollitt, 2003) και παρατηρείται ένας αξιοσημείωτος μετασχηματισμός της πολιτικής σφαίρας με την ανάδυση του φαινομένου των ειδημόνων (experts) (Lewandowska, 2019, p. 338). Ο μετασχηματισμός αυτός λειτουργεί αντιφατικά στην αναδιαμορφωμένη δημόσια σφαίρα καθώς καταδεικνύει την εξάρτησή της στις «από τα πάνω» πρακτικές διαμόρφωσής της ενώ ταυτόχρονα, δημοκρατικότερα καλέσματα και πρακτικές αναδύονται σε επίπεδο 'politics' και 'policy' (Ζορμπά, 2014).

Στο πλαίσιο αυτό, η πολιτιστική πολιτική, ως κρατική παρέμβαση, εξακολουθεί σε μεγάλο βαθμό να ορίζεται «από τα πάνω», να επαφίεται σε κρατικά διορισμένους ειδήμονες και να εστιάζει στη συμμετοχή των πολιτών, υπό την έννοια της διεύρυνσης πρόσβασης, στη θεσμικά εδραιωμένη πολιτιστική σκηνή (Lewandowska, 2019; McGuigan, 2005, p. 233; Stevenson, et al., 2017, p. 101). Συνακόλουθα, η «από τα πάνω» δημόσια πολιτική ενισχύει την πολιτιστική «περιθωριοποίηση» παρεμποδίζοντας έτσι την «ισότητα της συμμετοχής»¹³ (Waterton & Smith, 2010, p. 10) και εστιάζει στην πλήρωση του εκπολιτιστικού της σκοπού για τη δημιουργία «καλών πολιτών» (Ζορμπά, 2014, pp. 59, 69-70; Bennett, O., 1995, pp. 207-210). Οι «καλοί πολίτες» αποκρίνονται

¹¹ Σύμφωνα με τον Foucault (2008), η «διακυβέρνηση» αναφέρεται στην «τέχνη» άσκησης εξουσίας με την μορφή της οικονομίας ενώ η «κυβερνησιμότητα» στους «τρόπους διαχείρισης της ανθρώπινης συμπεριφοράς από κάποιον». Η «κυβερνησιμότητα» επομένως, λειτουργεί ως ένα αναλυτικό πλέγμα που συνδράμει στην κατανόηση των σχέσεων εξουσίας και σύνθετων πολιτικών φαινομένων (π.χ. η διαχείριση ενός κοινωνικού συνόλου ή η οικονομική πολιτική) (Foucault, 2008, pp. 94 - 95, 186).

¹² π.χ. τα ατομικά, ομοφυλοφιλικά δικαιωμάτων, ο φεμινισμός.

¹³ Η επιδράστικη μελέτη της Fraser περί κοινωνικής δικαιοσύνης αποτελεί βασικό μοντέλο για όλες τις έρευνες των κοινωνικών επιστημών σε επίπεδο 'politics'. Στη θεώρησή της περί «πολιτική της αναγνώρισης» καταδεικνύει ότι η «ισότητα της συμμετοχής» είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη θεσμική αναγνώριση ομάδων και ετεροτήτων ενός συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου. Η διασφάλιση αυτής, προϋποθέτει την οργάνωση εκάστοτε κοινωνικού πλαισίου με τέτοιο τρόπο ώστε όλα τα ενήλικα μέλη αυτού να μπορούν να διαδρούν μεταξύ τους ισότητα (Waterton & Smith, 2010, p. 10).

στο άμεσο ή έμμεσο κάλεσμα να δραστηριοποιηθούν, να αφοσιωθούν και να καταναλώσουν την ήδη διαμορφωμένη και προσφερόμενη πολιτιστική σκηνή (Rutten, et al., 2019, p. 268).

Υπό το πρίσμα αυτό, αναδεικνύεται η βασική τροχοπέδη του «από τα πάνω» υιοθετημένου δημοκρατικού ελιτισμού δηλαδή, ο παραγκωνισμός των αναγκών, επιθυμιών, πεποιθήσεων και προτιμήσεων «μη ενεργών» πολιτιστικών ετεροτήτων που το κράτος αντιμετωπίζει ως πρόβλημα και οφείλει να διαχειριστεί. Οι ετερότητες αυτές μπορεί να αφορούν ποικίλες ομάδες εντός του κοινωνικού συνόλου (π.χ. οι μετανάστες, οι νέοι). Επιπρόσθετα, διαπιστώνεται ότι συχνά αγνοείται το ενδεχόμενο οι ομάδες αυτές να μην έχουν το ενδιαφέρον ή τον χρόνο να συμμετέχουν στις θεσμικά προωθούμενες μορφές πολιτισμού (Stevenson, et al., 2017, pp. 94, 98). Ο πολιτιστικός αποκλεισμός και περιθωριοποίησή τους λειτουργεί καταλυτικά στην αμφισβήτηση του δημοκρατικού ελιτισμού (Holden, 2006, p. 9) τόσο από αυτές (Stevenson, et al., 2017, p. 101) όσο και από ομάδες πολιτών που δεν διαθέτουν το απαραίτητο «πολιτιστικό κεφάλαιο» (Bourdieu, 1973). Επομένως, συμβάλλει στην ενίσχυση βασικών χαρακτηριστικών της σύγχρονης δημόσιας σφαίρας. Για παράδειγμα, στην παρατηρούμενη αποχή των πολιτών από το θεσμικά διαμορφωμένο πολιτιστικό τοπίο και στην απόσυρσή τους στην ιδιωτική σφαίρα (Słowińska, 2018), στην αμφισβήτηση της ευρύτερης πολιτικής σκηνής στην αποδοκιμασία του κράτους και στην αύξηση του εθνικισμού (Stevenson, et al., 2017).

Στην περίπτωση της Ελλάδας για παράδειγμα, σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία του Ευρωβαρόμετρου για την πολιτιστική δραστηριότητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η χώρα καταλαμβάνει μία από τις τελευταίες θέσεις όσον αφορά τη συμμετοχή των πολιτών στο δημόσιο πολιτιστικό περιβάλλον (E.C., 2013). Ωστόσο, παρατηρείται ταυτόχρονα ότι οι πολίτες επινοούν μη θεσμικές, «αντιστασιακές» πρακτικές ώστε να διασφαλίσουν τα πολιτιστικά αγαθά που τους ενδιαφέρουν και που δεν ταιριάζουν απαραίτητα με το θεσμικά διαμορφωμένο πολιτιστικό τοπίο αλλά αντιθέτως το προκαλούν (Rutten, et al., 2019, p. 269).

2.2 Το «Από τα Κάτω» Φαινόμενο

Σύμφωνα με την Rietbergen-McCracken (2018, p. 1), «από τα κάτω» ορίζεται η πολιτική που διαμορφώνεται και ασκείται από μέλη ή ομάδες του κοινωνικού συνόλου, που

ενδιαφέρονται για το συγκεκριμένο θέμα στο οποίο ασκείται η πολιτική. Οι «από τα κάτω» πρακτικές χαρακτηρίζονται από το πνεύμα του εθελοντισμού των κοινοτήτων τους (Brandellero & Janssen, 2014), βρίσκονται εκτός του πλαισίου των θεσμοθετημένων οργάνων άσκησης πολιτιστικής πολιτικής, δεν έχουν αμιγώς εμπορικό χαρακτήρα και δρουν ανεξάρτητα της «από τα πάνω» επιρροής (Słowińska, 2018, p. 36). Οι δημιουργικές και καλλιτεχνικές εκφάνσεις τους συχνά στερούνται μόνιμης στέγης (Αργυροπούλου, 2011; Κίνηση Μαβίλη, 2011) και διαπνέονται από έντονο πνεύμα πειραματισμού (π.χ. ομάδα ελεύθερου αυτοσχεδιασμού FreeTheSopranoPlayer¹⁴).

2.2.1 Τα Χαρακτηριστικά των «Από τα Κάτω» Πρακτικών

Η πρόσφατη βιβλιογραφία καταδεικνύει ότι οι «από τα κάτω» προσεγγίσεις της δημόσιας σφαίρας συμβάλλουν στην εκδημοκράτησή της και λειτουργούν ως εναύσματα δημοκρατικότερου τρόπου διακυβέρνησης τόσο σε επίπεδο διαμόρφωσης όσο και υλοποίησης δημόσιας πολιτικής (Gray, 2012; Gray, 2004; Pollitt, 2003). Παράλληλα, ενεργοποιούν «μη ενεργούς» πολίτες, δηλαδή πολίτες (π.χ. πολιτιστικές ετερότητες) που έχουν αποδεσμευθεί από τη δημόσια σφαίρα (Rutten, et al., 2019, p. 268), με αποτέλεσμα να λειτουργούν ως μηχανισμοί κοινωνικής αναμόρφωσης και ανακατανομής της εξουσίας της δημόσιας σφαίρας (Arnstein, 1969, p. 216).

Η βιβλιογραφία επίσης υποστηρίζει ότι οι «από τα κάτω» δράσεις συμβάλλουν στην ανάπτυξη και ανάδειξη του κοινωνικού κεφαλαίου¹⁵ (Quinn & Wilks, 2013) και στην ενίσχυση της πολιτιστικής δραστηριότητας (Reid, 2003) με τρόπο «φυσικό», δηλαδή αβίαστο, ενστικτώδη και χωρίς την επιρροή του «από τα πάνω» διαμορφωμένου πλαισίου (Słowińska, 2018, p. 38). Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα για παράδειγμα και εν μέσω της παρατεταμένης οικονομικής κρίσης, σημειώνεται διαρκής αύξηση του αριθμού ή της ορατότητας των «από τα κάτω» πρακτικών από δημιουργικές ομάδες συλλογικότητας (π.χ. Booze Cooperativa, Monumenta, Κίνηση Μαβίλη, FreeTheSopranoPlayer)¹⁶.

¹⁴ Η ομάδα ελεύθερου αυτοσχεδιασμού FreeTheSopranoPlayer δημιουργήθηκε το Φεβρουάριο του 2017 στο Ηράκλειο της Κρήτης. Οι δραστηριότητές της περιλαμβάνουν παραστάσεις ελεύθερου μουσικού αυτοσχεδιασμού με συμπράξεις καλλιτεχνών όλων των μορφών τέχνης από την Ελλάδα και το εξωτερικό και στοχεύουν στην άμεση, αυθόρμητη, διαδραστική και συλλογική καλλιτεχνική δημιουργία σε πραγματικό χρόνο ενώπιον του κοινού. Οι παραστάσεις πραγματοποιούνται σε εβδομαδιαία βάση και από τον Σεπτέμβριο του 2017, φιλοξενούνται στον πολυχώρο Comeet.

¹⁵ Το κοινωνικό κεφάλαιο είναι «η ικανότητα των ανθρώπων να διασφαλίσουν οφέλη λόγω της συμμετοχής τους σε κοινωνικά δίκτυα ή άλλες κοινωνικές δομές και αναφέρεται ως ένα ποιοτικό χαρακτηριστικό μιας ομάδας ή κοινότητας» (Portes στον Reid 2003, p. 3).

¹⁶ Περισσότερες πληροφορίες είναι διαθέσιμες στις σελίδες των ομάδων:

<http://boozecooperativa.com/>, <https://www.monumenta.org/>, <http://kinisimavili.blogspot.com/>

Πρόκειται για ομάδες που αναπτύσσουν στρατηγικές λειτουργίας και δράσης που αντιτίθενται στην «από τα πάνω» οριοθέτηση και οργάνωση του πολιτιστικού περιβάλλοντος της χώρας και προκαλώντας τον θεσμικά «περιορισμένο» πολιτισμό διεκδικούν τη νομιμοποίηση της μοναδικότητας και ανεξαρτησίας τους και συνεπώς, των ευρύτερων κοινωνικών αιτημάτων που πρεσβεύουν (Rutten, et al., 2019, p. 269).

Επιπρόσθετα, μελέτες επισημαίνουν ότι οι «από τα κάτω» πρακτικές επαναφέρουν στο πολιτιστικό τοπίο μορφές πολιτισμού που κινδυνεύουν να εξαφανιστούν (Fleming, 2004; Rutten, et al., 2019). Το ρεμπέτικο στην Ελλάδα, τα 'Fados' στην Πορτογαλία, το 'Flamenco' στην Ισπανία και ο «Χορός των Ψαλιδιών» στο Περού αποτελούν παραδείγματα παραδοσιακών μορφών πολιτισμού που παραμένουν ζωντανά όχι τόσο από τη θεσμική υποστήριξη που δέχονται αλλά κυρίως από τις κοινότητες που τα χρησιμοποιούν ως μέσα έκφρασής τους. Η πρόσφατη εγγραφή¹⁷ των παραδειγμάτων αυτών στη λίστα Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO επιβεβαιώνει τη θεσμική διεύρυνση του μέχρι πρόσφατα «περιορισμένου» τρόπου θεώρησης του πολιτισμού και της κληρονομιάς. Ταυτόχρονα, αναδεικνύει τον εξέχοντα ρόλο των κοινοτήτων και των «από τα κάτω» πρακτικών στη διαφύλαξη, διατήρηση, ανάδειξη και διαμόρφωση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (UNESCO, 2001; Van zanten, 2004). Επομένως, οι «από τα κάτω» πρακτικές αποτελούν εργαλείο για τις εκάστοτε κοινότητες καθώς επαναφέρουν μορφές πολιτισμού που οι ίδιες επιθυμούν να απολαύσουν και ορίζουν ως κληρονομιά, που αποκρίνονται στις ανάγκες, επιθυμίες και αντιλήψεις τους. Συνακόλουθα, προκαλούν τις θεσμικές προσεγγίσεις εννοιών σε επίπεδο θεωρητικού λόγου ('politics') (Ζορμπά, 2014), όπως για παράδειγμα «πολιτισμός» και «κληρονομιά» και συντελούν καταλυτικά στη διεύρυνση της προσέγγισής τους.

Συνοπτικά, βλέπουμε ότι οι «από τα κάτω» πρακτικές αναδεικνύουν πολιτιστικές ετερότητες και διοχετεύουν τις επιθυμίες – ανάγκες τους, εμπλουτίζουν το σύγχρονο πολιτιστικό περιβάλλον, ενισχύουν την πολιτιστική ποικιλομορφία (Brandellero & Janssen, 2014) και συμβάλλουν στην επαναδιαπραγμάτευση «από τα πάνω» οριοθετημένων νοημάτων σε επίπεδο θεωρητικού λόγου (Bennett, A., 2009). Επιπρόσθετα, αναδεικνύεται ότι η συλλογική τους φύση συντελεί καταλυτικά στην ενεργοποίηση των πολιτών, στη δημιουργία νέων κοινοτήτων που αποτραβούν τους πολίτες από την ιδιωτική σφαίρα και στη νομιμοποίηση του ρόλου και της συμμετοχής

¹⁷ Ρεμπέτικο τραγούδι: 2017, μουσική Fados: 2011, Flamenco: 2010, ο Χορός των Ψαλιδιών: 2010 (UNESCO, 2020)

των κοινοτήτων (Rogers & Anastasiadou, 2011; Słowińska, 2018). Αναδεικνύεται επίσης, ότι λειτουργούν «αντιστασιακά» σε επίπεδο πολιτικής και ότι μπορούν να επηρεάσουν το εκάστοτε πολιτιστικό περιβάλλον (Rutten, et al., 2019, p. 277). Συνεπώς, δρουν καταλυτικά στο πέρασμα από τον δημοκρατικό ελιτισμό στην πολιτιστική δημοκρατία, δηλαδή στη συμμετοχική και ενεργή προσέγγιση των πολιτών στη δημόσια σφαίρα με τους δικούς τους όρους, γεγονός που οδηγεί στη μετατόπιση του τρόπου άσκησης πολιτιστικής πολιτικής «από τα κάτω» (Rutten, et al., 2019, p. 269; Mulcahy, 2006, p. 324).

2.2.2 Οι «Από τα Κάτω» Πρακτικές στο Σύγχρονο Κοινωνικοπολιτικό Πλαίσιο

Στο σύγχρονο μετανεωτερικό πλαίσιο παρατηρείται η διεύρυνση της δημόσιας σφαίρας σε παγκόσμιο επίπεδο, γεγονός που συνδράμει στη διαμόρφωση μιας παγκόσμιας κοινότητας πολιτών με πλούσια και ποικίλα πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Συνακόλουθα, φορείς χάραξης πολιτικής, όπως για παράδειγμα η UNESCO, αναγνωρίζουν την αναγκαιότητα της πολιτιστικής ποικιλομορφίας και υπογραμμίζουν τη σημασία της για την ανθρωπότητα (UNESCO, 2002). Παράλληλα, η εποχή μας χαρακτηρίζεται από το φαινόμενο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, δηλαδή την «αναβίωση της οικονομικής πολιτικής με ελεύθερη αγορά και τη διάχυσή της σε όλο τον πλανήτη» (McGuigan, 2005, p. 229). Ως αποτέλεσμα, εντείνεται η κατανάλωση ομογενοποιημένων πολιτιστικών αγαθών που προωθούνται από τις θεσμικά υποστηριζόμενες πολιτιστικές βιομηχανίες των αναπτυγμένων οικονομικά χωρών και οι οποίες ενισχύουν την εξαγωγική τους δύναμη σε χώρες – πελάτες αναπτυσσόμενες όπως η Ελλάδα¹⁸.

Στο πλαίσιο αυτό, αναδεικνύεται η σημασία, η πολυεπίπεδη χρησιμότητα και η σπουδαιότητα των «από τα κάτω» πρακτικών στη σύγχρονη δημόσια σφαίρα. Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια υιοθετούνται ως μηχανισμός διαμόρφωσης πολιτικής, ο οποίος δίνει λύσεις ενόψει των περιορισμών και ελλείψεων της «από τα πάνω» διακυβέρνησης (Gray, 2004, pp. 45-48). Η Ευρωπαϊκή Ένωση για παράδειγμα εντάσσει πλέον τέτοιου είδους μηχανισμούς (π.χ. CLLD) στη

¹⁸ Σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη για την χαρτογράφηση της Πολιτιστικής – Δημιουργικής Βιομηχανίας στην Ελλάδα, η χώρα είναι «καθαρός εισαγωγέας προϊόντων και υπηρεσιών των δημιουργικών κλάδων» (Αυδίκος, et al., 2016).

θεσμική της εργαλειοθήκη και διαμέσου προγραμμάτων (π.χ. URBACT¹⁹) στοχεύει στην μακροπρόθεσμη ανάπτυξη των τοπικών κοινοτήτων (ESIF, 2018). Η UNESCO επίσης, στη «Διεθνή Στρογγυλή Τράπεζα» στο Τορίνο το 2001 αναγνώρισε τη ζωτική σημασία της συμμετοχής πολιτών και τοπικών κοινοτήτων, ως φορείς πολιτισμού ('culture bearers'), στη διαμόρφωση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (UNESCO, 2003; 2001; Van zanten, 2004). Φαίνεται λοιπόν, πως οι «από τα κάτω» δράσεις καλύπτουν την απουσία θεσμικών μέσων για συμμετοχική διαμόρφωση πολιτιστικής πολιτικής, την έλλειψη κρατικού σχεδιασμού για την προώθηση της πολιτιστικής πολυμορφίας και τα εμπόδια διοχέτευσης παραδοσιακών, λαϊκών ή δημοφιλών μορφών τέχνης.

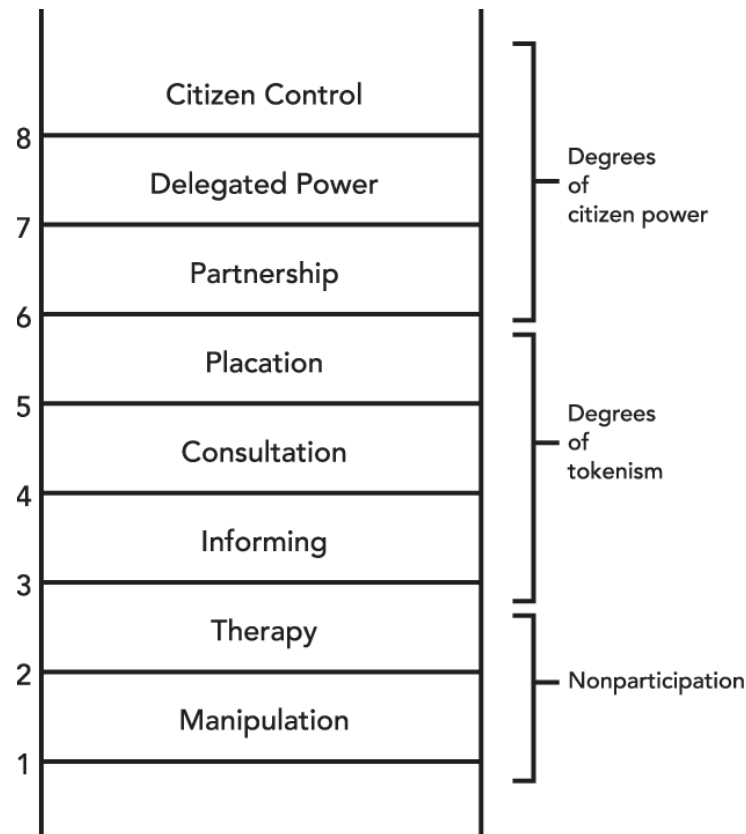
Συμπεραίνουμε λοιπόν, πως οι «από τα κάτω» πρακτικές συμπληρώνουν το «θεσμικό κενό» που δημιουργείται στη σύγχρονη δημόσια σφαίρα από την «από τα πάνω» προσέγγισή της. Το γεγονός αυτό, εγείρει το περαιτέρω ενδιαφέρον για τη διερεύνηση της δυναμικής των πρακτικών αυτών καθώς ο μηχανισμός με τον οποίο αλληλεπιδρούν και προκαλούν το θεσμικό πολιτιστικό σύστημα του εκάστοτε πλαισίου δεν έχει μελετηθεί συστηματικά. Κατά την άποψη της γράφουσας, η επιδραστική μελέτη της Arnstein (1969) μπορεί να αναλύσει τον μηχανισμό αυτό, ζήτημα που συζητείται εκτενώς παρακάτω.

2.2.3 Η «Κλίμακα Συμμετοχής Πολιτών» (Arnstein 1969)

Στη θεώρηση της Arnstein, η συμμετοχή των πολιτών είναι άμεσα συνδεδεμένη με το βαθμό εξουσίας που κατέχουν στη δημόσια σφαίρα και η «κλίμακα συμμετοχής πολιτών» ('Ladder of Citizen Participation'), αποτελούμενη από τρεις βαθμίδες και οκτώ υποβαθμίδες συνολικά, σχηματοποιεί τη συνάρτηση αυτή (Εικόνα 1). Υπό το πρίσμα αυτό, οι «μη ενεργοί» πολίτες, βρίσκονται στην κατώτερη βαθμίδα της κλίμακας, της λεγόμενης «Μη Συμμετοχής» (Non Participation) (υποβαθμίδες 1-2 της κλίμακας). Οι υποβαθμίδες αυτές προσφέρονται για τον «εκπολιτισμό» των πολιτών (Bennett, O., 1995, pp. 207-210) δηλαδή, την αποδοχή των «από τα πάνω» θεσμοθετημένων πλαισίων διαχείρισης της δημόσιας σφαίρας. Ακολουθεί η βαθμίδα της «Προσχηματικής Υποστήριξης» (Tokenism) (υποβαθμίδες 3-5) όπου η συμμετοχή ισούται με την δυνατότητα των πολιτών να έχουν λόγο και να ακούγονται. Η ανέλιξη δηλαδή στη

¹⁹ Το πρόγραμμα URBACT στοχεύει στην προώθηση της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης μέσα από συμμετοχικές «από τα κάτω» πρακτικές διαπολιτισμικής συναλλαγής. Για περισσότερες πληροφορίες μπορείτε να επισκεφθείτε τη σελίδα: <https://urbact.eu/>

βαθμίδα αυτή, αποτελεί το πρώτο βήμα για τη θεσμικά αποδεκτή συμμετοχή των πολιτών στη δημόσια σφαίρα. Συνακόλουθα, η επιρροή των πολιτών, όσον αφορά την τοποθέτηση των ευρύτερων αιτημάτων που αντιπροσωπεύουν στη δημόσια σφαίρα, μεταβάλλεται βάσει της υποβαθμίδας στην οποία βρίσκονται.

Εικόνα 1: Η «κλίμακα συμμετοχής πολιτών» (Arnstein, 1969)

Τέλος, στην ανώτατη βαθμίδα, της λεγόμενης «Εξουσίας» (Citizen Power) (υποβαθμίδες 6-8 της κλίμακας), η Arnstein επισημαίνει ότι πραγματοποιείται σταδιακή ανακατανομή εξουσίας καθώς πολίτες και ανώτερα στρώματα εξουσίας διαπραγματεύονται το επίπεδο ευθύνης που τους αντιστοιχεί στην οριοθέτηση, νοηματοδότηση και διαχείριση της δημόσιας σφαίρας. Η διαπραγμάτευση αυτή συντελείται μέσα από φορείς (π.χ. συμβούλια και επιτροπές) που σχηματίζονται για την από κοινού διαμόρφωση των θεσμικών πλαισίων οργάνωσή της. Συνεπώς, καθώς οι πολίτες ανελίσσονται στις υποβαθμίδες της «Εξουσίας» αυξάνεται η εξουσία που κατέχουν, επομένως, ο βαθμός συμμετοχής και επιρροής τους στη διαδικασία διαμόρφωση και λήψη αποφάσεων. Διαπιστώνεται επομένως πως μόνον όταν οι πολίτες ανελιχθούν στην ανώτερη βαθμίδα της θα είναι σε θέση να προωθήσουν τη δική τους, «από τα κάτω» θέαση της δημόσιας

σφαίρας και να διαπραγματευτούν τα θεσμικά διαμορφωμένα πλαίσια οργάνωσης και νοηματοδότησής της.

Συνοπτικά, η επιδραστική μελέτη της Arnstein (1969) εκφράζει τη συνάρτηση μεταξύ συμμετοχής και εξουσίας των πολιτών στη δημόσια σφαίρα και σχηματοποιεί την ισορροπία αυτών στην «κλίμακα συμμετοχής πολιτών». Στο πλαίσιο αυτό και κατά την άποψη της γράφουσας, οι «από τα κάτω» πρακτικές αποτελούν οχήματα συμμετοχής των πολιτών στη δημόσια σφαίρα. Επομένως, η δυναμική σχέση και η αλληλεπίδρασή τους με το εκάστοτε θεσμικά διαμορφωμένο πλαίσιο διακυβέρνησης μπορεί να μελετηθεί βάσει της προσέγγισης αυτής. Η συγκεκριμένη μελέτη λοιπόν, κρίνεται ότι είναι χρήσιμη και αρμόζει στη μελέτη της δυναμικής και της αλληλεπίδρασης των «από τα κάτω» πρακτικών με την πολιτιστική πολιτική, δηλαδή των πολιτών με τα ανώτερα επίπεδα εξουσίας στην εκάστοτε δημόσια σφαίρα. Συνακόλουθα, η «κλίμακα συμμετοχής πολιτών» θα χρησιμοποιηθεί ως βασικό θεωρητικό εργαλείο στην ανάλυση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων της έρευνας πεδίου, όπως εξάλλου έχει χρησιμοποιηθεί σε πλήθος μελετών που πραγματεύονται τη συμμετοχή των πολιτών σε διάφορα πεδία (π.χ. Gaber, 2019; Roberts, 2002; Slotterback & Lauria, 2019).

2.3 Η Πολιτιστική Πολιτική στη Σύγχρονη Ελλάδα

Τα πρώτα ψήγματα πολιτιστικής πολιτικής στην Ελλάδα εμφανίστηκαν με την ίδρυση του Νεοελληνικού κράτους (1834) όπου με προσέγγιση «περιορισμένη» (Μπιανκίни, 1994, p. 19) συγκεκριμένα πολιτιστικά στοιχεία χρησιμοποιήθηκαν για τη συγκρότηση μιας εθνικής ταυτότητας (π.χ. γλώσσα, θρησκεία, αρχαιολογικά ευρήματα) (βλ. ενδεικτικά Πολίτης, 2009; Ροτζώκος, 1999; Τζιόβας, 2006; Χαμηλάκης, 2012). Η τακτική αυτή επαναλήφθηκε μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου για την ανασυγκρότηση των εθνών – κρατών (Douglas, 2015; Matarasso & Landry, 1999). Στην Ελλάδα όμως εκείνη την περίοδο επικρατούσε ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949) που οδήγησε τη χώρα σε ακραίες συνθήκες φτώχειας και σε ένα εξαιρετικά ασταθές πολιτικό κλίμα με συνέπεια η συγκρότηση μιας εθνικής πολιτικής σε όλα τα επίπεδα, άρα και πολιτιστικής πολιτικής, να καθυστερήσει σημαντικά (Ζορμπά, 2014; Ζορβα, 2009).

Η πρώτη προσπάθεια ανάπτυξης μιας εθνικής πολιτιστικής πολιτικής στην Ελλάδα σημειώνεται από το καθεστώς της Στρατιωτικής Δικτατορίας (1967 – 1974) με την ίδρυση του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών το 1971 (Ζορβα, 2009, pp. 245-247).

Η χούντα, διαμορφώνει «από τα πάνω» μια πολιτική μαζικής κουλτούρας με επίκεντρο το κλασσικό παρελθόν της χώρας και κεντρικό όργανο προώθησης την κρατική τηλεόραση που μεταδίδει διαρκώς εορτασμούς και θεάματα²⁰ για τη λαϊκή ψυχαγωγία και χειραγώγηση. Έτσι, το καθεστώς εργαλειοποιεί τον «περιορισμένο» πολιτισμό για να επιβάλει τη δική του αφήγηση της εθνικής ιστορίας, οπότε γίνεται παραγωγός μαζικής κουλτούρας (Παπανικολάου, 2010). Το εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι πως καθ' όλη την περίοδο της δικτατορίας ο πολιτισμός αποτελεί παράλληλα το βασικό μέσο έκφρασης των αντιφρονούντων και όχημα αντιστασιακών δράσεων²¹. Ποιητές, λογοτέχνες, μουσικοί και ηθοποιοί οργανώνουν «από τα κάτω» δράσεις και διαμορφώνουν άυλα πολιτιστικά αγαθά, εναλλακτικά των θεσμικά προωθούμενων, που εκφράζουν τα συναισθήματα της πλειοψηφίας των Ελλήνων απέναντι στο δικτατορικό καθεστώς. Τέτοιες πρωτοβουλίες συντέλεσαν καταλυτικά στη μαζική ενημέρωση, ευαισθητοποίηση, συσπείρωση και ενεργοποίηση των πολιτών για την επαναφορά του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η πτώση της δικτατορίας (1974) σήμανε για το ελληνικό κράτος την έναρξη μιας διαρκούς προσπάθειας να προφτάσει τις αλλαγές που παρατηρούνταν στη δημόσια σφαίρα σε υπερεθνικό επίπεδο (πχ. η διεύρυνση «πολιτισμού», η αναγνώρισή του ως αναπτυξιακό εργαλείο, ενσωμάτωση πολιτιστικής ποικιλομορφίας, θεωρίες διακυβέρνησης). Σε επίπεδο πολιτιστικής πολιτικής, αν και κάποιες προσπάθειες καταβλήθηκαν για μετάβαση σε πολιτιστική δημοκρατία²², έως σήμερα δεν έχουν σημειωθεί σημαντικές δομικές και θεσμικές αλλαγές στο πολιτιστικό περιβάλλον της χώρας (Ζορμπά, 2014).

Είναι χαρακτηριστικό ότι από την ίδρυση του Νεοελληνικού κράτους ο πολιτισμός προσεγγίζεται και ορίζεται κρατικά μόνο έμμεσα. Στο Σύνταγμα της Ελλάδας αναγνωρίζεται η ελευθερία της καλλιτεχνικής έκφρασης και η υποχρέωση του κράτους να υποστηρίζει την ανάπτυξη και προώθηση της καλλιτεχνικής δημιουργίας (άρθρο 16). Στο άρθρο 24, η προστασία του φυσικού και διαμορφωμένου από τον άνθρωπο πολιτισμικού περιβάλλοντος (πχ. μνημεία, περιοχές και στοιχεία κληρονομιάς και παράδοσης) προστίθεται στις υποχρεώσεις του κράτους. Το Υπουργείο Πολιτισμού, είναι

²⁰ π.χ. το ποδόσφαιρο, οι Ολυμπιάδες τραγουδιού, οι «εορτές πολεμικής αρετής των Ελλήνων», ο εορτασμός της 21^{ης} Απριλίου.

²¹ Κατά τη διάρκεια της χούντας σημειώθηκε αξιόλογη αντιδικτατορική δράση στην εκδοτική παραγωγή (π.χ. μεταφράσεις & επανεκδόσεις κειμένων «αντιδικτατορικού» χαρακτήρα), στο θέατρο (π.χ. το «το μεγάλο μας Τσίρκο» του Ι. Καμπανέλη), στη μουσική (π.χ. δημιουργίες Σ. Ξαρχάκου & μελοποιήσεις Μ. Θεοδωράκη) και στη ποίηση (π.χ. έργα Γ. Ρίτσου όπως «ο αφανισμός της Μήλος»).

²² π.χ. η δημιουργία Δημοτικών Περιφερειακών Θεάτρων (1983) από τη Μελίνα Μερκούρη ως Υπουργού Πολιτισμού.

σύμφωνα με το καταστατικό του υπεύθynu για τη διαμόρφωση, τον σχεδιασμό και την εποπτεία της εθνικής πολιτιστικής πολιτικής, άρα και των διατάξεων αυτών (Σύνταγμα της Ελλάδας; COCPT 2015, pp. 5-6). Συνεπώς, το Νεοελληνικό κράτος συνεχίζει ως σήμερα να διατηρεί τον συγκεντρωτικό του χαρακτήρα παρά τις προσπάθειες αποκεντρωμένης διακυβέρνησης που έχουν σημειωθεί ανά τα χρόνια²³ (COCPT, 2015, p. 5). Το γεγονός αυτό, καταδεικνύεται τόσο από την Αθηνo-κεντρικά χαρασσόμενη πολιτική της χώρας (Coccosis, et al., 2003, p. 3) όσο και από υιοθέτηση του μοντέλου του «Αρχιτέκτονα» στην άσκηση της εθνικής πολιτιστικής πολιτικής. Βάσει του μοντέλου αυτού, την ευθύνη για τα πολιτιστικά πεπραγμένα του πολιτιστικού περιβάλλοντος ενός κράτους αναλαμβάνει αποκλειστικά το αρμόδιο Υπουργείο (Craik, 2007, pp. 1-4).

Συνακόλουθα, στην Ελλάδα το εκάστοτε αρμόδιο Υπουργείο έχει κατ' αποκλειστικότητα την ευθύνη για τον ορισμό του πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς, τη διαμόρφωση και την προώθηση των αντίστοιχων πολιτισμικών μορφών και προϊόντων. Η διαμόρφωση και λήψη αποφάσεων πραγματοποιείται «από τα πάνω», δηλαδή από υπουργικούς – κρατικούς υπαλλήλους και ενίοτε επιλεγμένους ειδήμονες. Ο «περιορισμένος» πολιτισμός είναι αμιγώς συνδεδεμένος με τα ιδεώδη της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς και συγκεκριμένες, λόγιες μορφές τέχνης (π.χ. αρχαία ελληνική τραγωδία, λυρικό τραγούδι, κλασική μουσική) (Ζορμπά, 2014; Ζορβα, 2009). Οι δημόσιοι οργανισμοί και ορισμένοι ιδιωτικοί φορείς (π.χ. Εθνικό Θέατρο, Εθνική Πινακοθήκη, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, Μέγαρο Μουσικής), αποτελούν τα κυριότερα όργανα άσκησης πολιτιστικής πολιτικής και εκφύουν συγκεκριμένες, συχνά κατ' αποκλειστικότητα πολιτιστικές δράσεις. Φορείς, που συχνά στερούνται δημόσιας συμμετοχής και διαφάνειας, ως προς τη διαχείριση και διοίκησή τους, είναι αποκομμένοι από τους πολίτες και στην πλειοψηφία τους προσβάσιμοι από συγκεκριμένες μόνο κατηγορίες καλλιτεχνών²⁴. Ως αποτέλεσμα, η λόγια πολιτιστική σκηνή της χώρας διαμορφώνεται μέσα από τα όργανα αυτά, τους «επαγγελματίες του πολιτισμού» και σε χώρους συγκεκριμένους που φέρουν συμβολικό κεφάλαιο και αποφέρουν κύρος (π.χ. Εθνική Λυρική Σκηνή).

Αναφορικά με τις σύγχρονες μορφές πολιτισμού, (π.χ. παραδοσιακή και σύγχρονη μουσική) παρατηρείται αυξημένη παρέμβαση της αγοράς, των ιδιωτών και

²³ π.χ. οι Αποκεντρωμένες Διοικήσεις και το Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων.

²⁴ Βλ. Απόφαση – Προκήρυξη αρ. 22897 (ΥΠΠΟΑ, 2016).

καλλιτεχνικών ομάδων στην παραγωγή, διαμόρφωση, διακίνηση και προώθηση των πολιτιστικών αγαθών. Ο αριθμός των εγγεγραμμένων ιδιωτικών φορέων στην Πύλη Πολιτιστικών Φορέων του κράτους ξεπερνά τους 1600 (ΥΠΠΟΑ, 2019α) και καταδεικνύει την έλλειψη του κράτους να ικανοποιήσει τις πολιτιστικές ανάγκες μεγάλου αριθμού πολιτών. Οι δραστηριότητες όμως των «από τα κάτω» αυτών πρωτοβουλιών, περιορίζονται σημαντικά από την «από τα πάνω» λήψη των χρηματοδοτικών αποφάσεων. Στο πλαίσιο αυτό, η τοπική αυτοδιοίκηση, ως πιο εγγύς κρατικός μηχανισμός, επικουρεί τη διοχέτευση εναλλακτικών μορφών πολιτισμού και έτσι, υποκαθιστά ελλείψεις που παρουσιάζει ο κεντρικός σχεδιασμός.

Υπό το πρίσμα αυτό, γίνεται εμφανής η έλλειψη εθνικού στρατηγικού σχεδιασμού για τον πολιτισμό. Η παρατεταμένη οικονομική κρίση τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιείται από τους σύγχρονους Έλληνες πολιτικούς ως δικαιολογία για τις δραστικές μειώσεις των επιχορηγήσεων στον πολιτισμό από τον κρατικό προϋπολογισμό (2018 - 369,6 εκ. ευρώ, 2009 - 819 εκ ευρώ) (Πασχαλίδης, 2014; Euro2day, 2017). Τα κονδύλια (1,7 δισ. ευρώ) που εξασφάλισε η χώρα από το Ευρωπαϊκό Διαρθρωτικό Ταμείο μέσα από το Β' & Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (ΚΠΣ)²⁵ για τον πολιτισμό χρησιμοποιήθηκαν κατά βάση από τις ελληνικές κυβερνήσεις για την επίτευξη αναπτυξιακών και οικονομικών στόχων (Ζορμπά, 2014, p. 359). Η κατανομή τους²⁶ τεκμηριώνει αφενός ότι η Αθήνα παραμένει το κεντρικό σημείο πολιτικού σχεδιασμού και αφετέρου ότι η εθνική πολιτιστική πολιτική παραμένει κατά βάση «περιορισμένη» και παραμελεί τις σύγχρονες τέχνες, τις παραδοσιακές και λαϊκές μορφές πολιτισμού που αναπτύσσονται και αναδεικνύονται από την ίδια την κοινωνία. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί, ότι οι αποφάσεις αυτές λήφθηκαν εξ' ολοκλήρου «από τα πάνω», δηλαδή από την κυβέρνηση και δεν σημειώθηκε προσπάθεια ενασχόλησης με τις «από τα κάτω» πολιτιστικές δράσεις (π.χ. χαρτογράφησης, καταγραφής, προώθησης). Συνακόλουθα, διαπιστώνεται ότι η Αθηνοκεντρική πολιτική της χώρας αφενός καταπνίγει τον επικουρικό αλλά εξέχουσα σημασίας ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης και αφετέρου περιορίζει σημαντικά την ενίσχυση και την προώθηση μορφών πολιτισμού που σπάνια διοχετεύονται μέσα από τα

²⁵ Τα Β' ΚΠΣ (1994 – 2000) & Γ' ΚΠΣ (2000 – 2006) ήταν συμφωνίες που συνάφθηκαν μεταξύ της Ελληνικής κυβέρνησης & της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη συγχρηματοδότηση αναπτυξιακών προτεραιοτήτων διαμέσου των Διαρθρωτικών Ταμείων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΥΠΟ, 2007).

²⁶ Από τους προϋπολογισμούς των Β' & Γ' ΚΠΣ για τον πολιτισμό, στον σύγχρονο πολιτισμό κατανεμήθηκε το 10% και το 32,4% αντίστοιχα. Παράλληλα, διαπιστώνεται ότι παραμελήθηκε η περιφέρεια της χώρας καθώς η πλειοψηφία των κονδυλίων αποδόθηκε στην Αθήνα και στην εκλογική περιφέρεια του τότε Υπουργού Πολιτισμού για την δημιουργία & ενίσχυση μητροπολιτικών πολιτιστικών φορέων (πχ. Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, Μουσείο Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης) (Ζορμπά, 2014, pp. 360-365, 370-371).

θεσμικά υποστηριζόμενα πολιτιστικά ιδρύματα και φορείς, όπως για παράδειγμα η παραδοσιακή μουσική, χοροί και δημιουργικές τέχνες.

Συνοπτικά, ο προσανατολισμός της «από τα πάνω» δημόσιας πολιτιστικής πολιτικής της Ελλάδας τις τελευταίες πέντε δεκαετίες χαρακτηρίζεται έντονα από μία «εξαρτημένη πορεία» γύρω από την αρχαία κληρονομιά και τις «λόγιες» τέχνες, τον Αθηνο-κεντρικό και συγκεντρωτικό χαρακτήρα του κράτους και την παραγκώνιση του σύγχρονου, λαϊκού, παραδοσιακού και δημοφιλούς πολιτισμού. Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια παρατηρούνται σημαντικές προσπάθειες αναδιοργάνωσης των θεσμικών δομών της δημόσιας πολιτιστικής σφαίρας (βλ. Ζορμπά, 2019). Οι προσπάθειες αυτές εστιάζουν τόσο στον εκσυγχρονισμό και διεύρυνση της κρατικής προσέγγισης στον πολιτισμό αλλά και στη διεύρυνση των θεσμικών οργάνων άσκησης πολιτιστικής πολιτικής (π.χ. Πύλη Πολιτιστικών Φορέων, Εναλλακτική Λυρική Σκηνή). Παρά ταύτα, δεν θα ήταν αδόκιμο να πούμε ότι ο σύγχρονος πολιτισμός (π.χ. παραδοσιακές, λαϊκές, σύγχρονες μορφές μουσικής), μέσα από τον οποίο εκφράζονται οι πολιτιστικές ετερότητες και οι τοπικές κοινωνίες, εξακολουθεί να παραμελείται από την εθνική πολιτιστική πολιτική.

2.4 Επίμετρο

Συνοπτικά, από την εκτενή δευτερογενή έρευνα καταδεικνύεται ότι στις «από τα πάνω» προσεγγίσεις της δημόσιας σφαίρας το κράτος διαμορφώνει το εκάστοτε πολιτιστικό περιβάλλον σύμφωνα με τον τρόπο που οριοθετεί συγκεκριμένες έννοιες (π.χ. πολιτισμός, κληρονομιά) σε επίπεδο θεωρητικού λόγου πολιτικής. Παράλληλα, πως χρησιμοποιεί την οριοθέτηση αυτή ώστε να σχεδιάσει όλες τις δραστηριότητες του περιβάλλοντος αυτού. Επομένως, αναλαμβάνει ρόλο πολιτιστικού παραγωγού και διαμορφώνει επιλεγμένα πολιτιστικά αγαθά που καλεί τους πολίτες να καταναλώσουν. Αντίθετα, όπως υποστηρίζεται, στις «από τα κάτω» πρωτοβουλίες, οι πολίτες – μέλη των τοπικών κοινοτήτων γίνονται οι ίδιοι πολιτιστικοί παραγωγοί καθώς συνδιαμορφώνουν το πολιτιστικό προϊόν που επιλέγουν να απολαύσουν. Πιστεύεται έτσι, ότι καλύπτουν το θεσμικά προκαλούμενο «κενό» στη δημόσια σφαίρα και εκφράζουν την κοινωνική ετερογένεια σε τοπικό, εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Τέλος, ότι δίνοντας έμφαση στον ενεργό ρόλο των πολιτών στη συνδιαμόρφωση πολιτιστικών αγαθών και αποφάσεων, εντείνεται το αίσθημα της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών και ενισχύεται η ανάπτυξη διαλόγου και συνεργασίας μεταξύ πολιτισμικών φορέων και πολιτών.

Υπό το πρίσμα αυτό, τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα παρατηρείται ότι οι μη θεσμικές, «από τα κάτω» πρωτοβουλίες σταδιακά πληθαίνουν και καταλαμβάνουν όλο και περισσότερο «ζωτικό χώρο» πλάι στις επιλεκτικές, «από τα πάνω» σχεδιαζόμενες, υλοποιούμενες και προωθούμενες μορφές πολιτισμού (Ζορμπά, 2008). Για παράδειγμα, μορφές τέχνης, όπως η αυτοσχεδιαστική μουσική, διοχετεύονται στο πολιτιστικό τοπίο της χώρας «από τα κάτω». Πιο σημαντικά, αν και έχει αναγνωριστεί θεσμικά «...η ανάγκη της από τα κάτω συμμετοχής στις διαδικασίες σχεδιασμού...» (Γιαννόπουλος, et al., 2012, p. 60) διαπιστώνεται ένα κενό στην ενσωμάτωση των «από τα κάτω» πρακτικών για τη διαμόρφωση της δημόσιας πολιτιστικής πολιτικής της χώρας (βλ. ενδεικτικά (Αλεξάκη, 2010; Ζορμπά, 2008; Καραχάλης, 2007). Από τη διαπίστωση αυτή ανακύπτει, ότι παρότι οι «από τα κάτω» πρωτοβουλίες και προσεγγίσεις αποτελούν ένα σημαντικό ζήτημα στο σύγχρονο πολιτιστικό περιβάλλον της Ελλάδας, η μελέτη της δυναμικής και της αλληλεπίδρασής τους δεν έχει διερευνηθεί αρκετά. Συνεπώς, σημαντικά ερωτήματα, όπως για παράδειγμα η χρησιμότητα, η αναγκαιότητα και η συνεισφορά τους στο σύγχρονο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι παραμένουν αναπάντητα και διαπιστώνεται η ανάγκη περαιτέρω μελέτης της δυναμικής τους σχέσης με το θεσμικό πλαίσιο της πολιτιστικής πολιτικής στην Ελλάδα.

Κεφάλαιο 3

Περίπτωση Μελέτης

Το κεφάλαιο αυτό αποτελείται από δύο μέρη που εστιάζουν στην περίπτωση μελέτης. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται η ιστορική διαδρομή του «Μουσικού Εργαστηρίου Λαβύρινθος» όπως διαμορφώθηκε από δευτερογενή διαδικτυακή έρευνα και στο δεύτερο, τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου που πραγματοποιήθηκε την περίοδο Ιανουάριος – Φεβρουάριος 2020.

3.1 Το «Μουσικό Εργαστήριο Λαβύρινθος»

Η αφετηρία των δραστηριοτήτων του Μουσικού Εργαστηρίου «Λαβύρινθος» (ΜΕΛ) εντοπίζεται 38 χρόνια πριν, όταν το 1982 μια δημιουργική παρέα καλλιτεχνών έθεσε ως στόχο την εξερεύνηση των τροπικών παραδόσεων ανά τον κόσμο και τη δημιουργική αλληλεπίδραση των παραδόσεων αυτών με φορέα τη μουσική (Μ.Ε.Λ., 2019α). Η τροπική μουσική²⁷ είναι ένα μουσικό είδος που απαντάται ανά τον κόσμο με διάφορα ονόματα. Για παράδειγμα, στην αρχαία Ελλάδα ως «τρόποι», στην Ινδία ως «ράγκα», στην αραβική και τουρκική μουσική «μακάμ» και στη βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική «ήχοι» (diablog.eu, 2015). Σύμφωνα με τον ιδρυτή του ΜΕΛ, η τροπική μουσική «...περιλαμβάνει όλες τις μουσικές παραδόσεις που εκτείνονται από τη Βορειοδυτική Αφρική μέχρι τη Δυτική Κίνα» (Χαλκιαδάκης, 2019) και τα ακούσματά της (π.χ. περσικά, ινδικά, ελληνικά, αραβικά, βαλκανικά, ασιατικά κ.ά.) έχουν κάποια βασικά κοινά γνωρίσματα (Γεωργούδης, 2016). Σκοπός του ΜΕΛ (ΜΕΛ, 2019α) είναι «...η μύηση των νέων, κυρίως, ανθρώπων σε μια δημιουργική προσέγγιση στα παραδοσιακά μουσικά ιδιώματα από διάφορα μέρη του κόσμου».

²⁷ Η τροπική μουσική διαφέρει σημαντικά στα δομικά χαρακτηριστικά της σε σχέση με το μουσικό σύστημα του Δυτικού κόσμου καθώς οι τρόποι που χρησιμοποιεί δεν περιορίζονται σε μείζονα ή ελάσσονα, με συγκεκριμένη οκτάβα 12 συγκερασμένων, ίσης απόστασης διαστημάτων (ημιτονίων). Αντιθέτως, διαθέτει ένα ευρύ φάσμα διαστημάτων (συγκερασμένα και ασυγκέραστα) με αποτέλεσμα να αριθμούν σημαντικά περισσότερες κλίμακες απ' ό τι στη Δυτική μουσική.

Το 1997 πραγματοποιούνται για πρώτη φορά τα σεμινάρια του «Λαβυρίνθου» στην Αθήνα, κεντρική δραστηριότητα του ΜΕΛ έως σήμερα και το 2003, σε συνεργασία με τον Δήμο Ν. Καζαντζάκη, αποκτά μόνιμο χώρο φιλοξενίας των δραστηριοτήτων του στο χωριό Χουδέτσι, είκοσι χιλιόμετρα νότια του Ηρακλείου Κρήτης. Έκτοτε, το ΜΕΛ διοργανώνει κάθε καλοκαίρι ταχύρρυθμα σεμινάρια εκμάθησης τροπικών κυρίως μουσικών παραδόσεων για αρχάριους («Ανοικτά») και προχωρημένους («Master Classes»). Παράλληλα, καθιερώνει την εβδομαδιαία δράση «Μουσικές Παρασκευές» που επιδιώκει την εξοικείωση του κοινού με την τροπική μουσική παράδοση μέσα από συναυλίες στις οποίες συμμετέχουν διακεκριμένοι μουσικοί – κύριοι εκπρόσωποι των παραδόσεων αυτών και παρουσιάζεται το δημιουργικό αποτέλεσμα των σεμιναρίων. Μέχρι σήμερα έχουν διεξαχθεί υπό την αιγίδα του φορέα 490 εκπαιδευτικά σεμινάρια και 119 συναυλίες με τη συμμετοχή 4,883 μαθητών και 143 δασκάλων (ΜΕΛ, 2019β).

Από το 2003 η δράση του ΜΕΛ παραμένει αδιάκοπη και οι δραστηριότητές του επεκτείνονται σημαντικά. Ιδρύεται ο Σύλλογος «Φίλοι του Μουσικού Εργαστηρίου Λαβύρινθος» (ΜΕΛ, 2019γ) και μαζί συνδιοργανώνουν το Houdetsi Festival, ένα φεστιβάλ που το 2016 οι επισκέπτες του εκτιμάται ότι ξεπέρασαν τους 50.000 (ΜΕΛ, 2019θ). Στο φεστιβάλ συμμετείχαν εθελοντικά δεκάδες επαγγελματίες και ερασιτέχνες μουσικοί από την Ελλάδα και το εξωτερικό και πλήθος πολιτών που με την προσφορά τους κατάφεραν να δημιουργήσουν μια εντυπωσιακή γιορτή που έγινε γνωστή σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο (π.χ. Zikakou, 2016; Skevaki, 2016). Το εκπαιδευτικό του έργο αποκτά «σάρκα και οστά» με τη δημιουργία της διεθνικής ορχήστρας «Μίτος» (2017), στην πόλη του Ηρακλείου όπου ξεκινάν οι δράσεις «Μουσικές Κυριακές» (2018), «Μουσικό Σταυροδρόμι στο Λαβύρινθο» (2019) και διοργανώνονται για πρώτη φορά χειμερινά σεμινάρια (2020) σε συνεργασία με το Πολιτιστικό Συνεδριακό Κέντρο Ηρακλείου. Τέλος, τα τελευταία χρόνια το ΜΕΛ διαμορφώνει δίκτυο σε χώρες του εξωτερικού με παραρτήματα στην Ισπανία (2016), την Ιταλία (2017), στον Καναδά και στην Κύπρο (2018) και στην Τουρκία (2019) (ΜΕΛ, 2019δ, 2019ε, 2019ζ, 2019η).

Στο πλαίσιο αυτό, το ΜΕΛ κερδίζει τη συστηματική στήριξη του κράτους τόσο με οικονομικές επιχορηγήσεις²⁸ όσο και με την παραχώρηση χώρων²⁹ για τη φιλοξενία των

²⁸ π.χ. Αποφάσεις ΥΠΠΟΑ 291202 (ΚΑΕ 2599)– 11/08/2017, 196/2015 Δ.Σ. Αρχανών Αστερουσίων, 606 - 25/7/2014 Δημοτική Κοινοφελής Επιχείρηση Αρχανών - Αστερουσίων (Κ.Ε.Δ.Α.Α.), 317/2018 Δ.Σ. Ηρακλείου.

²⁹ π.χ. Αποφάσεις 158/2019 & 151/2012 Δ.Σ. Αρχανών Αστερουσίων & 7440 - 06/07/2018 Εφορείας Αρχαιοτήτων Ηρακλείου.

δράσεών του. Το 2017 εξασφαλίζει την κρατική μέριμνα για την απόκτηση μόνιμης πλέον στέγης έπειτα από συνάντηση του ιδρυτή του με κυβερνητικούς εκπροσώπους (Διονέλλης, 2017β; Ηγουμενίδης, 2017). Ένα χρόνο αργότερα, αποφασίζεται από το κράτος η αποκατάσταση και η διάθεση ενός εγκαταλελειμμένου βιομηχανικού συγκροτήματος στο Χουδέτσι για τη δημιουργία σύγχρονου πολιτιστικού κέντρου που θα στεγάζει μόνιμα πλέον τις εκπαιδευτικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες του φορέα (Ηγουμενίδης, 2018)³⁰.

Από την παραπάνω ιστορική διαδρομή εγείρονται ερωτήματα όσον αφορά αφενός τους λόγους που οδήγησαν στη μακροβιότητα και στην επιτυχία της «από τα κάτω» αυτής δράσης και αφετέρου την αλληλεπίδρασή της με τη δημόσια πολιτιστική πολιτική. Υπό το πρίσμα αυτό, η έρευνα πεδίου λειτουργεί ως εργαλείο άντλησης στοιχείων για τη διαφώτιση των ερωτημάτων αυτών.

3.2 Αποτελέσματα Πρωτογενούς Έρευνας

Η έρευνα πεδίου χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο διεξοδικής και πολύπλευρης συλλογής στοιχείων για το ΜΕΛ ώστε αφενός να αναδειξεί τις διαφορετικές οπτικές του, την αναγκαιότητα, την χρησιμότητα και τη σπουδαιότητά του στο σύγχρονο κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι και αφετέρου να κατανοηθεί η δυναμική σχέση και η αλληλεπίδρασή του με την πολιτιστική πολιτική.

Συνολικά πραγματοποιήθηκαν 19 προσωπικές συνεντεύξεις με άτομα από τη δημόσια πολιτιστική σφαίρα της περιφέρειας του Ηρακλείου που συμπεριλάμβαναν μέλη της κοινότητας του ΜΕΛ (ομάδα ΜΛΑΒ), κατοίκους της ευρύτερης γεωγραφικής κοινότητας (ομάδα ΜΕΓΚ) και εκπροσώπους της τοπικής αυτοδιοίκησης (ομάδα ΜΤΑ). Στις συνεντεύξεις χρησιμοποιήθηκε ένα ειδικά διαμορφωμένο πρωτόκολλο, κατάλληλα προσαρμοσμένο στην ομάδα κάθε συνεντευξιζόμενου³¹. Στην Εικόνα 1 παρακάτω παρουσιάζονται οι συμμετέχοντες στην έρευνα, η ιδιότητα και η ομάδα κατάταξής τους. Κατά την επεξεργασία των συλλεχθέντων στοιχείων ανέκυψαν πλήθος ευρημάτων που σχημάτισαν 5 θεματικούς άξονες. Λόγω των περιορισμών της έρευνας (βλ. ενότητα 4.3,

³⁰ βλ. ΑΑΥ 358/2019: Αποκατάσταση βιομηχανικού συγκροτήματος στο Χουδέτσι και επανάχρηση ως κέντρο υποστηρικτικών υποδομών τέχνης και πολιτισμού Δήμου Αρχανών Αστερουσίων.

³¹ Το πρωτόκολλο με κωδικό ΚΩΔΕΡ1 χρησιμοποιήθηκε στην ομάδα ΜΛΑΒ, με κωδικό ΚΩΔΕΡ2 στην ομάδα ΜΕΓΚ και με κωδικό ΚΩΔΕΡ3 στην ομάδα ΜΤΑ. Τα υποδείγματα των πρωτοκόλλων παρατίθενται στο [Παράρτημα Α](#).

σελίδα 52), οι άξονες αυτοί ταξινομήθηκαν ως προς την ικανότητά τους να συνεισφέρουν στα ερευνητικά ερωτήματα και οι τρεις καταλληλότεροι παρουσιάζονται στην ενότητα αυτή. Πιο συγκεκριμένα, συζητούνται η βιογραφία του ΜΕΛ, ο ρόλος του ΜΕΛ και η προσέγγιση του όρου «πολιτισμός» στη σύγχρονη δημόσια σφαίρα.

Κωδικός	Ιδιότητα	Ομάδα Συνεντευξιαζόμενου		
		ΜΕΛ	Ευρύτερη Γεωγ. Κοινότητα	Τοπική Αυτοδιοίκηση
ΜΤΑ_1	Καλλιτεχνικός Δ/ντης Δήμου Ηρακλείου			x
ΜΤΑ_2	Αντιδήμαρχος πολιτισμού Δήμου Ηρακλείου			x
ΜΤΑ_3	Εντεταλμένος Σύμβουλος Περιφέρειας Κρήτης για τον Πολιτισμό			x
ΜΤΑ_4	Τέως Δήμαρχος Δήμου Ν. Καζαντάκη			x
ΜΛΑΒ_1	Ιδρυτικό μέλος ΜΕΛ	x		
ΜΛΑΒ_2	Διαχειριστής ΜΕΛ	x		
ΜΛΑΒ_3	Δάσκαλος ΜΕΛ	x		
ΜΛΑΒ_4	Δάσκαλος ΜΕΛ – Ιδρυτικό μέλος παραρτήματος Καταλονίας	x		
ΜΛΑΒ_5	Πρόεδρος Συλλόγου Φίλων ΜΕΛ	x		
ΜΛΑΒ_6	Δάσκαλος ΜΕΛ	x		
ΜΛΑΒ_7	Δάσκαλος ΜΕΛ	x		
ΜΕΓΚ_1	Κάτοικος Αγ. Παρασκιών		x	
ΜΕΓΚ_2	Κάτοικος Χουδετσίου		x	
ΜΕΓΚ_3	Κάτοικος Γουβών		x	
ΜΕΓΚ_4	Κάτοικος Αρχανών		x	
ΜΕΓΚ_5	Κάτοικος Ηρακλείου		x	
ΜΕΓΚ_6	Ιδρυτικό μέλος ΜΕΛ – κάτοικος Ηρακλείου		x	
ΜΕΓΚ_7	Ιδρυτικό μέλος ΜΕΛ – κάτοικος Ηρακλείου		x	
ΜΕΓΚ_8	Ιδρυτικό μέλος ΜΕΛ - κάτοικος Ηρακλείου		x	

Πίνακας 1: Λίστα συνεντευξιαζόμενων

3.2.1 Η Βιογραφία του ΜΕΛ

Ο πρώτος θεματικός άξονας που επιλέχθηκε να παρουσιαστεί είναι η αναλυτική βιογραφία του φορέα. Αρχικά, από την επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας πεδίου διαπιστώνεται ότι ο εμπνευστής και καλλιτεχνικός διευθυντής του ΜΕΛ αποτελεί τον «εγκέφαλο» (ΜΕΓΚ_8) του φορέα. Είναι μια προσωπικότητα που χαίρει καθολικής αποδοχής, θαυμασμού, εκτίμησης και σεβασμού, που διεμβολίζει κάθε οπτική και δράση του ΜΕΛ. Το γεγονός αυτό φαίνεται να έχει συντελέσει καταλυτικά στη συσπείρωση των πολιτών στο όραμα του φορέα και στη σταθερή παρουσία του σε όλα τα χρόνια. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ιδρυτικό μέλος του ΜΕΛ (ΜΕΓΚ_6), «...είναι ένας ήλιος με πολλούς αστέρες γύρω» κι έτσι διαμορφώνεται γύρω από αυτόν «ένα ολόκληρο πλανητικό σύστημα».

Βλέπουμε επίσης ότι η ιστορική διαδρομή του φορέα ξεκινά 20 χρόνια περίπου πριν την εγκατάστασή του στο χωριό Χουδέτσι και διακρίνεται σε τρεις χρονολογικές περιόδους. Όπως θα αναλυθεί παρακάτω, παρατηρείται πως το ΜΕΛ στην πρώτη περίοδο (η «δημιουργία») λειτουργεί πρώτιστα ως μέσο έκφρασης ευρύτερων κοινωνικών αναγκών, στη δεύτερη (η «εδραίωση») αποκτά συγκεκριμένη μορφή και “χτίζει” την κοινότητά του και στην τρίτη (η «αλληλεπίδραση») εντάσσεται στο στρατηγικό σχεδιασμό της δημόσιας πολιτιστικής πολιτικής, διεκδικεί τη θέση του στο θεσμικά διαμορφωμένο πολιτιστικό περιβάλλον και αλληλεπιδρά με την πολιτιστική πολιτική τόσο σε επίπεδο ‘policy’ όσο και ‘politics’ (Ζορμπά, 2014). Υπό το πρίσμα αυτό, η αναλυτική βιογραφία του ΜΕΛ που παρουσιάζεται στην ενότητα αυτή συντελεί καταλυτικά στους στόχους της μεταπτυχιακής διατριβής.

3.2.1.1 Η «Δημιουργία»

Η έναρξη της πρώτης περιόδου προσδιορίζεται χρονικά στο 1982 όταν το Πανεπιστήμιο Κρήτης προσκάλεσε μια ομάδα φίλων και μουσικών που ασχολούνταν, μελετούσαν και πειραματιζόνταν με την κρητική μουσική παράδοση να παρουσιάσουν τη δουλειά τους σε έναν από τους πιο γνωστούς δημοτικούς χώρους πολιτιστικής δραστηριότητας στο Ηράκλειο, στη Βασιλική του Αγίου Μάρκου³². Η συναυλία που πραγματοποιήθηκε φαίνεται να αποτέλεσε σταθμό για τα πολιτιστικά δρώμενα της πόλης την εποχή εκείνη. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν ιδρυτικά μέλη του ΜΕΛ, επρόκειτο για ένα σχήμα δέκα μουσικών που παρουσίασε ένα ανθολόγιο παραδοσιακής μουσικής βασισμένο στην κρητική μουσική παράδοση, γεγονός «πρωτοφανίστικο» (ΜΕΓΚ_7) για την εποχή. Ο «καινούργιος ήχος» (ΜΕΓΚ_6) που παρουσιάστηκε στη συναυλία προκάλεσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αίσθηση στην τοπική κοινότητα με αποτέλεσμα ύστερα από «αίτημα του κόσμου» (ΜΕΓΚ_6) να συγκροτηθεί το μουσικό συγκρότημα «Λαβύρινθος», η αρχική μορφή του σημερινού ΜΕΛ. Η σύνθεση του συγκροτήματος ήταν ρευστή με μέλη από 6 έως 10 άτομα και όργανα που δεν προέρχονταν αμιγώς από την κρητική μουσική παράδοση αλλά και άλλες μουσικές παραδόσεις με συγγενικό ήχο που σήμερα αποκαλούνται «τροπικές». Για τα επόμενα πέντε χρόνια το συγκρότημα περιοδεύει σε ολόκληρη την Κρήτη και συστήνει στις κατά τόπους κοινότητες αφενός αυτόν το νέο και

³² Χτίστηκε επί Ενετοκρατίας ως ναός αφιερωμένος στον προστάτη της Βενετίας στην καρδιά της πόλης και από το 1956 έχει πάρει τη σημερινή του μορφή ως Δημοτική Πινακοθήκη. Σήμερα, είναι μία από τις λιγότες και με κύρος πολιτιστικές σκηνές της πόλης.

συνάμα οικείο ήχο και αφετέρου τα μέλη του διαμέσου συναυλιών και «κρασοκατανύξεων» (ΜΕΓΚ_8). Η νέα πολιτιστική πρόταση του «Λαβυρίνθου» περιείχε στοιχεία τα οποία πλήθος πολιτιστικών ταυτοτήτων μπορούσαν να αναγνωρίσουν και να ταυτιστούν με αυτά, όπως για παράδειγμα της Μικρασιατικής μειονότητας (ΜΕΓΚ_3).

Η περίοδος «δημιουργίας» συμπίπτει με τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης στην Ελλάδα έπειτα από την πτώση της δικτατορίας το 1974. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες ιδρυτικών μελών του ΜΕΛ, η ελληνική κοινωνία βρισκόταν σε μια «διαρκή αναζήτηση» (ΜΕΓΚ_7) καθώς έπειτα από την απομόνωσή της από τον υπόλοιπο κόσμο στα χρόνια της χούντας ερχόταν ξανά σε επαφή με τον υπόλοιπο κόσμο. Το «ανήκομεν εις την Δύση» του Κωνσταντίνου Καραμανλή (1977) ηχούσε ακόμα δυνατά και διατηρούσε τον «απόηχο του εξοστρακισμού του οτιδήποτε ανατολίτικο» (ΜΛΑΒ_1), μια θέση που είχε υιοθετηθεί από τους Έλληνες πολιτικούς από τις αρχές του αιώνα. Το γεγονός αυτό, είχε οδηγήσει δεκαετίες πριν μερίδα Νεοελλήνων να διερευνά τη γεωπολιτικά “Δυτική” της ταυτότητα μέσα από μουσικά ακούσματα όπως το λαϊκό και το ρεμπέτικο τραγούδι (ΜΛΑΒ_1). Φαίνεται λοιπόν πως το ΜΕΛ, ως καλλιτεχνική δράση στα πρώτα του βήματα, «πέφτει σαν κομήτης» (ΜΛΑΒ_6) στην ευρύτερη κοινωνία της Κρήτης. Η πρωτότυπη καλλιτεχνική του πρόταση αποκτά σημαντική στήριξη και αποδοχή από τους κατοίκους του νησιού καθώς εκφράζει ευρύτερες ανάγκες της κοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώνεται ότι τέτοιες ανάγκες ήταν μεταξύ άλλων η εξερεύνηση των ανατολικών καταβολών της «ταυτότητας» της, η εξοικείωση και η ενσωμάτωση της πολυπολιτισμικότητας και της διαφορετικότητας, η πλουραλιστική μουσική έκφραση. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν υποστηρικτές του αρχικού πυρήνα του ΜΕΛ, «κάποιοι άνθρωποι εκείνη την εποχή αναζητούσανε κάποια επαφή ή κάποια πηγή πληροφόρησης σε σχέση με της ανατολίτικες μουσικές» (ΜΛΑΒ_1) και «αυτές οι διαφορετικές μουσικές συμπράξεις» (ΜΤΑ_4), η «διαφορετικότητα» (ΜΕΓΚ_6) της προσέγγισής του, επέτρεψε σε μέλη της κοινωνίας να καλύψουν «αυτό το κενό» (ΜΕΓΚ_3) που αισθάνονταν.

3.2.1.2 Η «Εδραίωση»

Το 1987 ο ιδρυτής του ΜΕΛ μετακομίζει στην Αθήνα με σκοπό τη δημιουργία δισκογραφίας και ξεκινά η περίοδος της «εδραίωσης». Την περίοδο αυτή το μουσικό

συγκρότημα «Λαβύρινθος» συνεχίζει την ήδη θεσπισμένη από την περίοδο της «δημιουργίας» καλλιτεχνική δραστηριότητά του και κάποια χρόνια αργότερα ιδρύει μια σχολή μουσικής στα πρότυπα των ωδείων της εποχής, το πρώτο ΜΕΛ. Όπως περιγράφει ένας από τους δασκάλους τους ΜΕΛ, μαθητής τότε (ΜΛΑΒ_3), πραγματοποιούνται λιγοστά σεμινάρια με μουσικούς εκτός Ελλάδας, εβδομαδιαία μαθήματα με μαθητές και δασκάλους κυρίως από την Αθήνα και ανεπίσημες, δωρεάν συναυλίες για το κοινό κάθε Κυριακή όπου προσφέρονταν «κρασί, μπισκότα, παξιμάδια, τυρί». Έτσι, ο φορέας σχηματίζει σταθερό κοινό και εντάσσει την πειραματική – δημιουργική προσέγγιση των τροπικών μουσικών παραδόσεων στη συμμετοχική διδακτική του δραστηριότητα (ΜΛΑΒ_1).

Η εκκίνηση αυτής της «εδραίωσης» προηγείται κατά λίγα χρόνια της Συνθήκης του Μάαστριχτ (1992) και της ένταξης της Ελλάδας στον υπερεθνικό, νεοφιλελεύθερο σχηματισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Hermann, 2007). Από την περίοδο εκείνη και έπειτα, οι ελληνικές κυβερνήσεις καλούνται να εφαρμόσουν οδηγίες του υπερεθνικού αυτού φορέα χάραξης πολιτικής και να διαμορφώσουν δυτικότροπα πλαίσια λειτουργίας της ελληνικής κοινωνίας υπό το πρίσμα της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης³³ (McGuigan, 2005). Η είσοδος του ΜΕΛ στον αστικό χώρο αφενός επιτάσσει την προσαρμογή της λειτουργίας του στο πλαίσιο αυτό και αφετέρου δημιουργεί μία εναλλακτική πολιτιστική πρόταση αφού το «φυσικό» περιβάλλον της παραδοσιακής μουσικής είναι το αγροτικό περιβάλλον (ΜΛΑΒ_6). Έτσι, ο φορέας οργανώνει, εμπλουτίζει, εδραιώνει και προσαρμόζει τη λειτουργία και τις δράσεις του στις προδιαγραφές και απαιτήσεις του νεοφιλελεύθερου αστικού πλαισίου (Παπαγεωργίου, 2019). Χαρακτηριστικά, όπως αναφέρουν οι συνεντευξιαζόμενοι, το ΜΕΛ παρουσιάζει το δημιουργικό αποτέλεσμα της δουλειάς του σε επιχειρηματικούς χώρους – μουσικές σκηνές της πόλης (ΜΕΓΚ_7) (π.χ. κέντρα διασκέδασης, συναυλιακοί χώροι) που λειτουργούν με τους κανόνες της αγοράς και απαιτούν ένα πιο «επαγγελματικό στήσιμο» (ΜΛΑΒ_2). Συνακόλουθα, το ΜΕΛ συστήνεται σε μία κατηγορία κοινού που υπό άλλες συνθήκες πιθανά να μην ήταν προσβάσιμο, στο αστικό κοινό. Ως αποτέλεσμα, εμπλουτίζει το κοινωνικό του κεφάλαιο καθώς μέσα από τη διεύρυνση του κοινού του

³³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού (ΦΕΚ 2666/Β/1.7.2019) να αναπροσαρμόσει τις τιμές και τα δικαιώματα εισόδου σε αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία και μουσεία με στόχο την «...αύξηση των εσόδων του ΥΠΠΟΑ σε συνδυασμό με καθολική πρόσβαση για παιδιά, νέους και ομάδες που χρήζουν κοινωνικής στήριξης» (ΥΠΠΟΑ, 2019β).

και την εδραίωση της κοινότητά του επιτυγχάνει την ενσωμάτωση της λειτουργίας του και την εισαγωγή της τροπικής μουσικής στον αστικό χώρο.

3.2.1.3 Η «Αλληλεπίδραση»

Η επιστροφή του ιδρυτή του πρώτου ΜΕΛ στην Κρήτη το 1999 σηματοδοτεί την έναρξη της τρίτης περιόδου του ΜΕΛ που εκτείνεται ως σήμερα. Η πλειοψηφία των συνεντευξιαζόμενων επισημαίνει πως πρόσωπο-κλειδί στην εδραίωση του φορέα στο Χουδέτσι, «συνδημιουργός» κατά τον ιδρυτή του ΜΕΛ (ΜΛΑΒ_1), είναι ο τότε δήμαρχος του Δήμου Ν. Καζαντζάκη, ένας από τους πρώτους θαυμαστές του συγκροτήματος «Λαβύρινθος» και φίλος με αρκετά μέλη του συγκροτήματος.

Την εποχή εκείνη, ο όρος «ανάπτυξη» ηγούσε δυνατά στην ελληνική κοινωνία και οι επί σειρά ετών κυβερνήσεις Σημίτη (1996 – 2004), σε σύμπνοια με το νεοφιλελεύθερο ευρωπαϊκό πλαίσιο, έδιναν βαρύτητα αμιγώς στην οικονομική του διάσταση. Από τη μαρτυρία του τέως δημάρχου (ΜΤΑ_4) διαπιστώνεται πως ήταν ένα από τα ελάχιστα στελέχη της τοπικής αυτοδιοίκησης την εποχή εκείνη που αντιλαμβανόταν ότι η ανάπτυξη «δεν μετράται μόνο με αριθμούς». Επιπρόσθετα, πως διαμέσου του πολιτισμού μπορούν να επιτευχθούν πολλαπλοί στόχοι όπως για παράδειγμα η ενεργοποίηση «τμημάτων πληθυσμού...όπως ο γυναικείος...και η νεολαία», η κοινωνική συνοχή και ενσωμάτωση, η οικονομική και τουριστική ανάπτυξη. Στο πλαίσιο αυτό και υπό το βάρος του ονόματος που έφερε ο Δήμος, ο τέως δήμαρχος θέτει τον πολιτισμό υψηλά στην πολιτική του ατζέντα και εντάσσει το ΜΕΛ στη δομή του. Δημιουργείται λοιπόν ένα υποκατάστημα του Δήμου στο Χουδέτσι και αναπαλαιώνεται ένα παλιό αρχοντικό ώστε να φιλοξενηθούν οι δραστηριότητες του ΜΕΛ και να παρουσιαστεί, με μουσειακή προσέγγιση, η συλλογή τροπικών μουσικών οργάνων του ιδρυτή του. Με τον τρόπο αυτό, το ΜΕΛ αποκτά με ένα θεσμικά γνώριμο τρόπο στέγη και νομική υπόσταση που διατηρεί μέχρι το 2015 οπότεν μετατρέπεται σε Α.Μ.Κ.Ε. και ανεξαρτητοποιείται από την τοπική αυτοδιοίκηση.

Η συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος επιβεβαιώνει ότι το ΜΕΛ με αφετηρία την εγκατάστασή του στο Χουδέτσι, αφενός κερδίζει σταδιακά τη στήριξη της τοπικής και ευρύτερης κοινότητας και αφετέρου θεμελιώνει και αναπτύσσει περαιτέρω τις δράσεις του με τους συμμετέχοντες να προέρχονται από 38 χώρες μέχρι σήμερα. Σημείο σταθμός στην πορεία του αποτελεί το Houdetsi Festival που συντελεί καταλυτικά στην

εξωστρέφειά του, στη διεύρυνση του κοινού του σε εθνικό – διεθνές επίπεδο και του κοινωνικού και πολιτικού του κεφαλαίου καθώς εντάσσονται στην κοινότητά του πολίτες που βοηθούν πολύπλευρα στην επίτευξη των στόχων του. Το φεστιβάλ, παρά τη μεγάλη ανταπόκριση που είχε από το κοινό διακόπηκε το 2017. Στην απόφαση αυτή οδηγήθηκε το ΜΕΛ καθότι αναγνώρισε την αδυναμία να διαχειριστεί μόνος του ένα τόσο μεγάλο πολιτιστικό δρώμενο για τα δεδομένα του Χουδετσίου, ενός χωριού 800 κατοίκων. Όπως περιγράφει ο ιδρυτής του φορέα (ΜΛΑΒ_1), το γεγονός αυτό προκάλεσε έντονες αντιδράσεις από την τοπική και ευρύτερη κοινότητα, την κοινότητα και το κοινό του με δημοσιεύματα στον τύπο (π.χ. Διονέλλης, 2017α), αναρτήσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ακόμα και με επιστολές επί του θέματος στο Υπουργείο Πολιτισμού από πολίτες. Η μεγάλη αντίδραση του κόσμου προκάλεσε το ενδιαφέρον της τότε κυβέρνησης κι έτσι ο ιδρυτής του ΜΕΛ επισκέφθηκε το Μέγαρο Μαξίμου (2017) για να συζητηθεί το θέμα. Συνακόλουθα, ανώτερα κυβερνητικά κλιμάκια ενημερώθηκαν για τον φορέα και το έργο του και με αποτέλεσμα το Υπουργείο Πολιτισμού να προχωρήσει στην τακτική χρηματοδότηση της δράσης «Μουσικές Παρασκευές» και στη δημιουργία ενός Πολιτιστικού Κέντρου στο Χουδέτσι ως μόνιμη πλέον στέγη του φορέα.

Η νομική ανεξαρτητοποίηση του ΜΕΛ από τη τοπική αυτοδιοίκηση το 2015 φαίνεται πως επέτρεψε αφενός τη διεύρυνση των ήδη σχηματισμένων συνεργασιών με οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης Α' & Β' βαθμού (Δήμος Αρχανών – Αστερουσίων, Δήμος Ηρακλείου, Περιφέρεια Κρήτης) και αφετέρου τη δημιουργία νέων, όπως λόγω χάρη με τον Δήμο Ρόδου. Έτσι, ο φορέας επιστρέφει στον αστικό χώρο, αυτή τη φορά όμως σε θέση «συμβούλου» (ΜΛΑΒ_2) και «συνεργάτη» (ΜΤΑ_2). Σύμφωνα με τη μαρτυρία της Αντιδημάρχου Πολιτισμού Ηρακλείου (ΜΤΑ_2), τα τελευταία χρόνια το ΜΕΛ θεωρείται πλέον συνεργάτης του Δήμου και οι δράσεις του εντάσσονται σταθερά στον δημοτικό πολιτιστικό προγραμματισμό με σκοπό την τοποθέτηση του φορέα στο κέντρο της ευρύτερης πολιτιστικής σκηνής και τη διεύρυνση της πρόσβασης του κοινού στο δημιουργικό του έργο. Στο πλαίσιο αυτό, προσφέρεται η εβδομαδιαία δράση «Μουσικές Κυριακές» (καλοκαίρι 2019) και το νεοφυές Πολιτιστικό Κέντρο Ηρακλείου αναλαμβάνει τη διοργάνωση χειμερινών σεμιναρίων και συναυλιών υπό την αιγίδα του ΜΕΛ (χειμώνας 2020). Επιπρόσθετα, εν' όψη του οράματος «Ηράκλειο, Κέντρο Μεσογειακού Πολιτισμού», το ΜΕΛ εντάσσεται στον σχεδιασμό του Κέντρου Μεσογειακής Μουσικής ώστε να δημιουργηθούν και να φιλοξενηθούν σχετικές δράσεις (λ.χ. μουσικά σεμινάρια, εργαστήρια κατασκευής οργάνων). Τέλος, στο πνεύμα αυτό

συνεργασίας, ο ιδρυτής του φορέα, προσφέρθηκε να δωρίσει στο κέντρο αυτό την προσωπική συλλογή τροπικών μουσικών οργάνων που φιλοξενείται στο Χουδέτσι μιας και κατ' ομολογία του, τα μουσεία είναι «κατεξοχήν αστικός θεσμός» (ΜΛΑΒ_1) και επομένως, εξαιρετικά δύσκολο να συντηρηθούν στην ύπαιθρο.

3.2.1.4 Επίμετρο

Συνοπτικά, διαπιστώνεται ότι το ΜΕΛ την περίοδο «δημιουργίας» (πρώτη περίοδος) ήταν μία αμιγώς μουσική καλλιτεχνική δράση με απήχηση στο κοινό της τοπικής κοινωνίας, η οποία αποτέλεσε το μέσο έκφρασης ευρύτερων κοινωνικών ανησυχιών της εποχής, μεταξύ των οποίων η εξοικείωση με την διαφορετικότητα και η ενσωμάτωση της πολυπολιτισμικότητας. Την περίοδο της «εδραίωσης» (δεύτερη περίοδος), το ΜΕΛ αρχίζει να προσαρμόζεται στα επαγγελματικά της εποχής, βάζει θεμέλια για τη διαμόρφωση της κοινότητάς του και εισάγει με τον τρόπο αυτό τις δράσεις του στον αστικό χώρο. Τέλος, την περίοδο της «αλληλεπίδρασης» (τρίτη περίοδος), μέρος του κοινωνικού του κεφαλαίου έχει μετατραπεί σε μικροπολιτικό κι επομένως δίνεται η δυνατότητα στο ΜΕΛ να εντείνει την αλληλεπίδρασή του με τη θεσμικά διαμορφωμένη πολιτιστική πολιτική σε επίπεδο 'policy' (Ζορμπά, 2014). Βλέπουμε για παράδειγμα, ότι η φιλική σχέση που διατηρούσαν μέλη του ΜΕΛ με τον τέως δήμαρχο του Δήμου Ν. Καζαντζάκη από την περίοδο «δημιουργίας» λειτούργησε καταλυτικά στην προσέλκυση του ενδιαφέροντος της τοπικής αυτοδιοίκησης για το ΜΕΛ και στην αξιοποίηση των δράσεών του προς όφελος της τοπικής κοινότητας.

Εν κατακλείδι, συμπεραίνεται ότι το ΜΕΛ, με αφετηρία την τοποθέτηση της καινούργιας καλλιτεχνικής του πρότασης στην τοπική πολιτιστική σκηνή την περίοδο της «δημιουργίας», καταφέρνει να ανελιχθεί στην «κλίμακα συμμετοχής πολιτών» ('Ladder of Citizen Participation') (Arnstein, 1969). Η τοποθέτηση αυτή σηματοδοτεί τη μετατόπισή του την κατώτατη, της λεγόμενης «Χειραγώγησης» (Manipulation), στη δεύτερη υποβαθμίδα της «Θεραπείας» (Therapy) καθώς τα μέλη του από καταναλωτές γίνονται συντελεστές της θεσμικά υποστηριζόμενης και προσμετρούμενης πολιτιστικής παραγωγής. Την περίοδο της «εδραίωσης», ο φορέας ανεβαίνει στην τρίτη υποβαθμίδα της «Πληροφόρησης» (Informing) όπου σύμφωνα με την Arnstein, οι πολίτες πληροφορούνται για τις προϋποθέσεις αποδοχής τους στη θεσμικά προσμετρούμενη δημόσια σφαίρα και εφόσον προσαρμοστούν σε αυτές αποκτούν λόγο σε αυτή. Την περίοδο της «αλληλεπίδρασης», το αποκτηθέν πολιτικό κεφάλαιο του ΜΕΛ το τοποθετεί

στην τέταρτη υποβαθμίδα (Συμβουλής – Consultation), υποβαθμίδα στην οποία δίνεται η δυνατότητα στους πολίτες όχι μόνο να έχουν λόγο αλλά και να ακούγονται στη δημόσια σφαίρα. Η ανεξαρτητοποίηση του φορέα από την τοπική αυτοδιοίκηση ενδυναμώνει την εδραίωσή του στο ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον με αποτέλεσμα να λειτουργεί περιστασιακά ως «Σύμβουλος» για την τοπική αυτοδιοίκηση. Συνακόλουθα, το ΜΕΛ ανελίσσεται στην πέμπτη υποβαθμίδα του «Κατευνασμού» (Placation), όπου σύμφωνα με την Arnstein, οι πολίτες διαμέσου του συμβουλευτικού τους ρόλου μπορούν να επηρεάσουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε περιορισμένο όμως βαθμό. Τέλος, η μονιμότερου χαρακτήρα συνεργασίες με τον Δήμο Ηρακλείου (π.χ. Κέντρο Μεσογειακής Μουσικής) καταδεικνύουν μία τάση ανέλιξης στην έκτη υποβαθμίδα της κλίμακας, της λεγόμενης «Συνεργασίας» (Partnership). Σύμφωνα με τη θεωρία της Arnstein (1969), από την υποβαθμίδα αυτή και έπειτα η αλληλεπίδραση μετατρέπεται σε συνδιαλλαγή καθώς η εξουσία της δημόσιας σφαίρας ανακατανέμεται. Η ανακατανομή αυτή συντελείται όταν οι πολίτες και τα ανώτερα, παραδοσιακά θεσμικά στρώματα εξουσίας αναλαμβάνουν από κοινού την ευθύνη διαμόρφωσης της δημόσιας σφαίρας. Επομένως, εφόσον το ΜΕΛ ανελιχθεί στην υποβαθμίδα αυτή, θα είναι σε θέση όχι μόνο να συμμετέχει αλλά και να επηρεάσει τις διαδικασίες οριοθέτησης, οργάνωσης και νοηματοδότησης του θεσμικά προσμετρούμενου πολιτιστικού περιβάλλοντος (Arnstein, 1969). Συνακόλουθα, να συμβάλλει στη μετατόπιση του τρόπου άσκησης πολιτιστικής πολιτικής «από τα κάτω» (Mulcahy, 2006, p. 324), ωστόσο, χρειάζεται χρόνος για να διαπιστωθεί αν αυτή η τάση πάρει πραγματική διάσταση.

3.2.2 Ο Ρόλος του ΜΕΛ στη Δημόσια Σφαίρα

Ο δεύτερος θεματικός άξονας που επιλέχθηκε να παρουσιαστεί είναι ο ρόλος του ΜΕΛ ώστε να μελετηθεί η χρησιμότητα, η αναγκαιότητα, η σπουδαιότητα και η προσφορά της «από τα κάτω» αυτής δράσης στο σύγχρονο κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι της Ελλάδας.

Αναλυτικότερα, το σύνολο των συνεντευξιζόμενων, ανεξάρτητα από το προφίλ και την ιδιότητά τους, αναγνωρίζουν ότι το ΜΕΛ, πάντοτε με φορέα τη μουσική, έχει έναν πολυδιάστατο ρόλο με καίριο χαρακτηριστικό την πολυπολιτισμικότητα. Η συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος καταδεικνύει ότι ο φορέας, διαμέσου της εκπαιδευτικής του ενασχόλησης με την τροπική μουσική, λειτουργεί ως θύλακας διατήρησης, εμπλουτισμού, ενδυνάμωσης και διάδοσης των τροπικών μουσικών ιδιωμάτων, ενός πολιτιστικού αγαθού που δεν είναι «mainstream» (ΜΛΑΒ_7) ή «pop» (ΜΛΑΒ_6).

Φαίνεται λοιπόν, πως το ΜΕΛ προσφέρει στην υπάρχουσα πολιτιστική σκηνή μια «εναλλακτική» πρόταση, η οποία αποκλίνει από τις δημοφιλείς για την εποχή τάσεις στην εγχώρια αγορά μουσικής και συνεπώς είναι εν πολλοίς αδιάφορη στη βιομηχανία του πολιτισμού (ΜΛΑΒ_2).

Με επίκεντρο την καλλιτεχνική – δημιουργική του δράση, παρατηρείται ότι το ΜΕΛ συντελεί στην εξέλιξη της κρητικής – παραδοσιακής μουσικής ποικιλοτρόπως. Αρχικά, προσθέτει όργανα με συγγενικό ήχο στην παραδοσιακή «ζυγιά»³⁴ και κατ' επέκταση, εμπλουτίζει τον ήχο, την τεχνική και τον τρόπο ερμηνείας της. Έπειτα, διευρύνει τον τρόπο διοχέτευσής της, όπως για παράδειγμα με το «επαγγελματικό στήσιμο» (ΜΛΑΒ_2), με την αισθητική των εκδηλώσεων (π.χ. γραφιστική – καλλιτεχνική ταυτότητα) (ΜΤΑ_4) και με την ορχηστρική παρουσίαση (ΜΕΓΚ_1) που υιοθετεί και παράλληλα, με την εισαγωγή της στον αστικό χώρο, δηλαδή εκτός του καθιερωμένου αγροτικού περιβάλλοντος όπου κατά βάση πλαισιώνει κοινωνικές εκδηλώσεις (λ.χ. γλέντια, πανηγύρια, γάμοι) (ΜΛΑΒ_6). Συνακόλουθα, η εναλλακτική για τον αστικό χώρο πολιτιστική του πρόταση, αποκτά πρόσβαση σε μουσικές σκηνές που υπήρχαν (π.χ. συναυλιακοί χώροι) (ΜΛΑΒ_3) ή δημιουργήθηκαν για να τη φιλοξενήσουν (λ.χ. το κέντρο «Ερωφίλη» στην Αθήνα) (ΜΕΓΚ_7). Ως αποτέλεσμα, η εκτίμηση που τρέφει το κοινό για την παραδοσιακή μουσική φαίνεται να έχει ενισχυθεί. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει κάτοικος της τοπικής κοινότητας (ΜΕΓΚ_2), μέσα από τις δράσεις του ΜΕΛ η κρητική μουσική έχει εξελιχθεί διότι «έφυγε απ' τα βοσκοτράγουδα» κι έχει αποκτήσει «καλή αισθητική».

Με σημείο αναφοράς την εκπαιδευτική δραστηριότητα, βλέπουμε ότι το ΜΕΛ βοηθάει σημαντικά την ενασχόληση των πολιτών με την παραδοσιακή μουσική. Σύμφωνα με τον ιδρυτή του (ΜΛΑΒ_1), από το 2003 που ο φορέας εγκαταστάθηκε στο Χουδέτσι παρατηρείται μία σημαντική αύξηση του αριθμού των παιδιών που ασχολούνται με τη μουσική στην ευρύτερη περιοχή. Επίσης, ένας από τους παλαιότερους μαθητές – δασκάλους του φορέα (ΜΛΑΒ_6) δίνει έμφαση στο γεγονός ότι το ΜΕΛ δημιουργεί δασκάλους και δίνει πρόσβαση σε αυτούς, γεγονός εξαιρετικά σημαντικό διότι μέχρι τη δημιουργία του «δεν υπήρχαν δάσκαλοι».

³⁴ Ως «ζυγιά» στην ελληνική μουσική παράδοση νοείται το ζευγάρι δύο μουσικών οργάνων που λειτουργούν συμπληρωματικά το ένα προς το άλλο με το ένα ερμηνεύει τη “μελωδία” και το άλλο να διατηρεί τον “ρυθμό” του κομματιού. Παραδείγματα αποτελούν η κρητική ζυγιά (κρητική λύρα – λαούτου), η νησιώτικη ζυγιά (βιολί – λαούτο / τσαμπούνα, τουμπί) και η θρακιώτικη ζυγιά (γκάιντα, νταούλι) (Τ.Ε.Ι.Ηπείρου, 2010).

Επίσης, από τις περιγραφές των συνεντευξιαζόμενων διαπιστώνεται πως το ΜΕΛ έχει διαμορφώσει ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον, που διαφοροποιείται σε αρκετά σημεία από τους δυτικότροπες μουσικές σχολές και τα «κλασικά» ωδεία. Αρχικά, παρατηρείται μία οριζοντιότητα στη σχέση μεταξύ δασκάλου και μαθητή που επιβεβαιώνεται από τη γενικότερη παραδοχή ότι ο μουσικός – δάσκαλος παραμένει εφ’ όρου ζωής μαθητής. Επιπρόσθετα, όπως αναφέρει ο ιδρυτής του ΜΕΛ Καταλονίας (ΜΛΑΒ_4), είναι ένα σύστημα το οποίο χαρακτηρίζεται από την απόλυτη «ελευθερία που αφήνει τους δασκάλους» και το οποίο δεν εξυπηρετεί καμία σκοπιμότητα μιας και ο μαθητής δεν λαμβάνει ένα «χαρτί ώστε να έχει κάποιο συμφέρον». Τέλος, το σύστημα αυτό αποτελεί μια ευρύτερη διδακτική εμπειρία, μία διαδικασία μεταφοράς και διάδοσης γνώσης που δεν περιορίζεται στη μουσική εκπαίδευση των μαθητών. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία δασκάλου του ΜΕΛ (ΜΛΑΒ_6) που αναφέρει ότι «ένας δάσκαλος δεν σου δείχνει μόνο νότες...σου δείχνει κι άλλα πράγματα για τη ζωή γενικότερα» μεταξύ άλλων το «δικό του πλαίσιο σκέψης».

Βλέπουμε επίσης, ότι μέσα από την καλλιτεχνική, δημιουργική και εκπαιδευτική του δράση, το ΜΕΛ λειτουργεί και ως ένας υπερτοπικός «μικρόκοσμος» (ΜΕΓΚ_4) που φέρει ένα «ήθος, έναν ήχο, έναν τρόπο συνύπαρξης και έναν τρόπο συνεργασίας» (ΜΕΓΚ_6), αξίες και αρχές που «πρέπει να περαστούν...γιατί καλύτερεύει ο κόσμος» (ΜΕΓΚ_8). Ο μικρόκοσμος αυτός έχει ως θεμελιώδη προϋπόθεση την πολυπολιτισμικότητα και λειτουργεί ως κόμβος επικοινωνία, επαγγελματικής και κοινωνικής δικτύωσης, καλλιτεχνικής και πολιτισμικής ώσμωση. Με φορέα τη μουσική, προάγει την διαπολιτισμική συνδιαλλαγή, την πολιτιστική ποικιλομορφία, την εξοικείωση με τη διαφορετικότητα και παρακάμπτει το ζήτημα της εθνικότητας που γίνεται αντιληπτή ως «κίνδυνος μέσα στην κοινότητα» (ΜΛΑΒ_2).

Τα μέλη του φορέα περιγράφουν χαρακτηριστικά τον «σκεπτικισμό» (ΜΑΒ_3) με τον οποίον τον αντιμετώπισαν στα πρώτα χρόνια λειτουργίας του στο Χουδέτσι καθότι δεν ήταν συνηθισμένο να έρχονται στο χωριό άνθρωποι για παράδειγμα «από το Ρατζαστάν, ξυπόλητοι, με τουρμπάνια» (ΜΛΑΒ_3). Σύμφωνα με τον ιδρυτή του ΜΕΛ (ΜΛΑΒ_1), η συνδιαλλαγή με τους ανθρώπους αυτούς κατέρριψε τα «ξενοφοβικά σύνορα» που «προκύπτουν και μπορούν να συντηρηθούν όπου δεν υπάρχει επαφή». Χαρακτηριστικό περιστατικό αποτελεί ο πανηγυρισμός του κορυφαίου Τούρκου δεξιότηχη στο σάζι με κατοίκους του Χουδετσίου στο καφενείο του χωριού για τη νίκη τους Ελλάδας στον τελικό αγώνα του Ευρωπαϊκού Πρωταθλήματος Ποδοσφαίρου το 2004. Ο συγχρωτισμός

της τοπικής κοινωνίας με τους αλλοεθνείς μουσικούς – δασκάλους του ΜΕΛ στην καθημερινότητα φαίνεται ότι οδήγησε στην εξοικείωσή τους με τη διαφορετικότητα, μολονότι η κοινωνία αυτή είναι επαρχιακή κι εκ φύσεως πιο “κλειστή”, συντηρητική. Οι χωριανοί με την επαφή τους συνειδητοποίησαν ότι «Τούρκος δεν είναι μια αφηρημένη έννοια με κακές προεκτάσεις» (ΜΛΑΒ_1) αλλά ένα συγκεκριμένο πρόσωπο που μεταξύ άλλων έχει κοινά ενδιαφέροντα και ανησυχίες μ’ αυτούς. Διαπιστώνεται λοιπόν, πως μικρόκοσμος του ΜΕΛ λειτουργεί σαν «μια τζαμαρία στον κόσμο» (ΜΕΓΚ_5) που μέσα από τη μουσική που δημιουργεί «τους οδηγεί σε διαφορετικούς μουσικούς, σε διαφορετικές παραδόσεις και χώρες, εθνικότητες, κουλτούρες» (ΜΕΓΚ_4) με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζει ζητούμενα υπερεθνικών φορέων πολιτικής (π.χ. διαπολιτισμική συναλλαγή) πιο αποτελεσματικά (ΜΕΓΚ_4).

Από τα παραπάνω απορρέει ότι το 1^ο ΜΕΛ έπεσε σαν «κομήτης» (ΜΛΑΒ_6) στην ελληνική πραγματικότητα και έως σήμερα αποτελεί μία επαναστατική κίνηση (ΜΕΓΚ_7) για την «επικοινωνία των λαών» (ΜΕΓΚ_3) με δημιουργικό – καλλιτεχνικό και εκπαιδευτικό προσανατολισμό που ικανοποιεί ευρύτερες κοινωνικές ανάγκες και προάγει αξίες όπως αυτή της αποδοχής της διαφορετικότητας και του αλληλοσεβασμού. Χαρακτηριστικά, όπως αναφέρει μία μαθήτρια του ΜΕΛ (ΜΕΓΚ_5), αποτελεί ένα «καταφύγιο για ανθρώπους που δεν μπαίνουν στα κατεστημένα πλαίσια» και δίνει την ευκαιρία σε πλήθος ετεροτήτων (π.χ. πρόσφυγες, μετανάστες, πολιτιστικές ετερότητες) να διοχετεύσουν και να ικανοποιήσουν ανάγκες που δεν καλύπτονται στο κοινωνικό πλαίσιο αναφοράς τους. Πιο συγκεκριμένα, οι εναλλακτικές πολιτιστικές προτάσεις που προσφέρει επιτρέπουν σε μειονότητες (π.χ. Μικρασιάτικη) να έρθουν σε επαφή με «μη παραπονημένα, γνήσια» (ΜΕΓΚ_3) χαρακτηριστικά της πολιτισμικής τους ταυτότητας και ταυτόχρονα συστήνουν τις μειονότητες αυτές στο ευρύτερο κοινό. Τέλος, προκαλούν τη θεσμικά διαμορφωμένη πολιτιστική σκηνή καθώς αποτελούν πρωτοβουλίες που «δεν τόλμησε να κάνει το Υπουργείο Πολιτισμού» (ΜΕΓΚ_3), όπως για παράδειγμα ο χορός των «Δερβίσηδων» που παρουσιάστηκε το 2005 και ικανοποιούν μία μερίδα κοινού «που δεν βρίσκει άλλες διεξόδους» (ΜΕΓΚ_1).

Συνοπτικά, φαίνεται ότι το ΜΕΛ μέσα από την καλλιτεχνική, εκπαιδευτική και κοινωνική του διάσταση λειτουργεί ως θύλακας διατήρησης, διάδοσης και εμπλουτισμού της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και ένας ευρύτερος διδακτικός σχηματισμός μεταφοράς γνώσης. Παράλληλα, έχει δημιουργήσει «από τα κάτω», με τρόπο παραπλήσιο του ευρωπαϊκού μηχανισμού για τη διαμόρφωση των Ευρωπαίων πολιτών

(Sassatelli, 2008), ένα νοητό, υπερτοπικό «πολιτισμικό χώρο»³⁵ που παρακάμπτει τα εθνικά ταυτοτικά χαρακτηριστικά. Πιο συγκεκριμένα, ο χώρος αυτός διαπλάθεται συμμετοχικά και συλλογικά από τα μέλη της ευρύτερης κοινότητας του ΜΕΛ, τα οποία διαμέσου πολιτισμικής συνδιαλλαγής τοποθετούν σε αυτόν στοιχεία και προσλαμβάνουσες της πολιτισμικής τους ταυτότητας ανεξαρτητοποιώντας τα από την εθνική τους διάσταση. Ο χώρος αυτός, μετουσιώνεται στο πιο πρόσφατο εγχείρημα του ΜΕΛ, την ορχήστρα «Μίτος» (ΜΛΑΒ_1) και δεδομένου ότι η κοινότητα του φορέα δεν παραμένει σταθερή, θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ένας εύπλαστος, ευέλικτος σχηματισμός που αναπροσαρμόζεται διαρκώς στον ελεύθερο συγκρητισμό των μελών του. Επομένως, διαφέρει σημαντικά από τους «από τα πάνω», τυπικά δυτικότροπους και αυστηρά οριοθετημένους θεσμικούς σχηματισμούς και λειτουργεί ως καταφύγιο για πλήθος πολιτιστικών ετεροτήτων.

3.2.3 Ο «Πολιτισμός» στη Σύγχρονη Δημόσια Σφαίρα

Ο τρίτος θεματικός άξονας που επιλέχθηκε να συζητηθεί είναι η διάσταση του «πολιτισμού» στο σύγχρονο πολιτιστικό τοπίο με σκοπό η έρευνα πεδίου να προσφέρει στη διερεύνηση του θεσμικού πλαισίου πολιτιστικής πολιτικής της Ελλάδας. Με γνώμονα το γεγονός ότι η πολιτική του πολιτισμού σχετίζεται άμεσα με πλήθος κοινωνικών – πολιτικών ζητημάτων, όπως λ.χ. ο εκδημοκρατισμός του «πολιτισμού» και η πρόσβαση των πολιτών στην πολιτιστική σκηνή, η διάσταση αυτή θα πρέπει να διερευνηθεί τόσο σε επίπεδο θεωρητικού λόγου ('politics') όσο και σε επίπεδο δημόσιας πολιτιστικής πολιτικής ('policy') (Ζορμπά, 2014).

Σε επίπεδο 'politics', διαπιστώνεται ότι η συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος αντιλαμβάνεται τον πολιτισμό «στενά», δηλαδή αμιγώς συνδεδεμένο με τις τέχνες και οι αναφορές στην ευρεία του έννοια να είναι εξαιρετικά λίγες (Μπιανκίνι, 1994, p. 19). Υπό το πρίσμα αυτό, αναγνωρίζεται ότι ο πολιτισμός είναι ένα «κοινωνικό αγαθό» (ΜΛΑΒ_2) που «βελτιώνει» (ΜΤΑ_4), «θρέφει» (ΜΛΑΒ_5) τους ανθρώπους και «δίνει νόημα στη ζωή» (ΜΕΓΚ_7). Χαρακτηριστικά, όπως αναφέρει εκπρόσωπος της τοπικής αυτοδιοίκησης (ΜΤΑ_3), ο πολιτισμός «βελτιώνει την ποιότητα ζωής και συνύπαρξης» των ανθρώπινων κοινωνιών. Παρά ταύτα, στην πράξη διαπιστώνεται ότι η τελευταία

³⁵ Υπό το πρίσμα της εθνικότητας, ο Calhoun (1994) ορίζει τον «πολιτισμικό χώρο» για να εκφράσει τη σχέση μεταξύ χώρου, πολιτισμού, εδαφικότητας και ανθρώπινης παρουσίας (Sassatelli, 2008).

Περιφερειακή Αρχή «υποβίβασε» τον πολιτισμό στη λίστα των προτεραιοτήτων της καθώς από τα μέσα του 2019 η Αντιπεριφέρεια Πολιτισμού και Απόδημου Ελληνισμού της Περιφέρειας Κρήτης καταργήθηκε και σε αντικατάσταση αυτής, δημιουργήθηκε η θέση του τον Εντεταλμένου Συμβούλου για τον Πολιτισμό και τον Απόδημο Ελληνισμό.

Σε επίπεδο στρατηγικού σχεδιασμού του ευρύτερου πολιτιστικού περιβάλλοντος, παρατηρείται ότι η πολιτεία διατηρεί μια συγκεντρωτική στάση στη διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών – πόρων. Διαπιστώνεται ότι η πολιτιστική δραστηριότητα προωθείται θεσμικά ώστε αφενός να αναδειχθεί «το πολιτισμικό απόθεμα» (MTA_2) της ευρύτερης περιοχής και αφετέρου το «σύγχρονο πολιτιστικό προϊόν» (MTA_3) που είναι αμιγώς συνδεδεμένο με τις τέχνες (MTA_1). Ως πολιτιστικό απόθεμα ορίζεται η λαϊκή παράδοση και η «πολιτιστική κληρονομιά» που είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορία της ευρύτερης περιοχής και προσβάσιμη στα διάσπαρτα μνημεία και μουσεία. Χρέος και καθήκον της πολιτείας αποτελεί η διαφύλαξη και διατήρηση του πολιτιστικού αποθέματος, η ένταξή του στη σύγχρονη πολιτιστική ζωή (MTA_3) και η προσφορά προσβάσιμων πολιτιστικών προτάσεων στην θεσμικά προσμετρούμενη πολιτιστική σκηνή που να αναδεικνύουν την «προϊκα» αυτή (MTA_2). Από τη συνέντευξη της Αντιδημάρχου Πολιτισμού Ηρακλείου διαφαίνεται ότι σκοπός της θεσμικής πολιτιστικής στρατηγικής είναι αφενός να αναδειχθούν οι ντόπιοι καλλιτέχνες και αφετέρου οι πολίτες να συγκινηθούν, να ενεργοποιηθούν, να μάθουν και να αγαπήσουν την πόλη τους και να μην αισθάνονται οι δημότες «ότι ζουν σε μία επαρχιακή πόλη» (MTA_2). Η Αντιδήμαρχος αναφέρει επίσης την επιθυμία της Δημοτικής Αρχής να έχει «ενεργούς πολίτες», δηλαδή πολίτες που συμμετέχουν στη θεσμικά προσμετρούμενη πολιτιστική σκηνή «με οποιοδήποτε τρόπο νομίζουν και μπορούν», γεγονός που μπορεί να επιτευχθεί διαμέσου της «απαραίτητης» (MTA_1) συμμετοχής των πολιτών για τη διαμόρφωση σύγχρονου πολιτιστικού προϊόντος. Φαίνεται λοιπόν πως η πολιτεία επιζητεί τη συμμετοχή των πολιτών με διάφορους τρόπους όπως για παράδειγμα με τη φυσική τους παρουσία, την «καλοπροαίρετη» (MTA_1) κριτική τους, με τη στήριξη (π.χ. οικονομική, οργανωτική) πολιτιστικών προτάσεων που προέρχονται από πολίτες και φορείς πολιτισμού (π.χ. πολιτιστικοί σύλλογοι & σωματεία) ενώ γίνεται λόγος για «επιεικέστερη» (MTA_2) κριτική προτάσεων που προέρχονται από μέλη της τοπικής κοινότητας.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί πως παρατηρείται η απουσία θεσμικών διαδικασιών για τη συνδιαμόρφωση πολιτιστικής πολιτικής σε επίπεδο ‘policy’ (Ζορμπά,

2014) όχι μόνο με τους πολίτες αλλά και με άλλους δημόσιους φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης. Επιπρόσθετα, πως όλες οι σχετικές αποφάσεις λαμβάνονται χωρίς την ύπαρξη κεντρικού σχεδιασμού ή συντονισμού και μεμονωμένα από αρμόδιους ή ειδήμονες που καταλαμβάνουν ειδικά διαμορφωμένες θέσεις στην τοπική αυτοδιοίκηση, θέσεις που σημαντικός αριθμός συνεντευξιζόμενων αναγνωρίζει απαιτούν μία «καλλιέργεια» (ΜΕΓΚ_1) και μία «αισθητική» (ΜΛΑΒ_2). Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζει την ηγεμονική τάση της πολιτείας στη διαχείριση της πολιτιστικής προσφοράς και καταδεικνύει την έλλειψη εκείνων των θεσμικών διαδικασιών που απαιτούνται για τη συμμετοχική διαμόρφωση αποφάσεων.

Παρατηρούμε λοιπόν πως η διεύρυνση της πρόσβασης των πολιτών στη θεσμικά ελεγχόμενη πολιτιστική προσφορά φαίνεται να είναι η απάντηση της πολιτείας στο ευρύτερο κοινωνικό αίτημα για την ενσωμάτωση της πολιτιστικής ποικιλομορφίας, αίτημα που σκιαγραφείται ευχάριστα από τον Πρόεδρο Συλλόγου Φίλων ΜΕΛ (ΜΛΑΒ_5):

«Σαφώς κι άλλα πράγματα θα υπάρχουν παράλληλα και τα σκυλάδικα και οι βλακείες θα υπάρχουν. Πάντα υπήρχαν, γιατί να μην υπάρχουν; Και θα 'τανε και βαρετό να υπάρχει μόνο έτσι...η αφρόκρεμα της κουλτούρας». Παρόλη όμως την προσπάθεια αυτή, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει μία κάτοικος της ευρύτερης περιοχής (ΜΕΓΚ_1), αρκετοί πολίτες δεν ικανοποιούν τις πολιτιστικές τους ανάγκες κι αυτό γιατί «τα χαρακτηριστικά των προτάσεων που έρχονται από την ΤΑ, την Περιφέρεια ή από τέτοιου είδους οργανισμούς, δεν μας ταιριάζουν».

Εν κατακλείδι, διαπιστώνεται ότι ο «πολιτισμός» προσεγγίζεται στη σύγχρονη δημόσια πολιτιστική σφαίρα «στενά», δηλαδή ως ένα κοινωνικό αγαθό συνδεδεμένο άμεσα με τις τέχνες και όχι ως «ο συνολικός τρόπος ζωής». Επιπρόσθετα, ότι η δημόσια πολιτιστική πολιτική διαμορφώνεται «από τα πάνω» και έχει διττό ρόλο: την επιμόρφωση του κοινωνικού συνόλου και τη δημιουργία «ενεργών πολιτών». Ταυτόχρονα, η ευρύτερη αποδοχή της αναγκαιότητας του ρόλου των ειδημόνων τεκμηριώνει την εξάρτηση των πολιτών στις «από τα πάνω» πρακτικές διαμόρφωση πολιτικής. Τέλος, καταλήγουμε πως ο δημοκρατικός ελιτισμός επικρατεί στο ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον καθώς η πολιτεία αποζητά αφενός την ενσωμάτωση των πολιτών στην υπάρχουσα πολιτιστική σκηνή και αφετέρου τη διεύρυνση των πολιτιστικών μορφών που προσμετρούνται και υποστηρίζονται θεσμικά.

Βλέπουμε λοιπόν ότι σε τοπικό επίπεδο αναπαράγεται το εθνικό μοντέλο πολιτιστικής πολιτικής και αγνοείται το ενδεχόμενο η αποχή των «μη ενεργών» πολιτών να αποτελεί πολιτική στάση, δηλαδή, κάλεσμα για τη συνδιαμόρφωση του δημόσιου πολιτιστικού περιβάλλοντος με τους πολίτες ως ένα σύστημα πλουραλιστικής πολιτισμικής έκφρασης. Αντιθέτως, η έμφαση που δίνεται στην ενσωμάτωση των πολιτών στη θεσμικά υποστηριζόμενη και προσμετρούμενη πολιτιστική ζωή και η εκδημοκράτηση του πολιτισμού, ως διεύρυνση της πρόσβασης των πολιτών σε συγκεκριμένες μορφές πολιτιστικών αγαθών, επιβεβαιώνει την κυριαρχία του δημοκρατικού ελιτισμού στο σύγχρονο πολιτιστικό τοπίο.

3.2.4 Σύνοψη

Η πληθώρα των ευρημάτων που παρουσιάστηκαν στην ενότητα αυτή σε σχέση με το ΜΕΛ ως μέσο διοχέτευσης εναλλακτικών μορφών πολιτισμού και διαμόρφωσης πολιτιστικής πολιτικής καταδεικνύει την εξαιρετική χρησιμότητα της ποιοτικής έρευνας πεδίου ως μεθοδολογικό εργαλείο. Η ανάλυση των ευρημάτων διαμορφώνει την πολύπλευρη διάσταση της περίπτωσης μελέτης στο σύγχρονο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι και αναδεικνύουν τη χρησιμότητα, σπουδαιότητα και αναγκαιότητά της.

Συνοπτικά, συμπεραίνεται ότι το ΜΕΛ κατά την ιστορική του πορεία έχει αποκτήσει ένα πολυδιάστατο ρόλο που προσαρμόζεται και εμπλουτίζεται στο εκάστοτε σύγχρονό του πλαίσιο και εκφράζει ευρύτερες ανάγκες της κοινωνίας. Παράλληλα, ότι μέσα από τη δράση του έχει συνδιαμορφώσει με την κοινότητά του ένα νοητό «πολιτισμικό χώρο» υπερτοπικού και υπερεθνικού χαρακτήρα. Χώρος που διαφέρει σημαντικά από τους θεσμικά τυπικούς – δυτικότροπους σχηματισμούς και λειτουργεί ως θύλακας διαφύλαξης και ενδυνάμωσης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, κόμβος επικοινωνίας και δικτύωσης και καταφύγιο για ανθρώπους ποικίλων καταβολών. Διαπιστώνεται επίσης ότι η αλληλεπίδρασή του με το θεσμικά σχηματισμένο πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής επήλθε 20 χρόνια περίπου πριν την θεσμική του εδραίωση στο Χουδέτσι. Βασικοί παράγοντες που οδήγησαν στο γεγονός αυτό ήταν μεταξύ άλλων η σταθερότητα της παρουσίας του στη δημόσια σφαίρα, η προσαρμοστικότητά του στις ανάγκες και απαιτήσεις του εκάστοτε σύγχρονου του πλαισίου και η ανάπτυξη του κοινωνικού και πολιτικού κεφαλαίου. Το σύνθετο αυτό ζήτημα συζητείται αναλυτικά στην ενότητα 4.1 που ακολουθεί και συνδράμει στη κατανόηση της δυναμική και την αλληλεπίδραση της «από τα κάτω» αυτής δράσης με την πολιτιστική πολιτική.

Αναφορικά με τη δημόσια πολιτιστική πολιτική της Ελλάδας, παρατηρείται ότι σε επίπεδο 'politics' ο «πολιτισμός» προσεγγίζεται «περιορισμένα», γεγονός που αναπαράγεται σε επίπεδο 'policy' (Ζορμπά, 2014). Η πολιτιστική πολιτική, ως κρατική παρέμβαση, σχεδιάζεται «από τα πάνω», δηλαδή από κρατικά διορισμένους αρμόδιους ή ειδήμονες και αγνοεί το κάλεσμα για μετάβαση σε πολιτιστική δημοκρατία. Ενώ τέλος, σκοπός της αποτελεί η εκδημοκράτηση του πολιτισμού διαμέσου δημοκρατικού ελιτισμού, η πλήρωση της εκπαιδευτικής αποστολής της πολιτείας και η δημιουργία «ενεργών πολιτών».

Κεφάλαιο 4

Συζήτηση - Συμπεράσματα

Στο κεφάλαιο αυτό, παρουσιάζονται τα συμπεράσματα που εξάγονται από την πρωτογενή και δευτερογενή έρευνα. Η παρουσίαση αυτή στοχεύει στην ανάλυση της δυναμικής σχέσης των «από τα κάτω» πρακτικών με την πολιτιστική πολιτική ώστε να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι πρακτικές αυτές λειτουργούν ως μηχανισμός διαμόρφωσης πολιτικής και καλύπτουν το «θεσμικό κενό» που προκύπτει από την «από τα πάνω» προσέγγιση της δημόσιας σφαίρας. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την αναφορά βασικών περιορισμών που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της έρευνας και σημαντικών ζητημάτων που αναδείχθηκαν από την έρευνα πεδίου, το οποία, σύμφωνα με την κρίση της ερευνήτριας, χρήζουν περαιτέρω μελέτης.

4.1 Η Αλληλεπίδραση του ΜΕΛ με την Πολιτιστική Πολιτική: Συμπεράσματα από την Έρευνα Πεδίου

Από τα ευρήματα της έρευνας πεδίου συμπεραίνεται ότι το «Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος» (ΜΕΛ), κατά την ιστορική του πορεία, έχει διαμορφώσει μία σχέση δυναμική τόσο με το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής όσο και με τους πολίτες του πολιτιστικού περιβάλλοντος της χώρας. Στο πλαίσιο αυτό, αναδεικνύεται η χρησιμότητα, αναγκαιότητα και σπουδαιότητά του στο σύγχρονο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι ως μέσο έκφρασης και ικανοποίησης των αναγκών κοινωνικών ετεροτήτων ποικίλων καταβολών. Ταυτόχρονα όμως, εγείρονται περαιτέρω ερωτήματα για την αλληλεπίδρασή του με την πολιτιστική πολιτική, η διερεύνηση της οποίας επιτάσσει τη μελέτη της λειτουργίας του καθ' όλη την ιστορική του διαδρομή. Στο σημείο αυτό, είναι χρήσιμο να υπενθυμίσουμε ότι η αλληλεπίδραση θα πρέπει να αναζητηθεί τόσο σε επίπεδο 'policy' όσο και σε επίπεδο 'politics' (Ζορμπά, 2014) και ότι προϋποθέτει παράλληλα την ανακατανομή της εξουσίας στη δημόσια σφαίρα σύμφωνα με την «κλίμακα συμμετοχής πολιτών» της Arnstein (1969).

Αρχικά, παρατηρούμε ότι η παρουσία του ΜΕΛ στη δημόσια πολιτιστική σφαίρα χρωματίζεται από τη σταθερότητα και τη συνέπεια της παρουσίας του στο πέρασμα του χρόνου, από τον εμπλουτισμό και την προσαρμογή των δραστηριοτήτων του στο εκάστοτε σύγχρονο του πλαίσιο και από την ανάπτυξη του κοινωνικού και πολιτικού του κεφαλαίου. Επομένως, η ολοκληρωμένη ανάλυση των αποτελεσμάτων οφείλει να πραγματοποιηθεί υπό το πρίσμα των παραμέτρων αυτών.

Αναλυτικότερα, κατά την περίοδο της «δημιουργίας» (πρώτη περίοδος) ο «πολιτισμός» στο ευρύτερο περιβάλλον της δημόσιας σφαίρας είναι αμιγώς συνδεδεμένος με την υψηλή τέχνη και παρατηρείται η εκδημοκράτησή του διαμέσου δημοκρατικού ελιτισμού, δηλαδή μέσα από τη διεύρυνση της πρόσβασης των πολιτών στη υπάρχουσα και θεσμικά υποστηριζόμενη πολιτιστική σκηνή. Η συναυλία στη Βασιλική του Αγίου Μάρκου στο Ηράκλειο Κρήτης (1982) σηματοδοτεί την εκκίνηση της αλληλεπίδρασής του ΜΕΛ με το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής. Η συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση επ' αφορμή του γεγονότος αυτού επιτρέπει στο φορέα να αλληλεπιδράσει σε επίπεδο 'policy' καθώς αποκτά πρόσβαση στη θεσμικά υποστηριζόμενη πολιτιστική σκηνή και τοποθετείται στη δημόσια σφαίρα. Η πρωτότυπη καλλιτεχνική του πρόταση, αποτέλεσμα ευρύτερων ανησυχιών των μελών του, εμπειρείχε πλήθος στοιχείων από διάφορες μουσικές παραδόσεις. Το γεγονός αυτό, λειτούργησε καταλυτικά στο να κερδίσει τη στήριξη της τοπικής κοινότητας και να προσελκύσει κοινό που έκτοτε παρακολουθούσε την εξελισσόμενη καλλιτεχνική του δράση.

Με τον τρόπο αυτό, το ΜΕΛ τοποθετείται στη δημόσια σφαίρα, δημιουργεί το κοινωνικό του κεφάλαιο και εισάγει την τροπική μουσική, ένα αγαθό διαφορετικό από τα θεσμικά προσφερόμενα, στο ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον της Κρήτη, γεγονός που λειτουργεί δυναμικά σε τρεις διαστάσεις. Αρχικά, σηματοδοτεί στη μετατόπισή του από την πρώτη (Χειραγώγηση – Manipulation) στη δεύτερη υποβαθμίδα (Θεραπεία – Therapy) της βαθμίδας «Μη Συμμετοχής» της «κλίμακας συμμετοχής πολιτών» (Arnstein, 1969). Δηλαδή, από καταναλωτής της θεσμικά προσφερόμενης πολιτιστικής προσφοράς γίνεται συμπαραγωγός. Ταυτόχρονα, σε επίπεδο 'politics', διοχετεύει το αίτημα της κοινωνίας για πλουραλιστική μουσική έκφραση και συμβάλλει στην εκδημοκράτηση δημόσιας πολιτιστικής σφαίρας. Τέλος, δεδομένου ότι η τροπική – παραδοσιακή μουσική δεν εντάσσεται στην υψηλή τέχνη, προκαλεί την θεσμική ανάγνωση του «πολιτισμού» και διεκδικεί την ενσωμάτωση της λαϊκής παράδοσης σε αυτήν.

Την περίοδο της «εδραίωσης» (δεύτερη περίοδος) το ΜΕΛ τοποθετείται στον αστικό χώρο και πληροφορείται για τα τυπικά δυτικότροπα νεοφιλελεύθερα επαγγελματικά πρότυπα βάσει των οποίων καλείται να λειτουργήσει. Στο πλαίσιο αυτό, επεκτείνει την αμιγώς καλλιτεχνική του δράση έως τότε στον εκπαιδευτικό τομέα και ενστερνίζεται κάποια από τα πρότυπα αυτά, όπως για παράδειγμα η δημιουργία μουσικής σχολής στα πρότυπα των τυπικών δυτικότροπων ωδείων της εποχής. Ταυτόχρονα, ενσωματώνει στη λειτουργία του τη διαπολιτισμική συναλλαγή και μετατρέπει με τον τρόπο αυτό την πολυπολιτισμικότητα προϋπόθεση λειτουργίας του και όχι ζητούμενο όπως είθισται να συμβαίνει στους τυπικούς δυτικότροπους σχηματισμούς³⁶. Το προσιτό προφίλ που υιοθετεί για το κλεινόν άστυ, επιτρέπει αφενός στους πολίτες να προσεγγίσουν τη δημιουργική – εκπαιδευτική του δράση και αφετέρου στην εναλλακτική, για τον αστικό χώρο, καλλιτεχνική του πρόταση να παρουσιαστεί στις πολιτιστικές σκηνές της πόλης (π.χ. συναυλιακούς χώρους, νυχτερινά κέντρα διασκέδασης) εντείνοντας με τον τρόπο αυτό την αλληλεπίδρασή του σε επίπεδο ‘policy’ (Ζορμπά, 2014). Συνακόλουθα, το ΜΕΛ τοποθετείται στο πολιτιστικό περιβάλλον του αστικού χώρου και θεμελιώνει την κοινότητά του που στελεχώνεται από μέλη του κοινωνικού συνόλου που ικανοποιούν προσωπικές τους ανάγκες με τη συμμετοχή τους στο έργο του.

Βλέπουμε λοιπόν, ότι το ΜΕΛ με την προσαρμογή της λειτουργίας του στον αστικό χώρο επιτυγχάνει την τοποθέτηση της πολιτιστικής του πρότασης και θεμελιώνει την κοινότητά του στο αστικό πολιτιστικό περιβάλλον, εμπλουτίζοντας ταυτόχρονα το κοινωνικό του κεφάλαιο. Επιδεικνύει επομένως μια σταθερή παρουσία στη δημόσια σφαίρα και μια προσήλωση στο καλλιτεχνικό – δημιουργικό του έργο για περίπου 20 χρόνια. Συνακόλουθα, ανελίσσεται από τη βαθμίδα «Μη Συμμετοχής» στη βαθμίδα «Προσχηματικής Υποστήριξης» και τοποθετείται στην τρίτη υποβαθμίδα (Πληροφόρηση – Informing) της «κλίμακας συμμετοχής πολιτών» (Arnstein, 1969). Στην υποβαθμίδα αυτή, το ΜΕΛ αποκτά λόγο στο πολιτιστικό περιβάλλον του αστικού χώρου και επομένως ισχυροποιεί τα αιτήματα σε επίπεδο ‘politics’ που τοποθετήθηκαν στη δημόσια πολιτιστική σφαίρα κατά την περίοδο της «δημιουργίας».

Την περίοδο εκείνη, οι θεωρήσεις περί πολιτισμού ως αναπτυξιακό εργαλείο που συμβάλλει στην επίτευξη οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών στόχων ηγούσαν δυνατά στην ελληνική επικράτεια (Λέανδρος, 2012). Παράλληλα, μέλη της ευρύτερης

³⁶ Παραδείγματα αποτελούν οι υπερεθνικοί φορεί χάραξης πολιτικής UNESCO και Ευρωπαϊκή Ένωση που έχουν θέσει ως στρατηγικό στόχο την ενσωμάτωση της πολιτιστικής ποικιλομορφίας (Salgado , 2018; UNESCO, 2002).

κοινότητάς του έχουν ενταχθεί στη δημόσια πολιτική σφαίρα της Κρήτης με αποτέλεσμα μέρος του κοινωνικού του κεφαλαίου να μετατραπεί σε πολιτικό. Συνακόλουθα, το ΜΕΛ αποκτά πρόσβαση στις δομές τοπικής αυτοδιοίκησης Α' βαθμού, επιστρέφει στο νησί, νομιμοποιείται ως υποκατάστημα της τοπικής αυτοδιοίκησης και αποκτά βήμα στο θεσμικά προσμετρούμενο και υποστηριζόμενο πολιτιστικό περιβάλλον. Το γεγονός αυτό, σηματοδοτεί την έναρξη της περιόδου της «αλληλεπίδρασης» (Τρίτη περίοδος) και τοποθετεί τον φορέα στην τέταρτη υποβαθμίδα (Συμβουλής – Consultation) της «κλίμακας συμμετοχής πολιτών», στην οποία όχι μόνο έχει λόγο στο θεσμικά προσμετρούμενο πολιτιστικό περιβάλλον αλλά μπορεί και να ακουστεί (Arnstein, 1969). Από τότε και έως το 2015, το ΜΕΛ, ως μέσο κρατικής παρέμβασης δημόσιας πολιτιστικής πολιτικής, αποκτά πρόσβαση στα θεσμικά υποστηριζόμενα μέσα άσκησης της, δηλαδή στις οργανωτικές δομές (στέγη), στις οικονομικές δομές (χρηματοδοτήσεις) και στα μέσα διάδοσης (έκθεση – μουσείο μουσικών οργάνων). Κατά συνέπεια, εντείνεται σημαντικά η αλληλεπίδραση σε επίπεδο στρατηγικού σχεδιασμού, όπως για παράδειγμα με τη διοργάνωση των Μουσικών Παρασκευών και λίγα χρόνια αργότερα του Houdetsi Festival και επιτρέπεται η υιοθέτηση μιας ισχυρότερης επικοινωνιακής πολιτικής (π.χ. διαφημιστική προώθηση σε τοπικό επίπεδο, δημιουργία ιστότοπου). Μολονότι λοιπόν το ΜΕΛ εντάσσεται στον θεσμικό σχεδιασμό για τον πολιτισμό κατορθώνει παράλληλα να εστιάσει στον εκπαιδευτικό – καλλιτεχνικό του ρόλο διατηρώντας τη διαφορετικότητα της λειτουργίας του (βλ. ενότητα 3.2.2). Με τον τρόπο αυτό, καταφέρνει να διευρύνει εντυπωσιακά το κοινό³⁷, την κοινότητα, το κοινωνικό και πολιτικό του κεφάλαιο και μαζί συνδιαμορφώνουν ένα νοητό πολιτισμικό χώρο κοινωνικής, καλλιτεχνικής συνάντησης και ώσμωσης, καταφύγιο για κοινωνικές ετερότητες ποικίλων καταβολών. Το «καταφύγιο» αυτό δίνει βήμα στις ετερότητες του κοινωνικού συνόλου να εκφραστούν και να ακουστούν και σηματοδοτεί την τοποθέτηση του ευρύτερου κοινωνικού αιτήματος για μετάβαση από τον δημοκρατικό ελιτισμό στην πολιτιστική δημοκρατία.

Η ανεξαρτητοποίηση του ΜΕΛ το 2015 από την τοπική αυτοδιοίκηση φαίνεται να λειτουργεί καταλυτικά στην εξελικτική του πορεία. Για πρώτη φορά μετά από 15 περίπου χρόνια καλείται να στηριχθεί ξανά στις δικές τους δυνάμεις και να προσαρμοστεί στα πρότυπα και στις συνθήκες της εποχής. Στο πλαίσιο αυτό, το ΜΕΛ με ασπίδα την

³⁷ Τον πρώτο χρόνο διοργάνωσης του Houdetsi Festival, οι επισκέπτες ανήλθαν περί τις 4,000 ενώ τον τελευταίο ξεπέρασαν τις 50,000 (ΜΛΑΒ_1).

33χρονη πλέον παρουσία του, την ευρεία αποδοχή και εκτίμηση του πολιτισμικού του έργου από το κοινό, την ευρύτερη κοινότητά του και το ισχυρό κοινωνικό και πολιτικό του κεφάλαιο επιτυγχάνει τη συνέχιση της λειτουργίας του και εδραιώνεται στο πολιτιστικό περιβάλλον της περιοχής. Το γεγονός αυτό, εντείνει την αλληλεπίδραση με την πολιτιστική πολιτική σε επίπεδο ‘policy’, όπως για παράδειγμα με την απόκτηση μόνιμης στέγης από το κράτος. Επιπρόσθετα, ο φορέας συχνά αποκτά ρόλο «συμβούλου» στην τοπική αυτοδιοίκηση και εδραιώνει τα ευρύτερα κοινωνικά αιτήματα που εκπροσωπεί σε επίπεδο ‘politics’ (Ζορμπά, 2014) όπως για παράδειγμα η διοχέτευση της παραδοσιακής μουσικής στη θεσμικά προσμετρούμενη πολιτιστική σκηνή. Ο συμβουλευτικός ρόλος που αναλαμβάνει περιστασιακά, καταδεικνύει την ανέλιξη του στην πέμπτη υποβαθμίδα (Κατευνασμού – Placation) της «κλίμακας συμμετοχής πολιτών» (Arnstein, 1969) και ταυτόχρονα σκιαγραφεί την τάση μετάβασης από τη βαθμίδα «Προσχηματικής Υποστήριξης» στη βαθμίδα «Εξουσίας». Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται από τις μονιμότερου χαρακτήρα συνεργασίες που πραγματοποιούνται τα τελευταία χρόνια με τον Δήμο Ηρακλείου, όπως λόγω χάρη στο σχεδιασμό του Κέντρου Μεσογειακής Μουσικής. Σύμφωνα με την Arnstein (1969), από την πρώτη και σε κάθε υποβαθμίδα της βαθμίδας «Εξουσίας» της «κλίμακας συμμετοχής πολιτών» πραγματοποιείται ουσιαστική ανακατανομή εξουσίας της δημόσιας σφαίρας. Ως αποτέλεσμα, ο βαθμός επιρροής στη διαδικασία διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων να αυξάνεται, δηλαδή, η αλληλεπίδραση με την πολιτιστική πολιτική σε επίπεδο ‘politics’ να εντείνεται. Συνεπώς, εφόσον το ΜΕΛ κατορθώσει να ανελιχθεί στην πρώτη υποβαθμίδα της βαθμίδας «Εξουσίας», δηλαδή στην έκτη υποβαθμίδα (Συνεργασίας–Partnership) της «κλίμακας συμμετοχής πολιτών» θα μπορέσει, για πρώτη φορά, να αλληλεπιδράσει με το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής σε επίπεδο ‘politics’ και να διαπραγματευτεί τις χρόνιες τοποθετήσεις που εκπροσωπεί.

Εν κατακλείδι, διαπιστώνουμε ότι το ΜΕΛ αντανάκλα έναν «από τα κάτω» παράγοντα δράσης που έχει διαμορφώσει μια δυναμική σχέση με την πολιτιστική πολιτική στην ιστορική του διαδρομή. Η τοποθέτησή του στο θεσμικά προσμετρούμενο πολιτιστικό περιβάλλον κατέστησε δυνατή τη συνδιαλλαγή του με το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής. Παρατηρείται ότι σε επίπεδο ‘policy’ η αλληλεπίδραση είναι άμεση διαμέσου της πρόσβασης που αποκτά σε μέσα άσκησης πολιτιστικής πολιτικής (π.χ. υποδομές). Εντούτοις, σε επίπεδο ‘politics’ δεν σημειώνεται αλληλεπίδραση παρά μόνο η τοποθέτηση εκ μέρους του ΜΕΛ ευρύτερων κοινωνικών αιτημάτων στη δημόσια σφαίρα,

όπως για παράδειγμα η αμφισβήτηση του «περιορισμένου» πολιτισμού, η πλουραλιστική μουσική έκφραση και η μετάβαση σε πολιτιστική δημοκρατία. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται σε όλη την ιστορική του διαδρομή με τη δυναμική του όμως να εντείνεται στο πέρασμα των χρόνων και στα δύο επίπεδα εξαιτίας της σταθερότητας της παρουσίας και της προσήλωσης στο όραμά του, την προσαρμογή στο εκάστοτε σύγχρονό του πλαίσιο και τον εμπλουτισμό του κοινωνικού και του πολιτικού του κεφαλαίου. Η εξελισσόμενη αυτή δυναμική, έχει οδηγήσει το ΜΕΛ σε μία ανοδική πορεία στην «κλίμακα συμμετοχής πολιτών» (Arnstein, 1969) και απομένει μόνο να αποδειχθεί στο πέρασμα του χρόνου εάν θα κατορθώσει να ανέβει στη βαθμίδα αυτή που θα του δώσει τη δυνατότητα να αλληλεπιδράσει με την πολιτιστική πολιτική σε επίπεδο θεωρητικού λόγου και να συμβάλει στη συνδιαμόρφωση του θεσμικού της πλαισίου.

4.2 Επίλογος

Το αναδυόμενο φαινόμενο των «από τα κάτω» πρακτικών στη σύγχρονη δημόσια σφαίρα αποτέλεσε το αντικείμενο μελέτης της έρευνας που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της μεταπτυχιακής αυτής διατριβής. Διαμέσου δευτερογενούς έρευνας και πρωτογενούς έρευνας πεδίου διερευνήθηκε η χρησιμότητα, η αναγκαιότητα και η σπουδαιότητά του φαινομένου αυτού στο σύγχρονο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι και παράλληλα η δυναμική σχέση του με το θεσμικά διαμορφωμένο πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής. Μελέτες όπως αυτή, συνδράμουν καταλυτικά στην κατανόηση των «από τα κάτω» πρακτικών ως μηχανισμός αντιμετώπισης του «θεσμικού κενού» και των επιπτώσεών του, που προκύπτουν από την «από τα πάνω» διαμόρφωση, οριοθέτηση και οργάνωση της δημόσιας σφαίρας. Κενό, που εντείνει βασικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης δημόσιας σφαίρας όπως για παράδειγμα η αποχή των πολιτών από τη θεσμικά ελεγχόμενη πολιτιστική σκηνή, η απόσυρση των πολιτών στην ιδιωτική σφαίρα, η αμφισβήτηση της ευρύτερης πολιτικής σκηνής στη δημόσια σφαίρα, η αύξηση του εθνικισμού και εν γένει, η απαξίωση του κράτους (Stevenson και συν. 2017, Rutten και συν. 2019). Βάσει των αποτελεσμάτων της έρευνας, διαπιστώνεται πως οι «από τα κάτω» πρακτικές όχι μόνο εμφανίζονται όλο και πιο συχνά στην ευρύτερη δημόσια σφαίρα αλλά φαίνεται ότι διαμέσου της δυναμικής τους αλληλεπίδρασης με το θεσμικά διαμορφωμένο πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής μπορούν να τη μεταβάλλουν.

Αρχικά, βλέπουμε ότι στο σύγχρονο μετανεωτερικό πλαίσιο οι χώρες του δυτικού κόσμου διαμορφώνουν το θεσμικό πλαίσιο των δραστηριοτήτων της δημόσιας σφαίρας «από τα πάνω», δηλαδή από φορείς που βρίσκονται στα ανώτερα επίπεδα εξουσίας (Arnstein, 1969) βάσει νεοφιλελεύθερων προτύπων (McGuigan, 2005). Στο πλαίσιο αυτό, κυβερνήσεις εθνικών κρατών αποκτούν ρόλο εκτελεστικό στην επίτευξη των εκάστοτε πολιτικών στόχων που τίθενται από υπερεθνικούς φορείς χάραξης πολιτικής. Στην περίπτωση της Ελλάδας, διαπιστώνουμε ότι το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής διαμορφώνεται αποκλειστικά από το κράτος. Συνακόλουθα, η εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση εκτελεί χρέη παραγωγού στο πολιτιστικό περιβάλλον της χώρας καθώς σύμφωνα με τον υπερεθνικά οριζόμενο «πολιτισμό» σε επίπεδο θεωρητικού λόγου ('politics') διαμορφώνει το εθνικό μοντέλο πολιτιστικής πολιτικής, δηλαδή του «Αρχιτέκτονα» (Craik, 2007), σε επίπεδο στρατηγικού σχεδιασμού ('policy') (Ζορμπά, 2014). Έτσι, συχνά σε συνεργασία με διορισμένους «ειδήμονες», αποπειράται να ενεργοποιήσει τους πολίτες να αναπαράγουν το θεσμικό αφήγημα και να συμμετέχουν στη θεσμικά υποστηριζόμενη και προσμετρούμενη πολιτιστική σκηνή ώστε να συνδιαμορφώσουν ή να απολαύσουν τα «από τα πάνω» προσφερόμενα και ελεγχόμενα πολιτιστικά αγαθά. Το πολιτιστικό σύστημα του δημοκρατικού ελιτισμού εξάλλου που επικρατεί διευκολύνει την «από τα πάνω», συγκεντρωτική διαχείριση του πολιτιστικού τοπίου της χώρας και επιβεβαιώνει τη διαπίστωση αυτή. Ωστόσο, αυτή η θεσμική, «από τα πάνω» προσέγγιση φαίνεται να μην καλύπτει τις πεποιθήσεις, ανάγκες και επιθυμίες πλήθους πολιτιστικών ετεροτήτων με αποτέλεσμα, τα τελευταία χρόνια να παρατηρείται ένα «θεσμικό κενό» στη δημόσια σφαίρα της χώρας και να εντείνεται το κάλεσμα για μετάβαση σε «πολιτιστική δημοκρατία» (Rutten, et al., 2019).

Στο πλαίσιο αυτό, επιβεβαιώνεται όλο και περισσότερο η χρησιμότητα, αναγκαιότητα και σπουδαιότητά των «από τα κάτω» πρακτικών που αφενός εντάσσονται στη θεσμική εργαλειοθήκη υπερεθνικών φορέων χάραξης πολιτικής (λ.χ. Ευρωπαϊκή Ένωση), μέλος των οποίων είναι και η Ελλάδα και αφετέρου λειτουργούν ως μέσο έκφρασης των αναγκών, επιθυμιών και πεποιθήσεων και ενεργοποίησης κοινωνικών ετεροτήτων (Bennett, A., 2009; Brandellero & Janssen, 2014; Rogers & Anastasiadou, 2011).

Το «Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος» (ΜΕΛ) που χρησιμοποιήθηκε ως περίπτωση μελέτης, με τη σχεδόν σαραντάχρονη πορεία του στη δημόσια πολιτιστική σφαίρα της Ελλάδας επιβεβαιώνει το γεγονός αυτό. Από τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου διαπιστώνουμε ότι η «από κάτω» αυτή δράση έχει εδραιωθεί ως μια εναλλακτική

πολιτιστική σκηνή στην Κρήτη. Παράλληλα, βλέπουμε ότι δέχεται την ευρεία και ενεργή στήριξη και συμμετοχή της τοπικής και ευρύτερης κοινότητας διότι οι δράσεις του σύμπλευσαν με τις ανάγκες του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου και επέτρεψαν στους πολίτες να επιλέξουν και να διαμορφώσουν τη μορφή πολιτισμού που τους εκφράζει και επιθυμούν να απολαύσουν.

Βλέπουμε επίσης ότι έχει τοποθετήσει την τροπική – παραδοσιακή μουσική ως πολιτιστικό αγαθό στη θεσμικά προσμετρούμενη δημόσια πολιτιστική σφαίρα της χώρας, ανεξάρτητα από τις εθνικές προσλαμβάνουσες. Υπό το πρίσμα των παραδοσιακών σχηματισμών των εθνών – κρατών δηλαδή, η παραδοσιακή μουσική είναι σε μεγάλο βαθμό συνδεδεμένη με την εθνική ταυτότητα με αποτέλεσμα ο τρόπος με το οποίο προωθείται και διοχετεύεται θεσμικά να είναι άρρηκτα συνυφασμένος με την ενίσχυσή της, σύμβαση που το ΜΕΛ ξεπερνά.

Επιπρόσθετα, ο φορέας έχει συνδιαμορφώσει μαζί με την ευρύτερη κοινότητά του και μάλιστα με τρόπο «φυσικό», ενστικτώδη και αβίαστο ένα υπερτοπικό και υπερεθνικό «νοητό πολιτισμικό χώρο». Ο σχηματισμός αυτός, με την πολυπολιτισμικότητα ως προϋπόθεση λειτουργίας του, αποτελεί καταφύγιο για κοινωνικές ετερότητες διαφορετικών κοινωνικοπολιτικών πλαισίων αναφοράς καθώς τους επιτρέπει να εκφραστούν, να διοχετεύσουν και να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους πολυεπίπεδα. Παράλληλα, εστιάζει στη διαπολιτισμική συνδιαλλαγή και συν-δημιουργία και προσπερνά τα εθνικά ταυτοτικά χαρακτηριστικά που αποδίδονται στα μέλη του από τα θεσμικά διαμορφωμένα πλαίσια αναφοράς τους. Καταλήγουμε λοιπόν, πως ο «πολιτισμικός χώρος» αυτός διαφοροποιείται σημαντικά από δυτικότροπους σχηματισμούς διότι αφενός η πολυπολιτισμικότητα είναι προϋπόθεση και όχι ζητούμενο κι αφετέρου απορρίπτει την εθνικότητα ως απαραίτητη προσλαμβάνουσα της «ταυτότητάς» του.

Συμπεραίνουμε επίσης πως η μακροβιότητά της «από τα κάτω» αυτής δράσης, βασίζεται στη σταθερότητα και στην προσήλωση που επιδεικνύει στο καλλιτεχνικό – δημιουργικό της όραμα, στον εμπλουτισμό και προσαρμογή της λειτουργίας της στο εκάστοτε σύγχρονό της πλαίσιο και στην ανάπτυξη του κοινωνικού και πολιτικού της κεφαλαίου. Με τον τρόπο αυτό, το ΜΕΛ έχει διαμορφώσει μια δυναμική σχέση τόσο με την κοινότητά του όσο και με το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής. Το γεγονός αυτό έχει επιτρέψει να ανελιχθεί στην «κλίμακα συμμετοχής πολιτών» (Arnstein, 1969)

κατά την εξελικτική του πορεία. Συνεπώς, να αλληλεπιδρά άμεσα με την πολιτιστική πολιτική σε επίπεδο στρατηγικού σχεδιασμού ('policy') και να τοποθετεί ευρύτερα κοινωνικά αιτήματα σε επίπεδο θεωρητικού λόγου ('politics') (Ζορμπά, 2014).

Σήμερα, το «Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος» βρίσκεται ένα βήμα πριν τη βαθμίδα «Εξουσίας» της «κλίμακας συμμετοχής πολιτών» (Arnstein, 1969), βαθμίδα στην οποία η εξουσία της δημόσιας σφαίρας ανακατανέμεται. Η ανέλιξη στη βαθμίδα αυτή θα επιτρέψει στο ΜΕΛ να διαπραγματευθεί με τους φορείς διαμόρφωσης πολιτιστικής πολιτικής τα αιτήματα που προσβέυει σε επίπεδο θεωρητικού λόγου. Πιο συγκεκριμένα, την πλουραλιστική μουσική έκφραση, την προσέγγιση του όρου «πολιτισμός» και τη μετάβαση από τον πολιτιστικό σύστημα του δημοκρατικού ελιτισμού στην πολιτιστική δημοκρατία. Συνακόλουθα, ο φορέας θα μπορέσει να αλληλεπιδράσει με την πολιτιστική πολιτική επίπεδο θεωρητικού λόγου και πιθανόν να συνδράμει στη διαμόρφωση αποφάσεων των μείζονων πολιτικών ζητημάτων όπως είναι η μετάβαση σε ένα διαφορετικό πολιτιστικό σύστημα.

Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι οι «από τα κάτω» πολιτιστικές πρακτικές, ως μηχανισμός διαμόρφωσης πολιτικής, μπορούν εν δυνάμει, διαμέσου της αλληλεπίδρασής τους με το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής, να καλύψουν το «θεσμικό κενό» που προκύπτει από την «από τα πάνω» προσέγγιση της δημόσιας σφαίρας. Επιπρόσθετα, ότι μπορούν να προκαλέσουν την κοινωνική αναμόρφωσή της καθώς επαναφέρουν σε αυτήν πολίτες – ετερότητες που απαξιώνουν, απορρίπτουν ή δεν καλύπτονται από τον θεσμικό τρόπο διαμόρφωσή της. Τεκμαίρεται επίσης, ότι δύνανται να απαντήσουν σε πλέον σύγχρονους προβληματισμούς που ανακύπτουν από αυτό το «θεσμικό κενό», όπως για παράδειγμα η απόσυρση των πολιτών στην ιδιωτική σφαίρα, η αύξηση του εθνικισμού, η απαξίωση της ευρύτερης πολιτικής σκηνής και η αποδοκιμασία του κράτους (Rutten, et al., 2019; Stevenson, et al., 2017). Για να το πετύχουν αυτό, θα πρέπει να έχουν σταθερή παρουσία στο πέρασμα του χρόνου, να εμπλουτίζουν και να προσαρμόζουν τις δραστηριότητές τους στο εκάστοτε σύγχρονό τους πλαίσιο και να επενδύουν στην ανάπτυξη του κοινωνικού και πολιτικού τους κεφαλαίου. Με τον τρόπο αυτό, θα μπορέσουν να ανελιχθούν στα επίπεδα συμμετοχής – εξουσίας στο εκάστοτε πλαίσιο αναφοράς τους και να μετεξελιχθούν σε μηχανισμό ανακατανομής εξουσίας. Συνακόλουθα, να αμφισβητήσουν, να προκαλέσουν και να διευρύνουν τον θεσμικό τρόπο οργάνωσης, διαχείρισης και διαμόρφωσης νοημάτων και να νομιμοποιήσουν τα ευρύτερα κοινωνικά αιτήματα που εκπροσωπούν και παραβλέπονται «από τα πάνω».

Εν καταλείδι, η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή συνεισφέρει στην κατανόηση του μηχανισμού με τον οποίο οι «από τα κάτω» πρακτικές αλληλεπιδρούν με τα θεσμικά διαμορφωμένα πλαίσια εκάστοτε δημόσιας σφαίρας. Πρακτικές που από τα αποτελέσματα της έρευνας τεκμαίρεται ότι αναδεικνύουν τα διαφορετικά σημεία θέασης αυτής σε σχέση με τους τυπικά «από τα πάνω» θεσμικούς τρόπους προσέγγισής της. Επιβεβαιώνεται τέλος, ότι ως «μικρο-εξουσίες» (Foucault, 2008, p. 186) μπορούν υπό προϋποθέσεις να δράσουν αντιστασιακά σε επίπεδο δημόσιας πολιτικής (Rutten, et al., 2019) και να προκαλέσουν τις θεσμικά υιοθετημένες εκδοχές των όρων «πολιτισμός», «συμμετοχή» και «ταυτότητα». Όπως και κάθε ανθρώπινη επινόηση λοιπόν, έτσι και οι «από τα κάτω» πρακτικές τάσσονται στην «αναπόφευκτη πάλη» της κατανόησης λειτουργίας και των λειτουργιών των θεσμών που εμπεριέχονται στη δημόσια σφαίρα και ταυτόχρονα, της δημιουργίας και της επιβολής της «νόμιμης τάξης» πραγμάτων (Bourdieu, 2001, pp. 26 - 27).

4.3 Περιορισμοί και Προοπτικές Έρευνας

Για την ολοκληρωμένη εικόνα της έρευνας είναι σημαντικό να αναφερθούν οι περιορισμοί που συναντήθηκαν σε όλα της τα στάδια. Αρχικά, διαπιστώθηκε ότι η τεχνική των προσωπικών συνεντεύξεων είναι μια διαδικασία ιδιαίτερα χρονοβόρα τόσο στη διεξαγωγή όσο και στην επεξεργασία των συλλεχθέντων στοιχείων. Παράλληλα, μολονότι η τεχνική της «στοχευμένης δειγματοληψίας» πράγματι προσέφερε το καταλληλότερο για τους σκοπούς της έρευνας δείγμα, το δείγμα αυτό παρέμεινε αρκετά μικρό και σίγουρα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αντιπροσωπευτικό (Creswell, 2007, pp. 36 - 36, 134, 140).

Επιπρόσθετα, ο περιορισμένος χρόνος εκπόνησης της έρευνας πεδίου ήταν βασικός λόγος επιλογής της «μοναδικής περίπτωσης μελέτης» ως μεθοδολογική προσέγγιση, επιλογή που περιόρισε σημαντικά τη δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων με συνέπεια να μπορούν να θεωρηθούν μόνο ως ενδεικτικά. Για τη διαμόρφωση μιας πιο ολοκληρωμένης προσέγγισης των ερευνητικών ερωτημάτων θεωρείται πως η μέθοδος της πολλαπλής περίπτωσης μελέτης (multiple case study) είναι καταλληλότερη καθώς γενικότερα συμπεράσματα θα μπορούσαν να διαμορφωθούν διαμέσου «αναλυτικής γενίκευσης» (Creswell, 2007, p. 76; Stake, 2005, p. 445; Yin, 2003, pp. 37, 46-53). Παρά ταύτα, η παρούσα έρευνα θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως ενδεικτικός οδηγός

βιωσιμότητας για το πλήθος των «από τα κάτω» πρακτικών στην απαιτητική και γεμάτη προκλήσεις σύγχρονη δημόσια σφαίρα.

Τέλος, όπως αναφέρθηκε στην ενότητα 3.2, η πληθώρα των ευρημάτων της έρευνας πεδίου σχημάτισε πέντε θεματικούς άξονες. Ωστόσο, η περιορισμένη έκταση της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής δεν επέτρεψε την παρουσίαση όλων με αποτέλεσμα τα εξαιρετικά ενδιαφέροντα ζητήματα της «από τα κάτω» θέασης εννοιών όπως η «ταυτότητα» και η «συμμετοχή» να μην αναλυθούν. Βάσει των αποτελεσμάτων της παρούσας έρευνας κρίνεται ότι η περαιτέρω, «από τα κάτω» μελέτη των όρων αυτών θα μπορούσε εν δυνάμει να προκαλέσει και να εμπλουτίσει τις «από τα πάνω», θεσμικά υιοθετημένες εκδοχές τους. Επομένως, να προσφέρει στη διερεύνηση και αντιμετώπιση καίριων προβληματισμών που ανακύπτουν στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη δημόσια σφαίρα. Εξάλλου, οι «από τα κάτω» πρακτικές, ως διαδικασίες κυβερνησιμότητας, συνδράμουν στην κατανόηση τόσο των σχέσεων εξουσίας όσο και των σύνθετων πολιτικών φαινομένων στη δημόσια σφαίρα και προσφέρουν διαφορετικά «σημεία θέασης» (Foucault, 2008, p. 186) αυτής με αποτέλεσμα να την αποκωδικοποιούν.

Παράρτημα

Παράρτημα Έρευνας Πεδίου

A.1 Πρωτόκολλα Συνεντεύξεων

Στο παράρτημα αυτό παρουσιάζονται τα πρωτόκολλα που διαμορφώθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν σαν οδηγοί στη διαδικασία των ημιδομημένων συνεντεύξεων. Όπως αναφέρθηκε στην ενότητα 3.2, τα πρωτόκολλα προσαρμόστηκαν κατάλληλα για κάθε μία από τις κατηγορίες συνεντευζιαζόμενων που σχηματίστηκαν (ομάδες ΜΛΑΒ, ΜΕΓΚ και ΜΤΑ), τα υποδείγματα των οποίων παρουσιάζονται στις υποενότητες που ακολουθούν.

A.1.1 ΚΩΔΕΡ1

ΚΩΔΕΡ1: Ο κωδικός αυτός του ερωτηματολογίου αναφέρεται στο πρωτόκολλο συνέντευξης που χρησιμοποιήθηκε για τη διεξαγωγή των προσωπικών συνεντεύξεων σε μέλη του ΜΕΛ (ομάδα ΜΛΑΒ).

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Έρευνα για τη μελέτη της Δυναμικής και της Αλληλεπίδρασης των «Από τα Κάτω» δράσεων με την Πολιτιστική Πολιτική

Πρωτόκολλο Συνέντευξης

ΚΩΔΕΡ.1

Ημερομηνία/ ώρα:

Χώρος:

Συνεντεύκτρια:

Συνεντευξιαζόμενος/-η:

Ιδιότητα συνεντευξιαζόμενου/-ης:

Εισαγωγή στην έρευνα:

- Σύντομη περιγραφή έρευνας (στόχοι, σκοποί & χρήση αποτελεσμάτων)
- Εκτιμώμενος χρόνος διάρκειας συνέντευξης
- Διαθεσιμότητα ερωτηματολογίου & αποτελεσμάτων

Break the ice – how familiar with MEA & bottom up

Ερωτήσεις:

1. Ποια είναι η ιδιότητά σας/ η σχέση σας με το ΜΕΛ;

2. Από ποιους δημιουργήθηκε το ΜΕΛ και με ποιο σκοπό;

3. Τί εκφράζει/σημαίνει για εσάς το ΜΕΛ;

Στοιχεία Επικοινωνίας: Αγγελική Σπυριδάκη

Email: @st.uc.ac.cy

Τηλέφωνο: 6974934430

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Έρευνα για τη μελέτη της Δυναμικής και της Αλληλεπίδρασης των «Από τα Κάτω» δράσεων με την Πολιτιστική Πολιτική

Πρωτόκολλο Συνέντευξης

ΚΩΔΕΡ.1

4. Ποιος πιστεύετε είναι ο ρόλος και η σχέση του ΜΕΛ για την/ στην τοπική και ευρύτερη κοινότητα;

5. Πως προέκυψε η ιδέα της διαμόρφωσης δικτύου σε άλλες χώρες;

6. Ποιοι είναι οι τρόποι χρηματοδότησης/οικονομικοί πόροι του Λαβυρίνθου;

7. Πότε ξεκίνησε η πολιτεία να στηρίζει τις δραστηριότητες του Λαβυρίνθου; Με ποιο τρόπο; Γιατί;

Στοιχεία Επικοινωνίας: Αγγελική Σπυριδάκη

Email: angeliki.spyridaki@st.uc.ac.cy

Τηλέφωνο: 6974934430

2

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Έρευνα για τη μελέτη της Δυναμικής και της Αλληλεπίδρασης των «Από τα Κάτω» δράσεων με την Πολιτιστική Πολιτική

Πρωτόκολλο Συνέντευξης

ΚΩΔΕΡ.1

8. Πως προέκυψε η απόκτηση μόνιμης έδρας;

9. Πιστεύετε ότι το ΜΕΛ έχει επηρεάσει το πολιτιστικό τοπίο της ευρύτερης περιοχής του Ηρακλείου; Αν ναι, με ποιο τρόπο;

10. Πιστεύετε ότι το ΜΕΛ έχει βοηθήσει στη διεύρυνση των πολιτιστικών αγαθών που συμπεριλαμβάνονται στην αντζέντα του Δήμου/Περιφέρειας; Αν ναι, με ποιο τρόπο;

11. Πιστεύετε ότι το ΜΕΛ έχει επηρεάσει σε οποιοδήποτε βαθμό τον τρόπο που ο Δήμος/ Περιφέρεια διαμορφώνουν αποφάσεις σχετικές με τον πολιτισμό;

Στοιχεία Επικοινωνίας: Αγγελική Σπυριδάκη

Email: angeliki.spyridaki@st.uc.ac.cy

Τηλέφωνο: 6974934430

3

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Έρευνα για τη μελέτη της Δυναμικής και της Αλληλεπίδρασης των «Από τα Κάτω» δράσεων με την Πολιτιστική Πολιτική

Πρωτόκολλο Συνέντευξης

ΚΩΔΕΡ.1

12. Πιστεύετε ότι οι πολίτες οφείλουν να έχουν ρόλο στο σύγχρονο πολιτιστικό τοπίο; Ποιος πιστεύετε ότι/ θα θέλατε να/ θα πρέπει να είναι ο ρόλος αυτός;

Για παράδειγμα, θα πρέπει δηλαδή να συν-διαμορφώνουν τα πολιτιστικά αγαθά/ αποφάσεις;

και αν ναι, για ποιο λόγο;

Σας ευχαριστούμε θερμά για τη συνεργασία.

Η συνεντεύκτρια δεσμεύεται πως όλα τα στοιχεία που θα παρατεθούν στη συνέντευξη αυτή θα παραμείνουν ανώνυμα και θα με απόλυτη εμπιστευτικότητα αποκλειστικά για τους σκοπούς της συγκεκριμένης έρευνας.

Με την υπογραφή του ο συνεντευξιζόμενος παραχωρεί την έγγραφη συγκατάθεση συμμετοχής στην έρευνα.

Όνομα και υπογραφή συνεντευξιζόμενου/-ης

Όνομα και υπογραφή συνεντεύκτριας

Στοιχεία Επικοινωνίας: Αγγελική Σπυριδάκη

Email: angeliki.spyridaki@stou.ac.cy

Τηλέφωνο: 6974934430

A.1.2 ΚΩΔΕΡ2

ΚΩΔΕΡ2: Ο κωδικός αυτός του ερωτηματολογίου αναφέρεται στο πρωτόκολλο συνέντευξης που χρησιμοποιήθηκε για τη διεξαγωγή των προσωπικών συνεντεύξεων σε μέλη της τοπικής και ευρύτερης (χωροταξικά) κοινότητας (ομάδα ΜΕΓΚ).

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Έρευνα για τη μελέτη της Δυναμικής και της Αλληλεπίδρασης των «Από τα Κάτω» δράσεων με την Πολιτιστική Πολιτική

Πρωτόκολλο Συνέντευξης

ΚΩΔΕΡ.2

Ημερομηνία/ ώρα:

Χώρος:

Συνεντεύκτρια:

Συνεντευξιαζόμενος/-η:

Ιδιότητα συνεντευξιαζόμενου/-ης:

Εισαγωγή στην έρευνα:

- Σύντομη περιγραφή έρευνας (στόχοι, σκοποί & χρήση αποτελεσμάτων)
- Εκτιμώμενος χρόνος διάρκειας συνέντευξης
- Διαθεσιμότητα ερωτηματολογίου & αποτελεσμάτων

Break the ice – how familiar are you with MEA & bottom up

Ερωτήσεις:

1. Ποια είναι η ιδιότητά σας/ η σχέση σας με το ΜΕΑ;

2. Ποιος πιστεύετε ότι είναι ο ρόλος και η σχέση του ΜΕΑ με την τοπική κοινότητα και φορείς;

Στοιχεία Επικοινωνίας: Αγγελική Σπυριδάκη

Email: angeliki.spuridaki@stou.ac.cy

Τηλέφωνο: 6974934430

1

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Έρευνα για τη μελέτη της Δυναμικής και της Αλληλεπίδρασης των «Από τα Κάτω» δράσεων με την Πολιτιστική Πολιτική

Πρωτόκολλο Συνέντευξης

ΚΩΔΕΡ.2

3. Στηρίζετε το ΜΕΛ; Αν ναι, πως; (Συμμετέχετε στις δραστηριότητες του ΜΕΛ; Παρακολουθείτε τις δράσεις του; Είστε μέλος του Σύλλογου Φίλων του ΜΕΛ;)

4. ...και αν ναι, γιατί; Ποια πιστεύεται ότι είναι η σημασία της συμμετοχής/στηριχής σας στο ΜΕΛ;

5. Τι εκφράζει/σημαίνει για εσάς το ΜΕΛ;

6. Πιστεύετε ότι το ΜΕΛ έχει επηρεάσει το πολιτιστικό τοπίο της ευρύτερης περιοχής του Ηρακλείου; Αν ναι, με ποιο τρόπο;

Πως θα αισθανόσασταν αν έκλεινε το ΜΕΛ;

Στοιχεία Επικοινωνίας: Αγγελική Σπυριδάκη

Email: angeliki.spyridaki@st.ouc.ac.cy

Τηλέφωνο: 6974934430

2

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Έρευνα για τη μελέτη της Δυναμικής και της Αλληλεπίδρασης των «Από τα Κάτω» δράσεων με την Πολιτιστική Πολιτική
Πρωτόκολλο Συνέντευξης

ΚΩΔΕΡ.2

7. Πιστεύετε ότι οι πολίτες οφείλουν να έχουν ρόλο στο σύγχρονο πολιτιστικό τοπίο; Αν ναι, ποιος πιστεύετε ότι/ θα θέλατε να/ θα πρέπει να είναι ο ρόλος αυτός;

Για παράδειγμα, θα πρέπει δηλαδή να συν-διαμορφώνουν τα πολιτιστικά αγαθά/ αποφάσεις;

και αν ναι, για ποιο λόγο;

Σας ευχαριστούμε θερμά για τη συνεργασία.

Η συνεντεύκτρια δεσμεύεται πως όλα τα στοιχεία που θα παρατεθούν στη συνέντευξη αυτή θα παραμείνουν ανώνυμα και θα με απόλυτη εμπιστευτικότητα αποκλειστικά για τους σκοπούς της συγκεκριμένης έρευνας.

Με την υπογραφή του ο συνεντευξιαζόμενος παραχωρεί την έγγραφη συγκατάθεση συμμετοχής στην έρευνα.

Όνομα και υπογραφή συνεντευξιαζόμενου/-ης

Όνομα και υπογραφή συνεντεύκτριας

Στοιχεία Επικοινωνίας: Αγγελική Σπυριδάκη
Email: angeliki.spyridaki@st.ou.ac.cy
Τηλέφωνο: 6974934430

A.1.3 ΚΩΔΕΡ3

ΚΩΔΕΡ3: Ο κωδικός αυτός του ερωτηματολογίου αναφέρεται στο πρωτόκολλο συνέντευξης που χρησιμοποιήθηκε για τη διεξαγωγή των προσωπικών συνεντεύξεων σε μέλη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης Α' και Β' βαθμού (ομάδα ΜΤΑ).

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Έρευνα για τη μελέτη της Δυναμικής και της Αλληλεπίδρασης των «Από τα Κάτω» δράσεων με την

Πολιτιστική Πολιτική

Πρωτόκολλο Συνέντευξης

ΚΩΔΕΡ.3

Ημερομηνία/ ώρα:

Χώρος:

Συνεντεύτρια:

Συνεντευξιαζόμενος/-η:

Ιδιότητα συνεντευξιαζόμενου/-ης:

Εισαγωγή στην έρευνα:

- Σύντομη περιγραφή έρευνας (στόχοι, σκοποί & χρήση αποτελεσμάτων)
- Εκτιμώμενος χρόνος διάρκειας συνέντευξης
- Διαθεσιμότητα ερωτηματολογίου & αποτελεσμάτων

Break the ice – how familiar **you** with MEA & bottom up

Ερωτήσεις:

1. Ποια είναι η ιδιότητά σας; Το αντικείμενο και οι αρμοδιότητές σας; Πόσο καιρό βρίσκεστε στον ρόλο αυτό;

2. Ποιος πιστεύεται ήταν ο λόγος δημιουργίας του ΜΕΑ;

3. Ποιος πιστεύετε είναι ο ρόλος και η σχέση του ΜΕΑ για την/ στην τοπική και ευρύτερη κοινότητα;

Στοιχεία Επικοινωνίας: Αγγελική Σπυριδάκη

Email: angeliki.spyridaki@sfouc.ac.cy

Τηλέφωνο: 6974934430

1

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Έρευνα για τη μελέτη της Δυναμικής και της Αλληλεπίδρασης των «Από τα Κάτω» δράσεων με την Πολιτιστική Πολιτική

Πρωτόκολλο Συνέντευξης

ΚΩΔΕΡ.3

4. Πιστεύετε ότι το ΜΕΛ έχει επηρεάσει το πολιτιστικό τοπίο της ευρύτερης περιοχής του Ηρακλείου; Αν ναι, με ποιο τρόπο;

5. Τί εκφράζει/σημαίνει για εσάς το ΜΕΛ;

6. Πότε ξεκίνησε ο Δήμος/ Περιφέρεια να στηρίζει τις δραστηριότητες του ΜΕΛ; Με ποιο τρόπο; Γιατί;

7. Για ποιο λόγο η πολιτεία αποφάσισε να παρέχει μόνιμη στέγη στο ΜΕΛ;

Στοιχεία Επικοινωνίας: Αγγελική Σπυριδάκη

Email: angeliki.spyridaki@st.ouc.ac.cy

Τηλέφωνο: 6974934430

2

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Έρευνα για τη μελέτη της Δυναμικής και της Αλληλεπίδρασης των «Από τα Κάτω» δράσεων με την

Πολιτιστική Πολιτική

Πρωτόκολλο Συνέντευξης

ΚΩΔΕΡ.3

8. Πιστεύετε ότι το ΜΕΛ έχει βοηθήσει στη διεύρυνση των πολιτιστικών αγαθών που στηρίζονται από τον Δήμο/Περιφέρεια; Αν ναι, με ποιο τρόπο;

9. Με ποιο τρόπο/ποιά κριτήρια γίνεται η επιλογή στήριξης πολιτιστικών δράσεων/εκδηλώσεων; Υπάρχουν άνθρωποι/φορείς/επιχειρήσεις που συμμετέχουν στη διαδικασία αυτή; Αν ναι ποιοι;

10. Πιστεύετε ότι το ΜΕΛ έχει επηρεάσει σε οποιοδήποτε βαθμό τον τρόπο που ο Δήμος/ Περιφέρεια διαμορφώνουν αποφάσεις σχετικές με τον πολιτισμό; Αν ναι, με ποιο τρόπο;

Στοιχεία Επικοινωνίας: Αγγελική Σπυριδάκη

Email: angeliki.spyridaki@st.uc.ac.cy

Τηλέφωνο: 6974934430

3

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Έρευνα για τη μελέτη της Δυναμικής και της Αλληλεπίδρασης των «Από τα Κάτω» δράσεων με την

Πολιτιστική Πολιτική

Πρωτόκολλο Συνέντευξης

ΚΩΔΕΡ.3

11. Πιστεύετε ότι οι πολίτες οφείλουν να έχουν ρόλο στο σύγχρονο πολιτιστικό τοπίο; Ποιος πιστεύετε ότι/ θα θέλατε να/ θα πρέπει να είναι ο ρόλος αυτός;

Για παράδειγμα, θα πρέπει δηλαδή να συν-διαμορφώνουν τα πολιτιστικά αγαθά/ αποφάσεις;

και αν ναι, για ποιο λόγο; (βαθμός δημοκρατικότητας κ.λπ)

Σας ευχαριστούμε θερμά για τη συνεργασία.

Η συνεντεύκτρια δεσμεύεται πως όλα τα στοιχεία που θα παρατεθούν στη συνέντευξη αυτή θα παραμείνουν ανώνυμα και θα με απόλυτη εμπιστευτικότητα αποκλειστικά για τους σκοπούς της συγκεκριμένης έρευνας.

Με την υπογραφή του ο συνεντευξιζόμενος παραχωρεί την έγγραφη συγκατάθεση συμμετοχής στην έρευνα.

Όνομα και υπογραφή συνεντευξιζόμενου/-ης

Όνομα και υπογραφή συνεντεύκτριας

Στοιχεία Επικοινωνίας: Αγγελική Σπυριδάκη

Email: angeliki.spyridaki@stou.ac.cy

Τηλέφωνο: 6974934430

4

Βιβλιογραφία

- Arcodia, C. & Whitford, M., 2006. Festival Attendance and the Development of Social Capital. *Journal of Convention & Event Tourism*, 8(2), pp. 1-18.
- Arnstein, S. R., 1969. A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), pp. 216-224.
- Baxter, P. & Jack, S., 2008. Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers. *The Qualitative Report*, pp. 544-559.
- Bennett, A., 2009. "Heritage rock": Rock music, representation and heritage discourse. *Poetics*, Τόμος 37, p. 474-489.
- Bennett, O., 1995. Cultural Policy in the United Kingdom: Collapsing Rationales and the End of a Tradition. *International Journal of Cultural Policy*, 1(2), pp. 199-216.
- Bohman, J., 2010. Democratising the Global Order: From Communicative Freedom to Communicative Power. *Review of International Studies*, 36(2), pp. 431-447.
- Bourdieu, P., 1973. Cultural Reproduction and Social Reproduction. Στο: R. Brown, επιμ. *Knowledge, Education, and Cultural Change*. London: Tavistock Publications, pp. 71-84.
- Bourdieu, P., 2001. *Μάθημα Πάνω στο Μάθημα*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Α. Καραμίτσα.
- Brandellero, A. & Janssen, S., 2014. Popular music as cultural heritage: scoping out the field of practice. *International Journal of Heritage Studies*, 20(3), pp. 224-240.
- Cambridge Dictionary, 2019. "Community". [Ηλεκτρονικό] Available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/community> [Πρόσβαση 28 10 2019].
- Coccosis, H., Deffner, A. & Economou, D., 2003. *Urban /Regional Co-operation in Greece: Athens, a Capital City Under the Shadow of the State*. Finland, University of Jyväskylä.
- COCPT, 2015. *Country Profile: Greece*. [Ηλεκτρονικό] Available at: <https://www.culturalpolicies.net/database/search-by->

[country/country-profile/?id=16](#)

[Πρόσβαση 07 11 2019].

Craik, J., 2007. *Re-visioning Arts and Cultural Policy: Current Impasses and Future Directions*. Canberra: ANU Press.

Creswell, J. W., 2007. *Qualitative Inquiry & Research Design*. London: Sage Publications.

diablog.eu, 2015. *Ο Ρος Ντέιλι και η τροπική μουσική*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://diablog.eu/el/portreto/o-ross-daly-kai-i-tropiki-mousiki/>

Douglas, S., 2015. Museums as Constitutions: A Commentary on Constitutions and Constitution Making. *Law, Culture and the Humanities*, 11(3), p. 349– 362.

E.C., 2013. *Special Eurobarometer 399: Cultural access and participation*, s.l.: European Commission.

ENRD, 2020. https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld_en. [Ηλεκτρονικό]
Available at: https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld_en

[Πρόσβαση 22 03 2020].

ERDF, 2020. *urbact*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://urbact.eu/>

ESIF, 2018. *Guidance for Member States and Programme Authorities on Community-led Local Development in European Structural and Investment Funds*, s.l.: s.n.

Euro2day, 2017. *Προϋπολογισμός 2018: Λιτός Βίος και Αυστηρά Όρια στις Κρατικές Δαπάνες*. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://www.euro2day.gr/news/economy/article/1552990/proypologismos-2018-litothta-stis-kratikes-dapanes.html>

[Πρόσβαση 11 11 2019].

Ferdinand, P., 2000. The Internet, Democracy and Democratization. Στο: P. Ferdinand, επιμ. *The Internet, Democracy and Democratization*. Abingdon: Frank Cass Publishers, pp. 1-16.

Fleming, R. C., 2004. Resisting Cultural Standardization: Comhaltas Ceoltóirí Éireann and the Revitalization of Traditional Music in Ireland. *Journal of Folklore Research*, 41(2/3), pp. 227-257.

- Fontana, A. & Frey, J. H., 2005. The Interview: From Neutral Stance to Political Involvement. Στο: N. K. Denzin & Y. S. Lincoln, επιμ. *The Sage Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications, pp. 695-728.
- Foster, H., 2008. *Evaluation Toolkit for Museum Practitioners*. Norwich: East of England Museum Hub.
- Foucault, M., 2008. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-79*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire & New York: Palgrave Macmillan.
- Gaber, J., 2019. Building “A Ladder of Citizen Participation”. *Journal of the American Planning Association*, 85(3), pp. 188-201.
- Gillham, B., 2000. *The Research Interview*. London; New York: Continuum.
- Girard, A., 1983. *Current Development: Experiences and Policies*. Paris: UNESCO.
- Gray, C., 2004. Joining – Up or Tagging On? The Arts, Cultural Planning and the View from Below. *Public Policy and Administration*, 19(2), pp. 38-49.
- Gray, C., 2012. Democratic Cultural Policy: Democratic Forms and Policy Consequences. *International Journal of Cultural Policy*, 18(5), pp. 505-518.
- Green, J. J., 2016. Community Development and Social Development: Informing Concepts of Place and Intentional Social Change in a Globalizing World. *Research on Social Work Practice*, 26(6), pp. 605-608.
- Habermas, J., 1991. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a category of Bourgeois Society*. Cambridge(MA): MIT Press.
- Hancock, D. R. & Algozzine, B., 2006. *Doing Case Study Research: A practical Guide for Beginning Researchers*. New York: Teachers College Press.
- Hauser, G. . A., 1998. Vernacular dialogue and the rhetoricality of public opinion. *Communication Monographs*, 65(2), pp. 83-107.
- Hayden, T., 2016. *Inspiring participatory democracy: student movements from Port Huron to today*. New York: Routledge.
- Hermann, C., 2007. Neoliberalism in the European Union. *Political Economy*, 79(1), pp. 61-90.
- Hill, L., O’Sullivan, C. & O’Sullivan, T., 2003. *Creative Arts Marketing*. Oxford: Elsevier.
- Holden, J., 2006. *Cultural Value and the Crisis of Legitimacy: Why culture needs a democratic mandate*. London: DEMOS.
- Lewandowska, K., 2019. License to Judge: Fleshing out Expertise in Cultural Policy. *International Journal of Cultural Policy*, 25(3), pp. 337-349.

- Lexico, 2019. "Community". [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.lexico.com/definition/community>
[Πρόσβαση 28 10 2019].
- Matarasso, F. & Landry, C., 1999. *Balancing Act: Twenty-One Strategic Dilemmas in Cultural Policy*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- McGuigan, J., 1996. Cultural Policies Studies. Στο: *Culture and the Public Sphere*. London and New York: Routledge, pp. 5-30.
- McGuigan, J., 2005. Neo – Liberalism, Culture and Policy. *International Journal of Cultural Policy*, 11(3), pp. 229-241.
- Moser, A. & Korstjens, I., 2017α. Practical guidance to qualitative research. Part 1: Introduction. *European Journal of General Practice*, 23(1), pp. 271-273.
- Moser, A. & Korstjens, I., 2017β. Series: Practical guidance to qualitative research. Part 3: Sampling, data collection and analysis. *European Journal of General Practice*, 24(1), pp. 9-18.
- Mulcahy, K., 2006. Cultural Policy: Definitions and Theoretical Approaches. *The Journal of Arts, Management, Law and Society*, 35(4), pp. 319-330.
- O'Brien, D., 2014. Management, Value and Modernity in the Creative Industries. Στο: Oxon and New York: Routledge, p. 17-42.
- Pollitt, C., 2003. Joined-up Government: a Survey. *Political Studies Review*, 1(1), pp. 34-49.
- Quinn, B., 2010. Arts Festivals, Urban Tourism and Cultural Policy. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure & Events*, 2(3), pp. 264-279.
- Quinn, B. & Wilks, L., 2013. Festival connections: people, place and social capital. Στο: G. Richards, M. de Brito & L. Wilks, επιμ. *Exploring the Social Impacts of Events*. Oxon: Routledge, p. 15 – 30.
- Reid, S., 2003. *Community Participation in Rural Events: The Potential to Develop and Utilize Social Capital*, s.l.: s.n.
- Rietbergen-McCracken, J., 2018. *Participatory Policy Making*. s.l.:CIVICUS.
- Roberts, K., 2002. Exploring participation: older people on discharge from hospital. *Journal of Advanced Nursing*, 40(4), pp. 413-420.
- Rogers, P. & Anastasiadou, C., 2011. Community Involvement in Festivals: Exploring Ways of Increasing Local Participation. *Event Management*, Τόμος 15, pp. 387-399.

- Rutten, K., Calleeuw, H., Roets, G. & Van Gorp, A., 2019. Cultural Policy and Participatory Art Practices in Flanders. *Journal of Organizational Change Management*, 32(2), pp. 266-281.
- Salgado, R. S., 2018. Learning from cultural diversity? The case of European Union-funded transnational projects on employment. *Journal of Contemporary European Studies*, 26(4), pp. 359-376.
- Sassatelli, M., 2008. European Cultural Space in the European Cities of Culture. *European Societies*, 10(2), pp. 225-245.
- Sgaragli, F., 2019. *URBACT City Festival 2018 Breakout session: Exploring the role of culture & creativity*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://urbact.eu/exploring-role-culture-creativity>
- Skevaki, R., 2016. *Crete's Houdetsi Music Festival*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.urbanadventures.com/blog/houdetsi-music-festival/>
- Slotterback, C. S. & Lauria, M., 2019. Building a Foundation for Public Engagement in Planning: 50 Years of Impact, Interpretation, and Inspiration From Arnstein's Ladder. *Journal of the American Planning Association*, 85(3), pp. 183-187.
- Słowińska, S., 2018. Bottom – Up Cultural Initiatives in Local Communities – Between Retreat and Social Engagement. *Andragoška spoznanja*, 24(1), pp. 35-47.
- Sokolska, I., 2019. *Οι Συνθήκες του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/3/οι-συνθηκες-του-μααστριχτ-και-του-αμστερνταμ>
[Πρόσβαση 22 03 2020].
- Stake, R. E., 2005. Qualitative Case Studies. Στο: N. K. Denzin & Y. S. Lincoln, επιμ. *The Sage Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications, pp. 443-466.
- Stevenson, D., Balling, G. & Kann-Rasmus, N., 2017. Cultural Participation in Europe: shared problem or shared problematisation?. *International Journal of Cultural Policy*, 23(1), pp. 89-106.
- Throsby, D., 2001. *Economics and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- UNESCO, 2001. *Final Report, International Round Table on 'Intangible Cultural Heritage – Working Definitions'*, Turin: UNESCO.
- UNESCO, 2002. *La Déclaration universelle de l'UNESCO sur la diversité culturelle*. Paris, UNESCO.

- UNESCO, 2003. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
[Πρόσβαση 29 4 2020].
- UNESCO, 2020. *Intangible Cultural Heritage*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://ich.unesco.org/>
[Πρόσβαση 02 10 2020].
- Van zanten, W., 2004. Constructing New Terminology for Intangible Cultural Heritage. *Museum International*, 56(1-2), pp. 36-44.
- Waterton, E. & Smith, L., 2010. The recognition and misrecognition of community heritage. *International Journal of Heritage Studies*, 16(1-2), pp. 4-15.
- Williams, R., 1989. Culture is Ordinary. Στο: *Resources of Hope*. London: Verso, pp. 3-18.
- Wright, S., 2004. Η Πολιτικοποίηση της «Κουλτούρας». Στο: Σ. Μ. Δερμεντζόπουλος Χ., επιμ. *Ανθρωπολογία, κουλτούρα και πολιτική*. Αθήνα: Μεταίχμιο, pp. 73-110.
- Yin, R. K., 2003. *Case Study Research: Design and Methods*. 3rd επιμ. London: Sage Publications.
- Zikakou, I., 2016. *Ross Daly Invites 140 Musicians from Around the World to the Greek Island of Crete*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://greece.greekreporter.com/2016/08/07/ross-daly-invites-140-musicians-from-around-the-world-to-the-greek-island-of-crete/>
[Πρόσβαση 10 11 2019].
- Zorba, M., 2009. Conceptualizing Greek Cultural Policy: The Non-Democratization of Public Culture. *International Journal of Cultural Policy*, 15(3), pp. 245-259.
- Αλεξάκη, Θ. Μ., 2010. *Τοπική Αυτοδιοίκηση και Πολιτιστική Πολιτική: Χθες, Σήμερα, Αύριο*. Θεσσαλονίκη, Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Αθήνα, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης,.
- Αργυροπούλου, Γ., 2011. *Πολιτιστική Πολιτική και Σύγχρονη Παραγωγή*. Αθήνα, Bios.
- Αυδίκος, Β., Μιχαηλίδου, Μ., Κλήμης, Γ. & Μιμής, Ά., 2016. *Μελέτη για την χαρτογράφηση της Πολιτιστικής/Δημιουργικής Βιομηχανίας στην Ελλάδα, 2016*: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.

Γεωργούδης, Π., 2016. *Στον Τροπικό του Ρος Ντέιλι*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: https://www.efsyn.gr/efkriti/politismos/78407_ston-tropiko-toy-ros-nteili

[Πρόσβαση 08 11 2019].

Γιαννόπουλος, Γ. και συν., 2012. *Πρόταση για μια Νέα Πολιτιστική Πολιτική*, σ.λ.:
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.

Διονέλλης, Μ., 2017α. *Σταματά το Houdetsi Festival. Δήλωση του Ross Daly στην «Εφ.Συν.»*. [Ηλεκτρονικό]

Available at: https://www.efsyn.gr/efkriti/politismos/109076_stamata-houdetsi-festival-dilosi-toy-ross-daly-stin-efsyn

Διονέλλης, Μ., 2017β. *Χρηματοδότηση για τον "Λαβύρινθο"*. [Ηλεκτρονικό]

Available at: https://www.efsyn.gr/tehnas/moysiki-horos/111523_hrimatodotisi-gia-ton-labyrintho

Ζορμπά, Μ., 2008. *Σε τι χρειάζεται η πολιτιστική πολιτική*. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/se-ti-xreiazetai-i-politistiki-politiki/?fbclid=IwAR10u2vCIP9Q2QdK59euCbiNadimCRQC1OZ5Q8HrS3PZEbmnCYnetu4dGao>

[Πρόσβαση 30 10 2019].

Ζορμπά, Μ., 2014. *Πολιτική του Πολιτισμού: Ευρώπη και Ελλάδα στο Δεύτερο Μισό του 20ου Αιώνα*. 2 επιμ. Αθήνα: Πατάκη.

Ζορμπά, Μ., 2018. *Περιφερειακή Πολιτισμική Πολιτική στην Ελλάδα: πόροι, Οργάνωση, Οικονομία, Διαχείριση, Είναι η Τέχνη Πρωτεύουσα; / Is the Art Capital?*. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://www.culture.gr/el/Information/SitePages/view.aspx?nID=2456>

[Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://www.culture.gr/el/Information/SitePages/view.aspx?nID=2456>

[Πρόσβαση 27 10 2019].

Ζορμπά, Μ., 2019. *Στρατηγικοί Στόχοι για τον Σύγχρονο Πολιτισμό*. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <http://drasis.culture.gr/index.php/anakoimwseis/69-stratigoikoi-stoxoi-sygxronos>

[Πρόσβαση 27 10 2019].

Ηγουμενίδης, Ν., 2017. *Με τον Ross Daly σήμερα στο Μέγαρο Μαξίμου (ΔΤ από το Υπουργείο Επικρατείας, 23.5.2017)*. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://nigoumenidis.gr/2017/05/23/me-ton-ross-daly-sto-megaromaximou-dt-ypourgou-epikratias-23-5-2017/>

[Πρόσβαση 11 18 2019].

Ηγουμενίδης, Ν., 2018. *Νίκος Ηγουμενίδης: «Η υπόσχεση για μόνιμη στέγη πολιτισμού στο Χουδέτσι γίνεται πραγματικότητα» (13.6.2018)*. [Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://nigoumenidis.gr/2018/06/13/nikos-igoumenidis-i-yposchesi-gia-monimi-stegi-politismou-sto-choudetsi-ginete-pragmatikotita-13-6-2018/>

Καραχάλης, Ν., 2007. *Νέες Πολιτιστικές Χρήσεις σε Πρώην Βιομηχανικούς Χώρους και Περιοχές: Ο Ρόλος των Ο.Τ.Α. και του Εθελοντικού Τομέα*. Βόλος, 5η Πανελλήνια Επιστημονική Επιστημονική Συνάντηση του ΤΙΣΣΙΗ.

Καρποδίνη-Δημητριάδη, Ε., 2013. Πολιτιστική Διαχείριση. Στο: *Διά Βίου Μάθηση και Πολιτισμός. Η Συνέργεια της Πολιτιστικής Διαχείρισης*. Αθήνα: Νήσος, pp. 37-69.

Κίνηση Μαβίλη, 2011. *Κίνηση Μαβίλη*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <http://kinisimavili.blogspot.com/>

Κόνσολα, Ν., 2006. *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήση.

Λέανδρος, Ν., 2012. *Οικονομική Κρίση και Σύγχρονη Ανάπτυξη. Η Οπτική της Πολιτικής Οικονομίας*. Αθήνα: Διώνικος.

Μουσικό Εργαστήρι «Λαβύρινθος» (Μ.Ε.Λ.), (2019).

(α) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/what-is-labyrinth/what-is-labyrinth-2>

(β) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/>

(γ) <https://www.labyrinthmusic.gr/en/basic-info/terms-conditions/26-labyrinth/filoimel>

δ) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/labyrinth-files/music-fridays/683-2018>

(ε) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/labyrinth-files/music-fridays/693-2019>

(ζ) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/labyrinth-files/music-sundays>

(η) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/what-is-labyrinth/labyrinth-s-network>

(θ) <https://www.labyrinthmusic.gr/el/latest-news/644-houdetsi-festival-announcement>

Μπιανκίνι, Φ., 1994. Η Ανάπλαση των Ευρωπαϊκών Πόλεων: Ο ρόλος των Πολιτιστικών Πολιτικών. Στο: Φ. Μπιανκίνι & Μ. Πάρκινσον, επιμ. *Πολιτιστική Πολιτική και Αναζωογόνηση των Πόλεων: Η εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης*. Αθήνα: ΕΕΤΑΑ.

Παπαγεωργίου, Β., 2019. *Νεοφιλελεύθερη αστική διαχείριση στις πόλεις της κρίσης*, s.l.: s.n.

- Παπανικολάου, Δ., 2010. *Ο πολιτισμός στη χούντα*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.tanea.gr/2010/04/17/greece/o-politismos-sti-xoynta/>
- Πασχαλίδης, Γ., 2014. *Η Ελληνική Πολιτισμική Πολιτική Πρίν, Κατά και Μετά την Οικονομική Κρίση*. Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, pp. 26-37.
- Πασχαλίδης, Γ. & Χαμπούρη-Ιωαννίδου, Α., 2002. *Οι Διαστάσεις των πολιτιστικών Φαινομένων*. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Πολίτης, Α., 2009. Κρυστάλλωση της Εθνικής Συνείδησης. Στο: *Ρομαντικά Χρονικά: Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*. 3η επιμ. Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού – Μνήμων, pp. 30-35.
- Ροτζώκος, Ν., 1999. Η Νεοελληνική Εθνική Ιδεολογία και η Εθνική Ιστοριογραφία. Στο: *Ελληνική Ιστορία*. Πάτρα: ΕΑΠ, pp. 215-246.
- Σύνταγμα της Ελλάδας, 2008. 2010 επιμ. s.l.:s.n.
- Τ.Ε.Ι.Ηπείρου, 2010. *Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <http://tlpm.teiep.gr/en/activities/exhibitions/154-exhibition-2010.html>
[Πρόσβαση Μάρτιος 2020].
- Τζιόβας, Δ., 2006. Η Κρίση της Ελληνικής Ταυτότητας στη Λογοτεχνία. Στο: *Οι Μεταμορφώσεις του Εθνισμού και το Ιδεολόγημα της Ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Οδυσσέας, pp. 31-53.
- ΥΠΟ, 2007. *Συχνές Ερωτήσεις*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <http://www.info3kps.gr/faq.asp>
- ΥΠΠΟΑ, 2016. *Προκήρυξη διαγωνισμών για την πλήρωση δώδεκα (12) κενών οργανικών θέσεων μόνιμου καλλιτεχνικού προσωπικού στην Ορχήστρα Λυρικής Σκηνής*. s.l.:s.n.
- ΥΠΠΟΑ, 2019α. *Μητρώο Πολιτιστικών Φορέων*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <http://drasis.culture.gr/index.php/registered>
[Πρόσβαση 9 11 2019].
- ΥΠΠΟΑ, 2019β. *Νέες τιμές εισιτηρίων και αναπροσαρμογή των δικαιωμάτων εισόδου σε αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία και μουσεία του Υπ. Πολιτισμού Εκδηλώσεις*. [Ηλεκτρονικό]
Available at:

<https://www.culture.gr/el/Information/SitePages/view.aspx?nlD=2843>

[Πρόσβαση 26 03 2020].

Χαλκιαδάκης, Κ., 2019. *Ross Daly: Στους ρυθμούς της Τροπικής Μουσικής*.
[Ηλεκτρονικό]

Available at: https://www.efsyn.gr/efkriti/politismos/199712_ross-daly-stoys-rythmoys-tis-tropikis-moysikis

[Πρόσβαση 08 11 2019].

Χαμηλάκης, Γ., 2012. *Το Έθνος και τα Ερείπιά του: Αρχαιότητα, Αρχαιολογία και Εθνικό Φαντασιακό στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.